

İNSAN BİLİMLERİ
İNSAN BİLİMLERİ
İNSAN BİLİMLERİ
İNSAN BİLİMLERİ

İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HUMANITIES

CİLT/VOL:1 SAYI/ISSUE:2 YIL/YEAR: ARALIK/DECEMBER 2020

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HUMANITIES

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

İBD – 1(2)
ARALIK-DECEMBER
2020

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD) yılda iki sayı (Haziran ve Aralık) olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi'ne aittir.

Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar.

Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities is an international peer-reviewed journal and published biannually, in June and December.

Authors bear the sole responsibility for their published Works in terms of language, content and legality in the Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities.

Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities has the sole ownership of copyright to all published works.

No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities.

The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts.

İBD

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun*

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

E-ISSN: 2717-8072 (Online)

Editör / Editor

Prof. Dr. Ali BOLAT

Editör Yardımcıları / Vice Editors

Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

Doç. Dr. Okay PEKŞEN

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ

Yazışma Adresi / Correspondence Adress

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun / Türkiye

Tel: +90 (362) 312 1919 / 1838

0505 359 0197

E-Mail: insanbilimleri@omu.edu.tr

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi | Ondokuz Mayıs University
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü | Institute of Graduate Studies

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Ali BOLAT

Editör / Editor

Prof. Dr. Ali BOLAT

Editör Yardımcıları / Vice Editors

Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Doç. Dr. Okay PEKŞEN

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ

Kapak Tasarımı / Cover Design

Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU – Doç. Dr. Okay PEKŞEN

Dizgi / Typesetting

Doç. Dr. Okay PEKŞEN

Sekreteryası / Secretary

OMÜ LEE Sekreterliği / OMU IGS Secretary

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi | Ondokuz Mayıs University
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü | Institute of Graduate Studies

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah Şevki Duymaz – *Süleyman Demirel Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Abdülkerim Emeksiz – *İstanbul Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Ahmet Çakır – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Ali Uzun – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Bozkurt Koç – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Burhanettin Tatar – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Cenksu Üçer – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Damir Matanoviç – *Osijek J.J. Strossmayer Üniversitesi/Hırvatistan*
Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Ebül Muhsin Doğan – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Erkan Göksu – *Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Fahri Sakal – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Hasan Abdioğlu – *Karadeniz Teknik Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Hasan Babacan – *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Hasan Gül – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Hüseyin Özer – *Atatürk Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Hüseyin Üreten – *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. İbrahim Tellioglu – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. İlhan Ekinci – *Ordu Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Kadir Özköse – *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu – *Marmara Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. L. Gürkan Gökçek – *Neuşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Latif Tokat – *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Lokman Çilingir – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Lolita Nikolova – *Open Global Research Academy/ABD*

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi | **Ondokuz Mayıs University**
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü | **Institute of Graduate Studies**

- Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal – *Pamukkale Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Mehmet Evsile – *Amasya Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Mehmet Işıklı – *Atatürk Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Metin İkizler – *Atatürk Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Mucize Ünlü/ *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Mustafa Çolak – *Samsun Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Mücahit Kaçar – *İstanbul Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Nedim İpek – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Niyazi Usta – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Nuray Keskin – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Osman Köse – *Polis Akademisi/Türkiye*
Prof. Dr. Önder Duman – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Rıza Karagöz – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt – *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Süleyman Erkan – *Karadeniz Teknik Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Şaban Sağlık – *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Şahin Köktürk – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Türkan Erdoğan – *Pamukkale Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Vedat Keleş – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Prof. Dr. Vygantas Vareikis – *Klaipėda Üniversitesi/Litvanya*
Prof. Dr. Zafer Gölen – *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Abidin Temizer – *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Ahmet Yüksel – *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Dursun Ali Tökel – *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Emina Berbić Kolar – *Osijek J.J. Strossmayer Üniversitesi/Hırvatistan*

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

- Doç. Dr. Ercüment Yıldırım – *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Kamale Salamova – *Sumgayıt Devlet Üniversitesi/Azərbaycan*
Doç. Dr. Kemal Özkurt – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Nihada Delibegović Džanić – *Bosna-Hersek Tuzla Üniversitesi/Bosna-Hersek*
Doç. Dr. Onur Bekiroğlu – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Özlem Genç – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Serhat Yener – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Sibel Murad – *Amasya Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Turan Açık – *Aksaray Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Yasin Topaloğlu – *Atatürk Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Yetkin Bulut – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye*
Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı – *Balıkesir Üniversitesi/Türkiye*

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi | Ondokuz Mayıs University
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü | Institute of Graduate Studies

İNDEKSLER / INDEXES

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ASOS
indeks

İBD

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun*

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

Sayının Hakemleri / Referees of the Issue

- Prof. Dr. Sezai BALCI – Giresun Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Necati ÇAVDAR – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel MURAD – Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Salih DEMİRBILEK – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ – Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN – Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faruk AYLAR – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Şerif Ahmet DEMİRDAĞ – Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Murat BAYRAM – Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Abidin TEMİZER - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Baha ÖZTUNÇ - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

EDİTÖRDEN

Kültürün hem üreticisi, hem taşıyıcısı ve hem de ürünü olan insan, kendisinin oluşturduğu farklı düşünme tarzlarının etkilerine aynı zamanda maruz da kalmaktadır. Bu ise insanın kendi dünyasını, kurarken anlaması, anlarken kurması, anlatırken de dönüştürmesi manasına gelir. Şüphesiz insanın anlam dünyası bağlamında kaçınılmaz görünen bu dönüşümün toplumsal olayların tarihini anlatırken narratif manipülasyona da açık bir yapısı vardır. Böyle bir manipülasyon, kültürün sanat eserlerini yorumlama süreçleri bağlamında post modern bir atılganlıkla olumlanabilecek ve hatta sanatsal bir yorum faaliyetine dönüşebilecek bir pratik iken, bireysel ahlak alanında yahut toplumsal tarih hafızası bağlamında titizlikle irdelenmesi gereken bir husustur. Daha açık ifade etmek gerekirse, bir tarihsel hadisenin vukû bulup bulmadığını yahut oluş şartlarını soruştururken vesikaya dayanmayan keyfi bir anlatı oluşturmak, o tarihsel olayın hem tarihteki unsurlarının hem de günümüzdeki ilgililerinin hakkını gasp etmek anlamına gelebilir. Fransız düşünür Paul Ricoeur'un "Ölümlere olan borcumuzdur." diyerek tarihsel olaylar karşısında çatışan hafızaya sahip olunamayacağına ve tarihsel anlatının da ahlaki sorumluluk alması gerektiğine dair vurgusu tam da bu noktayı işaret etmektedir.

Üniversitemiz İnsan Bilimleri Dergisi olarak kültürün üretimi ve iletimi bağlamında gerçekleştirilen araştırmalara odaklandığımız bu sayımızda yer alan Dr. Sabri Becerikli ve Prof. Dr. Muammer Demirel'in "Temettuat Defterlerine Göre Bursa Şehrinde Yaşayan Gayrimüslimlerin Ekonomik Durumu" başlıklı makalesi vesikaya dayalı bir tarih anlatımı olarak karşımıza çıkarken, Doktora Öğrencisi Leman Albayrak ve Prof. Dr. Cevdet Yılmaz'ın "Kültürel Miras Bağlamında Geleneksel Kır Mimarisinin Yaşatılmasına Bir Örnek: Bahçeciler Evi (Şavşat, Artvin)" başlıklı makalesi kültürün ürünü olan bir mimari tarzın, kültürün aktarılması bağlamında oynadığı kilit role ışık tutan bir irdeme olarak nitelenebilir. Doç. Dr. Yasin Keleş, Dr. Mutlu Kaya, Asena Kurt ve Burak Arslan tarafından kolektif olarak hazırlanan "Kapıkaya Fest'e Katılanların Festivale İlişkin Kalite ve Değer Algılarının Belirlenmesi" başlıklı çalışma kültürü üretmekle birlikte aynı zamanda ona maruz kalan insanın dönüşüm sürecini kültürel bir etkinlik bağlamında değerlendiren bir analiz olarak bu sayımıza katkı sağlamıştır. Doktora Öğrencisi Zekiye Gizem Debreli'nin "Divânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları" başlıklı makalesi beşeri dilin metaforik imkanlarının sözlükbilimsel düzeyi aşan bir ilgiyi hak ettiğini göstermesi bakımından önem arz ederken, Doktora Öğrencisi Elif Kaymak'ın "Bir Ermeni Propaganda Dergisi: The Armenian Herald (1917-1919)" başlıklı makalesi ise tam da yukarıda sözünü ettiğimiz, toplumsal olaylar karşısında çatışan hafızaya sahip olmak mümkün değilken vesikaya dayanmayan keyfi bir anlatı oluşturma çabasının hangi boyutlara ulaşabileceği ve nasıl farklı kültürler arasındaki çatışmayı körükleyen bir unsura dönüşebileceğinin açık bir göstergesidir.

İBD

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun*

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

Sayıda yer alan Eda Ceylan ve Mesut Can Akçay'ın kitap incelemeleri ise kültürel üretimin üzerine konuşmanın da yine kültürel bir üretim olduğu bilincimizi tazelemeleri bakımından zikretmeden geçemeyeceğim çalışmalar mahiyetindedir.

Bu sayının hazırlanmasında emeği geçen editör yardımcılarımız Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu ve Doç. Dr. Okay Pekşen'i, dil editörlerimiz Dr. Öğr. Üyesi Ömer Saraç ve Doç. Dr. Emrah Ekmekçi'yi, sayıya çalışmaları ile katkı sunan yazarlarımızı tebrik ediyor, makaleleri akademik açıdan tetkik ederek katkıda bulunan sayı hakemlerimize ve yayın kurulumuza dergimiz adına şükranlarımızı sunuyorum.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Prof. Dr. Ali BOLAT
(Editör)

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 – Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

FROM THE EDITOR

Human being, who is a producer, a carrier and a product of culture, is also exposed to the effects of different thinking styles s/he creates. This means that a person understands his/her world while establishing, establishes it while understanding it, and transforms it while telling. Undoubtedly, this transformation, which seems inevitable in the context of the meaning world of human being, is open to narrative manipulation while telling the history of social events. While such a manipulation is a practice that can be affirmed with a postmodern assertiveness and even turn into an artistic interpretation activity in the context of the processes of interpreting artworks of culture, it is a matter that needs to be scrutinized carefully in the field of personal morality or in the context of collective historical memory. To put it more clearly, creating an arbitrary narrative that does not rely on documentation while investigating whether a historical event has found its occurrence or its circumstances may mean usurping the rights of both the historical elements of that historical event and those who are concerned today. The French philosopher Paul Ricoeur's saying "The debt we owe the dead" emphasizes this fact exactly in those one cannot have a conflicting memory in the face of historical events and the historical narrative needs to take moral responsibility as well.

In the current issue of Journal of Humanities focusing on the studies carried out in the context of the production and transmission of culture, Dr. Sabri Becerikli and Prof. Dr. Muammer Demirel's article titled " Economic Status of Non-Muslims Living in Bursa City According to Temettuat Surveys" appears as a historical narrative based on documents, while PhD Student Leman Albayrak and Prof. Dr. Cevdet Yılmaz's article titled " Keeping Conventional Rural Architecture Alive in the Context of Cultural Heritage: The Sample Of Bahçeciler House (Şavşat, Artvin)" can be described as an examination that sheds light on the key role played by an architectural style, which is a product of culture, in the context of transferring culture. The article titled "Determining the Quality and Value Perceptions of the Participants of Kapıkaya Festival", written by Assoc. Prof. Dr. Yasin Keleş, Dr. Mutlu Kaya, Asena Kurt, and Burak Arslan also contributed to this issue as an analysis that evaluates the transformation process of human being exposed to it in the context of a cultural activity. While the article titled "Hydrographic Terms and Their Metaphoric Usages in Dîvânu Lugâti't-Türk and Kutadgu Bilig" written by PhD Student Zekiye Gizem Debreli is important in terms of showing that the metaphorical possibilities of human language deserve an attention beyond the lexical level, PhD student Elif Kaymak's article titled "An Armenian Propaganda Journal: The Armenian Herald (1917-1919)", just as what we have mentioned above, is a clear indication of to which dimensions of the effort to create an arbitrary narrative that is not based on documents it

İBD

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun*

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

can reach and how it can become a factor that fuels conflict between different cultures while it is not possible to have a conflicting memory in the face of social events. The book reviews by Eda Ceylan and Mesut Can Akçay in the issue are the studies which I attach importance in terms of refreshing our awareness in that talking on cultural production is also a cultural production. On behalf of our journal, I would like to present my gratitude to the assistant editors, who worked hard for the preparation of this issue, Assoc. Prof. Dr. İbrahim Serbestoğlu and Assoc. Prof. Dr. Okay Pekşen, to the language editors Dr. Ömer Saraç and Assoc. Prof. Dr. Emrah Ekmekçi. I would also like to congratulate the authors, who contributed to the issue with their studies, and express our gratitude to the referees and editorial board members who contributed a lot through academic analysis of the manuscripts.

We make the effort, Allah gives the blissful result.

Prof. Dr. Ali BOLAT
(Editor)

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfalar / Pages

- Dr. Sabri BECERİKLİ – Prof. Dr. Muammer DEMİREL**
Temettuat Defterlerine Göre Bursa Şehrinde Yaşayan Gayrimüslimlerin Ekonomik Durumu / *Economic Status of Non-Muslims Living in Bursa City According to Temettuat Surveys* **119 - 137**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)
- Zekiye Gizem DEBRELİ**
Dîvânü Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları / *Hydrographic Terms and Their Metaphoric Usages in Dîvânü Lugâti't-Türk and Kutadgu Bilig* **139 - 167**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)
- Elif KAYMAK**
Bir Ermeni Propaganda Dergisi: The Armenian Herald (1917-1919) / *An Armenian Propaganda Journal: The Armenian Herald (1917-1919)* **169 - 192**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)
- Leman ALBAYRAK - Prof. Dr. Cevdet YILMAZ**
Kültürel Miras Bağlamında Geleneksel Kır Mimarisinin Yaşatılmasına Bir Örnek: Bahçeciler Evi (Şavşat, Artvin) / *Keeping Conventional Rural Architecture Alive in the Context of Cultural Heritage: the Sample of Bahçeciler House (Şavşat, Artvin)* **193 - 225**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)
- Doç. Dr. Yasin KELEŞ - Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA - Arş. Gör. Asena KURT - Arş. Gör. Burak ARSLAN**
Kapıkaya Fest'e Katılanların Festivale İlişkin Kalite ve Değer Algılarının Belirlenmesi / *Determining the Quality and Value Perceptions of the Participants of Kapıkaya Festival* **227 - 240**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

Eda CEYLAN

Tosun, Miraç, Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770),
Serander Yayınevi, Trabzon, 2018, s. 323, ISBN: 978-605-210-405-
7. **241 - 247**
(Makale Türü: Kitap İncelemesi / Article Type: Book Review)

Mesut Can AKÇAY

Ünlü, Mucize, Kosova Vilayeti (1877-1912), Gece Kitaplığı, Ankara
2014, s.354, ISBN: 978-605-494-293-0. **249 - 252**
(Makale Türü: Kitap İncelemesi / Article Type: Book Review)

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2020 - Samsun

TEMETTUAAT DEFTERLERİNE GÖRE BURSA ŞEHRİNDE YAŞAYAN
GAYRİMÜSLİMLERİN EKONOMİK DURUMU
*ECONOMIC STATUS OF NON-MUSLIMS LIVING IN BURSA CITY ACCORDING TO
TEMETTUAAT SURVEYS*

Dr. Sabri BECERİKLİ

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Bursa Uludağ University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education

beceriklisabri@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3307-6979

Prof. Dr. Muammer DEMİREL

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Bursa Uludağ University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education

mdemirel@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7884-222X

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi (Research Article)
Geliş Tarihi-Received Date : 09.09.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 20.10.2020
Sayfa-Pages : 119 – 137

This article was checked by

Atf – Citation: BECERİKLİ, Sabri – DEMİREL, Muammer, “Temettuat Defterlerine Göre Bursa Şehrinde Yaşayan Gayrimüslimlerin Ekonomik Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 119 – 137.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 119 – 137

Makale Türü: Araştırma Makalesi

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE BURSA ŞEHRİNDE YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLERİN EKONOMİK DURUMU*

*ECONOMIC STATUS OF NON-MUSLIMS LIVING IN BURSA CITY ACCORDING TO
TEMETTUAT SURVEYS*

Dr. Sabri BECERİKLİ – Prof. Dr. Muammer DEMİREL

Öz

Çalışmanın amacı, 1844-1845 tarihli Temettuat Defterleri'nden çıkarılan iktisadi verilere göre Bursa şehir merkezinde yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik durumunu ortaya koymaktır. Bu verilere göre; Bursa şehir merkezinde nüfus olarak birinci sırada Ermeniler, ikinci sırada Rumlar yer almıştır. Yahudiler ise diğer gayrimüslim unsurlara göre nüfusları çok az olup tek bir mahallede yaşamışlardır. Bu üç gayrimüslim topluluk çeşitli iktisadi faaliyetlerde bulunmuştur. Bursa gayrimüslimleri tarım, hayvancılık, esnafılık, ticaret gibi iş kollarında çalışmış ve onların çalışmaları neticesinde elde ettikleri gelirleri üzerine vergiler konmuştur. Gayrimüslimler içerisinde yaptıkları işlerden yüksek gelir elde edenler olduğu gibi düşük profilli işler ile meşgul olanlar da olmuştur. Çalışmamızda görüleceği gibi toplamda 1790 hanede yaşayan gayrimüslimlerin toplam yıllık gelirleri 2.082.111 kuruş, gelirlerine karşılık kendilerine yazılan vergiler 164.893 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Abstract

The aim of this study is to investigate and reveal the economic situation of non-Muslims living in the city center of Bursa province according to the economic data obtained from the Temettuat Surveys dated 1844-1845. According to the data, in terms of population, the Armenians ranked first and the Greeks ranked second in Bursa city center. Jews, on the other hand, had a very small population compared to other non-Muslim groups and lived in one particular neighborhood. These three non-Muslim communities got engaged in numerous economic activities. The non-Muslims living in Bursa worked in sectors such as agriculture, animal husbandry, shop-keeping and commerce, and taxes were imposed on the income they earned as an outcome of their trade. Among the non-Muslims, there were those who earned high income from their trade and businesses, as well as those who got engaged in low-profile jobs. As it can clearly be seen in our study, it was recorded that the total annual income of non-Muslims living in 1790 households was 2.082.111 Kuruş, and the tax paid in return for their annual income was 164.893 Kuruş.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Rum, Yahudi, Bursa, Temettuat Defterleri.

Keywords: Armenian, Greek, Jewish, Bursa, Temettuat Surveys.

* Bu çalışma "Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Bursa Şehri Gayrimüslim Mahallelerinin İktisadi Yapısı" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti ilk fetihleriyle beraber devam eden hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Bu büyümede bünyesine sadece toprak değil çok çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup toplulukları da katmıştır. Devletin toplumsal ve siyasal yapısı ırk, dil, renk esasına değil, inanç temelinde göre şekillenmiş ve böylece din ve mezhep farkı gözetilen ruhani bir örgütlenmeye bağlı millet tanımlaması yapılmıştır. Millet kavramının günümüzdeki tanımı gibi ulusları çağrıştıran bir manası olmamıştır. Örneğin, Ermenilerin hepsi Ermeni milleti şeklinde değil de Gregoryen ve XIX. yüzyıldan itibaren Katolik ile Protestan Ermeniler olmak üzere zamanla üç millet olarak tanımlanmışlardır. Bursa şehri de çeşitli milletleri barındıran bir Anadolu şehri olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Bursa'sında Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusun varlığı söz konusudur.¹

Osmanlı geneli ve Bursa özelinde gayrimüslimler için sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde var olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Osmanlı'nın Müslüman olmayan bu halkları ülke içerisinde çalışma serbestliğine sahip olmuş, ticaretle uğraşmışlardır.² Mevcut çalışmada Bursa'daki gayrimüslimlerin ekonomik durumları 1844-1845 tarihli Temettuat Defterleri'nden çıkarılmaya çalışılmıştır. Defterlerde kayıt altına alınan gayrimüslim topluluk Gregoryen ve Katolik Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Bursa şehir merkezindeki 41 adet mahallenin 1790 hanesinde³ ikamet eden gayrimüslimler, toplamda 2.082.111 kuruş gelirlerine karşılık, 164.893 kuruş vergi vermişlerdir. Nüfus sayısı olarak ise Ermeniler birinci, Rumlar ikinci, Yahudiler üçüncü sıradadır. Yahudiler tek bir mahallede yaşamışlardır. Rumlar ve Ermenilerin kendilerine ait mahalleleri olduğu gibi Müslümanlarla aynı mahalleyi de paylaştıkları olmuştur. Katolik Ermeniler ise kayıt altına alındığı belgede "*Millet-i Katolik Der Mahruse-i Burusa*" şeklinde yazılmıştır. Muhtemelen Katolikler farklı mahallelerde dağınık bir şekilde yaşamışlardır. Fakat defterlerin yazımı millet üzerinden olduğundan Katolikler tek bir defterde toplanmışlardır. Bu nedenle Katolik Ermenileri de bir mahalle oluşumu gibi düşünülerek aslında 40 olan mahalle sayısı 41 olarak değerlendirilmiştir.⁴

Ermenilerin Ekonomik Durumları

Temettuat Defterleri'nde kayıt altına alınan Bursa Ermenileri, Gregoryen ve Katoliktirler.⁵ Osmanlı millet anlayışı içerisinde değerlendirildiğinde Gregoryen ve Katolik Ermeniler aynı ulusun unsuru olmasına rağmen aynı milletten sayılmamışlardır.⁶

¹ Sabri Becerikli, Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Bursa Şehri Gayrimüslim Mahallelerinin İktisadi Yapısı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s. 22-37.

² Becerikli, Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Bursa Şehri Gayrimüslim Mahallelerinin İktisadi Yapısı, s. 22-37.

³ Belgelerde boş olan 34 hane vardır. Bunlar 1.790 sayısına katılmamıştır.

⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

⁵ BOA., ML. VRD. TMT., d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.

⁶ Necati Çavdar, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 1/60, 2014, s. 452.

1844-1845 tarihli Bursa Temettuat Defterleri'nden elde edilen verilere göre Gregoryen Ermenilerin 19 mahallede ikamet ettiği tespit edilmiştir. Gregoryen Ermeniler; Ahmed Da'i, Bedreddin, Çelebi Sultan, Eşrafiler, Hacı Baba, Hacı İskender, Hoca Alizade, Hoca Mehmed Karamani, Hoca Tabib, İshak Şah, Karaağaç, Kayğan, Mesud Makremevi, Molla Arab, Namazgâh, Selçuk Hatun, Umur Bey, Veled-i Harrat, Veled-i Kurd mahallelerinde yaşamışlardır.⁷ Ayrıca yukarıda da bahsi geçtiği gibi Katolik olan Ermeniler "Millet-i Katolik Der Mahruse-i Burusa" diye kayıt altına alınmış ve belgede herhangi bir mahalle ismi verilmemiştir. Fakat Katolıklara ait defter de bir mahalle kaydı gibi düşünülerek Bursa şehir merkezindeki mahallelerde ikamet eden Ermenilerin ekonomik faaliyetleri verilerinin yer aldığı aşağıdaki tablo 1 bu duruma göre değerlendirilmiştir.⁸

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Boş Hane	Toplam Yıllık Gelir	Toplam Yıllık Vergi	Hane Başı Ortalama Gelir	Hane Başı Ortalama Vergi
Ahmed Da'i	5		5060	323,5	1.012	64,7
Bedreddin	25		21116	1316	844,64	52,64
Çelebi Sultan	22		16984,5	1196	772,02	54,36
Eşrafiler	39		32375	2075,5	830,12	53,21
Hacı Baba	112	2	116604	10024	1060,03	91,12
Hacı İskender	60		63910,5	4731	1065,17	78,85
Hoca Alizade	17		25485	1872,5	1499,11	110,14
Hoca Mehmed Karamani	103		149296	14223	1449,47	138,08
Hoca Tabib	30		50638	5747	1687,93	191,56
İshak Şah	51		43762	2974,5	858,07	58,32
Karaağaç	100		142989	11579,5	1429,89	115,79
Kayğan	42		21775	2189,5	518,45	52,13
Mesud Makremevi	12		8620	885,5	718,33	73,79
Molla Arab	4		2397,5	101	599,37	25,25
Namazgâh	19		15480	1089	814,73	57,31
Selçuk Hatun	42		50302,5	4510	1197,67	107,38
Umur Bey	79		81167	5021	1027,43	63,55
Veled-i Harrat	26		21605	1748,5	830,96	67,25
Veled-i Kurd	31		59721	5311	1926,48	171,32

⁷ BOA., ML. VRD. TMT., d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.

⁸ Belgede "Millet-i Katolik Der Mahruse-i Burusa" yazısı vardır. Muhtemelen Katolikler farklı mahallelerde yaşamışlardır. Fakat defterlerin yazımı millet üzerinden olduğundan tek bir defterde toplanmışlardır. Bu nedenle Katolik Ermenileri de bir mahalle oluşumu gibi düşünülerek değerlendirmeler yapılmıştır. BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7465, v. 1.

Katolik	64		88898	5338,5	1389,03	83,41
Toplam	883	2	1018186	82256,5	1155,71	93,36

Tablo 1: Ermenilerin Ekonomik Yapısının Genel Değerlendirmesi

Tablo 1’de görüldüğü üzere Bursa’da toplamda 881⁹ hanede yaşamını sürdüren Ermenilerin her türlü faaliyetlerinden oluşan toplam geliri 1.018.186 kuruş ve kendilerinden toplanan tüm vergileri (aşar ve gelir vergisi) 82.256,5 kuruş, hane başı ortalama gelirleri 1.155,71 kuruş ve hane başı ortalama vergileri 93,36 kuruştur.¹⁰

Ermenilere ait hanelerden 456’sı tarımla alakadar olmuş ve bu hanelerin toplam gelire 115.523,5 kuruşluk bir yansıması olmuştur. Bunların 104’ü ipek, 111’i üzüm, 238’i hem ipek hem de üzüm yetiştirmekle uğraşmışlardır.¹¹ Bunlar içerisinde Bedreddin, Çelebi Sultan, Veled-i Kurd mahallelerinde birer hanenin 1844 yılı tarım hasılatı olmamıştır.¹² Sadece Hoca Tabib, Umur Bey ve Katolik Ermenilerinde birer hane farklı ürünlerden hasılat sağlamıştır. Hoca Tabib ve Umur Bey mahallelerinde kestane, Katolik Ermeniler ise zeytinden gelir sağlamıştır.¹³

Toplam gelirden 132.744 kuruşluk payı olan 115 hanenin geliri hakkında herhangi bir bilgi bulanamamıştır. 55 hane sakininin kazancına ise “zuhurat”¹⁴ denmiştir.¹⁵

Tüm hane sakinleri içerisinde gayrimenkul kiraya veren 103 hane sahibi kaydedilmiştir. Bunların içerisinde 39 kişinin hanesi, 40 kişinin dükkânı, 26 kişinin odası, 4 kişinin mağazası, 6 kişinin menzili¹⁶ kiradadır. Bunlardan farklı olarak kirada bulunan diğer gayrimenkuller; meyhane, basmahane, dolap, dut ağaçları, çayır, ahır ve hamamdır.¹⁷ Kira gelirlerinin toplam gelire yansıması 41.122,5 kuruş olmuştur.

Toplam gelirden en yüksek pay mesleki kazançlara ait olmuştur. Ermenilerin toplam mesleki kazançları 728.796 kuruştur. Bursa şehir merkezinde yaşayan Ermeniler arasında meslek olarak 1’i kalfalık olmak üzere 2 kişi ağaççılık, 45 kişi amelelik, 2 kişi aşçılık, 1’i çırak, 3 kişi ayak ticareti, 7 kişi ayvazlık, birer kişi aynacılık ve arpacılık yapmıştır. 2 kişi bacacılık, 3 kişi bahçivanlık, 1’i çırak olan 17 kişi bakırcılık, birer kişi balcı, balıkçı, balık ağı

⁹ Tablo 1’de görüleceği üzere Ermenilerin yaşadığı 883 hanenin bahsi geçmekte olup 2 hane taşınmış olduğundan bu haneler değerlendirme içerisine konulmamıştır. Dolayısıyla 881 hane üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Taşınmış olan kişiler ise taşınmadan önce Hacı Baba mahallesinde ikamet etmişti. *BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7422, v. 13, 22.*

¹⁰ *BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.*

¹¹ *BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.*

¹² *BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7442, v. 5; 7447, v. 2; 7469, v. 5.*

¹³ *BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7492, v. 5; 7450, v. 2; 7465, v. 4.*

¹⁴ “Zuhurat” bir defaya mahsus yapılan işlerin açıklanması ve devamlılığı olan gelirlerden ayırt edilmesi için kullanılmıştır. Bir sonraki yılda zuhuratın olacağı kesin değildir.

¹⁵ *BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.*

¹⁶ Menzil konak yeri, ev anlamındadır. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 20. Baskı, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2003, s. 617.

¹⁷ *BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.*

örücülüğü ve bat pazarında dükkâncılık yapmıştır. 2'si usta, 4'ü kalfa, 3'ü çırak olan 53 kişi basmacılık¹⁸ yapmıştır. 9'u çırak, 9'u kalfa olan 53 kişi berberlik, 1 kişi beygirci, 9'u çırak olan 103 kişi bezzazlık,¹⁹ 3 kişi boyacılık, 7 kişi büzmecilik,²⁰ 1'i çırak olan 4 kişi camcılık, 1 kişi cerrahlık, 7 kişi çalgıcılık, 2 kişi çakıcılık yapmıştır. 7 kişi çerçilik,²¹ 4'ü çırak olan 60 kişi çilingirlik, 2 kişi çerağlık²² yapmıştır. 1 kişi çukacılık, 3 kişi değirmencilik, 2 kişi tellallık, 4 kişi demircilik, 1 kişi devlizcilik, 2'si çırak, 1'i kalfa olan 40 kişi dikicilik,²³ 2'si kalfa olan 78 kişi doğramacılık, 3 kişi dolapçılık, 1 kişi dökmeçilik,²⁴ 9 kişi duhancılık,²⁵ 1'i çırak olan 18 kişi dülgerlik yapmıştır. 1 kişi emanetçilik, 16 kişi eskicilik, 1'i çırak olan 14 kişi fermeneçilik,²⁶ 1 kişi fesçilik, 2 kişi francalacılık,²⁷ 6 kişi hademelik, 1'i kalfa olan 2 kişi halıcılık, 9 kişi hamallık, ikişer kişi hamam hademeliği ve hamam hizmetkârlığı, birer kişi han odabaşılığı, hancılık ve harir tellallığı yapmıştır. 4'ü kalfa olan 34 kişi havluculuk, 1'i çırak olan 3 kişi hekimlik, 39 kişi hizmetkârlık, 2 kişi horasancılık, 2 kişi hurdacılık, 9 kişi iplikçilik yapmıştır. 8 kişi kahvecilik, kalaycılık, kalburculuk, kalıpcılık, kantarcılık, 1'i tellallı olan 52 kişi kapamacılık,²⁸ 1 kişi karifecilik, 1'i çırak olan 4 kişi kasaplık, 1 kişi keranecilik, 6 kişi kerestecilik, 3 kişi kesecilik, 1 kişi kilise hademeliği, 2 kişi koçicilik,²⁹ 2 kişi koltukçuluk, 1 kişi komisyonculuk yapmıştır. 16 kişi kumaşçılık, 2 kişi kunduracılık, 10 kişi kutnicilik,³⁰ 1 kişi kutuculuk, 2'si çırak, 2'si kalfa olan 39 kişi kuyumculuk, 1 kişi kuyumcu tellallığı, 1'i çırak olan 27 kişi kürkçülük, 1 kişi macunculuk, ikişer kişi mektep hocalığı, mektep kalfalığı ve meyancılık, birer kişi meyhaneci, meyhane hademeliği ve meyvecilik yapmıştır. 4 kişi millet kâhyalığı, 1 kişi mizan hademeliği, 2 kişi muallimlik, 1 kişi muhallebicilik, 3 kişi mübayaacılık,³¹ 14 kişi manavlık, 1 kişi odunculuk yapmıştır. 4 kişi pabuççuluk, 1 kişi pakir (pakyer) kiracılığı, 17 kişi papazlık, 11 kişi pazarcılık, 5 kişi bohçacılık, 41 kişi rençperlik, 2 kişi rendecilik, 1'i çırak olan 7 kişi saatçilik, 7'si kalfa olan 33 kişi sandalcılık, 4 kişi sarraflık, 1 kişi serpuşçuluk yapmıştır. 8 kişi seraydarlık,³² 17 kişi

¹⁸ Basma denilen kumaşı yapan ve satan kişiye basmacı denir. İkinci bir anlamı da matbaacıdır. Lâkin buradaki anlamı kumaşçıdır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, 20. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2010, s. 268.

¹⁹ Bez ve benzeri şeyleri satan tacire bezzaz denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 292.

²⁰ Tamirci, Eskici. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 313.

²¹ Ufak tefek eşya satan kişiye çerçi denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 508.

²² Kandil ve mum gibi aydınlatma araçlarına çerağ denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 507.

²³ Eski şeyleri diken, yamalayan kişidir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 643.

²⁴ Dökmeçilik madenleri kalıba dökme işine denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 631.

²⁵ Duhan, tütün anlamına gelir. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 191.

²⁶ Fermene dar ve yuvarlak yanlı bir çeşit yelek türüdür. Bunu biçip diken kişiye de fermeneçi denmiştir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 992.

²⁷ Uzun ve dar ekmek olan francalayı satan kişiye denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 986.

²⁸ Çamaşır, giysi, ayakkabı gibi şeyler satan esnaflara kapamacı denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1052.

²⁹ Bir tür araba olan koçı'yi kullanan kişidir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1091.

³⁰ Kutni ipek karışığı pamukla yapılmış entariliktir. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 530.

³¹ Mübaya mal alıp satma, bir mal ile başka malı takas etme türünden işlerdir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1668.

³² Büyük yerlerde yemek ve sofraya işlerine bakanlara seraydar ya da ayvaz denir. Bu işi genelde Vanlı Ermeni veya Kürt uşakları yapardı. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 940.

sıvacılık, 2 kişi simkeşlik,³³ 6 kişi simsarlık, 1'i çırak olan 2 kişi tabiplik, birer kişi tahrilci kalfalığı,³⁴ tahsildarlık ve tanburacılık yapmıştır. 2'si çırak olan 5 kişi taşçılık, 32 kişi tebaalık,³⁵ 5 kişi tellaklık, 1'i kalfa olan 2 kişi temdidcilik yapmıştır. 8'i çırak, 18'i kalfa olan 131 kişi terzilik, 1 kişi tuhafiyecilik, 1'i tulumbacı başı olan 7 kişi tulumbacılık, 2 kişi tulumculuk, 25 kişi tüccarlık, birer kişi ütücülük, yağcılık ve yağlıkçılık, 3 kişi yaymacılık,³⁶ 6 kişi yazıcılık, 3 kişi de zangoçluk yapmıştır.³⁷

96 haneden hiç bir çeşit vergi³⁸ alınmamıştır. 329 haneden 1-50 kuruş arası, 200 haneden 51-100 kuruş arası, 92 haneden 101-150 kuruş arası, 60 haneden 151-200 kuruş arası, 33 haneden 201-250 kuruş arası, 71 haneden 251 kuruş yukarısı olmak üzere toplamda 82.256,5 kuruş vergi toplanmıştır. Bu vergilerde gelir vergisinin³⁹ payı 70.744,5 kuruş, aşarların payı 11.512 kuruştur.⁴⁰

Ermeni mahallelerinde en fazla vergi Hoca Mehmed Karamani mahallesinden toplanmıştır. Diğer mahalleler ise vergi bakımından en fazla vergi toplanandan en az vergi toplanana doğru sıralandığında; Karaağaç, Hacı Baba, Hoca Tabib, Veled-i Kurd, Umurbey, Hacı İskender, Selçuk Hatun, İshakşah, Kaygan, Eşrefiler, Hoca Alizade, Veled-i Harrat, Bedreddin, Çelebi Sultan, Namazgâh, Mesud Makremevi, Ahmed Da'i, Molla Arap mahallelerin şeklinde bir sıralama olur. Katoliklerinde kendine ait defterleri olduğundan bir mahalle oluşumu diye nitelendirilirse genel toplamda dördüncü sırada yer alırlar.⁴¹

Ermeniler arasında 54 hanenin herhangi bir türden kazancı olmamıştır. 215 haneye 1-500 kuruş arası, 251 haneye 501-1.000 kuruş arası, 166 haneye 1.001-1.500 kuruş arası, 85 haneye 1.501-2.000 kuruş arası, 40 haneye 2.001-2.500 kuruş arası, 70 haneye 2.501 kuruş üzeri gelir girmiştir.⁴²

Rumların Ekonomik Durumları

Rumlar; Ahmed Bey, Ahmed Bey Fenari, Attar Hüsam, Azab Bey, Bazar-ı Mâhi, Bilecik, Buçuk, Bulgarlar, Hacı Yakub, Hoca Cafer, Kayabaşı, Kırk Nerduban, Koca Naib, Murad-ı Sâni, Şehabeleddin Paşa, Şankur Şunkur, Timurkapu, Veled-i Kazaz, Veled-i Saray, Yahşi Bey olmak üzere 20 mahallede

³³ Gümüş tel çeken sanatkâra simkeş denir. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 954.

³⁴ Tahril kalın çizgili bir nakıştır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 384.

³⁵ Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu mesleği icra edenler hizmetkârlık yapmışlardır.

³⁶ Mahalle ve sokak kenarlarında ufak tefek eşyanın sererek satılmasına yaymacılık denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1541.

³⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.

³⁸ Tablo: 21 vergi başlığı altında toplanan vergiler bir mahalleye yazılan her iki vergi olan gelir ve aşarların toplamından oluşturulmuştur.

³⁹ Hacı İskender mahallesinde yazılı olan "ahali-i mahalleden başkaca tahsil olunan vergisi" diye 107 kuruşluk bir vergide bulunmaktadır. Bu vergide gelir vergisi içerisine eklenmiştir. BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7422, v. 11.

⁴⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.

⁴¹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.

⁴² BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.

yaşamışlardır. Aşağıda Tablo 2’de görüleceği üzere 737⁴³ haneden oluşan Rum mahallelerinin her türlü faaliyetlerinden elde ettikleri toplam gelirleri 901.245 kuruş ve kendilerinden toplanan tüm vergiler (aşar ve gelirlerine konan vergiler) 73.197 kuruş, hane başı ortalama gelirleri 1.271,14 kuruş ve hane başı ortalama vergileri 103,23 kuruştur.⁴⁴

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Boş Hane	Toplam Yıllık Gelir	Toplam Yıllık Vergi	Hane Başı Ortalama Gelir	Hane Başı Ortalama Vergi
Ahmed Bey	43	2	37645	2907,5	918,17	70,91
Ahmed Bey Fenari	11	1	7980	867	798	86,7
Attar Hüsam	12		16325	1154,5	1360,41	96,08
Azab Bey	66		56025	3949,5	848,86	59,84
Bazar-ı Mâhi	37	2	66665	5328,5	1904,71	152,24
Bilecik	21	1	50034	3740	2501,7	187
Buçuk	25	1	23515	1770	979,79	73,75
Bulgarlar	24		36745	3478,5	1531,04	144,93
Hacı Yakub	27		17045	552,5	631,29	20,46
Hoca Cafer	46	3	54130	4488	1258,83	104,37
Kayabaşı	125	6	171045	17574,5	1437,35	147,68
Kırk Nerduban	40	2	48230	3209,5	1269,21	84,46
Koca Naib	48		42036	2800	875,75	58,33
Murad-ı Sâni	54	3	49147,5	3490,5	963,67	68,44
Şehabeleddin Paşa	15	2	13750	784	1057,69	60,30
Şankur Şunkur	6		9510	507	1585	84,5
Timurkapu	44	1	36580	2625,5	850,69	61,05
Veled-i Kazaz	40	2	97930	7752,5	2577,10	204,01
Veled-i Saray	14	2	21315	2382,5	1776,25	198,54
Yahşi Bey	39		45592,5	3835	1169,03	98,33
Toplam	737	28	901245	73197	1271,14	103,23

Tablo 2: Rumların Ekonomik Yapısının Genel Değerlendirmesi

Tablo 2’de görüldüğü gibi tarımın Rumlar arasında 232.263,5 kuruşluk getirisi olmuştur. Rumlar tarım ürünü olarak üzüm ve ipekçiliğe çok büyük yoğunlukta eğilim göstermişlerdir. Toprak işleyen 457 hane sakininin 112’si üzüm, 16’sı üzüm ve kestaneden, 107’si ipekten, 1’i ipek ve zeytinden, 2’si

⁴³ Genel tabloda 737 hane geçmekte olup 28 hane boş olduğundan onlar değerlendirme içerisine konulmamıştır. BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁴⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

ipek ve kestaneden, 184'ü ipek ve üzümünden, 31'i ipek, üzüm ve kestaneden, 2'si ipek, üzüm ve zeytinden, 1'i ipek, üzüm, zeytin ve meyvelik tarladan, 12'si kestaneden kazanç sağlamışlardır. Bu hanelerin içerisinde 345'i üzüm yetiştirmiştir. Bu da Rumların iş kolu olarak üzümüne diğer ürünlere oranla daha çok eğildiklerini göstermiştir.⁴⁵

Rumlar arasında iki hanede hayvancılığa rastlanmıştır. Hoca Cafer ve Murad-ı Sâni mahallelerinde birer haneye koyunlardan gelir yazılmıştır Hoca Cafer'de 700 kuruş ve diğer mahallede 300 kuruşluk olan bu gelirlerin yükseğine 10,5 kuruş, az olanına ise 4,5 kuruşluk ağnam yazılmıştır.⁴⁶

Toplam gelirden 29.731,5 kuruşluk payı olan kira gelirlerinin 84 hane tarafından toplandığını görmekteyiz. Başka bir deyişle 84 hane sakininin kirada gayrimenkulü bulunmaktadır. Bunların içerisinde 49'unun hanesi, 35'inin dükkânı,⁴⁷ 7'sinin hane odası, 2'sinin mağazası, 2'sinin meyhanesi bulunmaktadır. Bunlardan farklı olarak bezir hane, dolap, dut ağaçları, üzüm bağı, tarla, klabdancı çıkırığı, asiyab⁴⁸ katı gibi gayrimenkullerin kira getirisi olmuştur.⁴⁹ Ayrıca 7 hanede yaşayanların da toplamda 3.420 kuruşluk zuhurat geliri olmuştur.⁵⁰

Meslek olarak birer kişi Avrupa çavuşluğu, bükücülük, demircilik, dolapçılık, enfiyecilik,⁵¹ hamallık, hastane bekçiliği, helvacılık, kebabçılık, klabdancılık, kökçülük, mektep kalfalığı, millet kâhyalığı, neyzenlik, pazarcılık, püskülcülük, rakkaşlık, simkeş kalfalığı, tarakçılık, yağcı çıraklığı, yoğurtçuluk yapmıştır. 1'i çırak, 6'sı kalfa olan 17 kişi abacılık, 4 kişi aşçılık, 1'i çırak olan 4 kişi yaymacılık, 2 kişi bahçıvanlık, 10'u çırak, 6'sı kalfa olan 45 kişi bakkallık, 1'i çırak olan 8 kişi bakırcılık, 2'si kalfa olan 5 kişi berberlik, 10 kişi bezzazlık, 7 kişi boyacılık, 2 kişi cankuşluk yapmıştır. 20 kişi çamurculuk, 9 kişi çobanlık, 1'i çırak, 1'i kalfa olan 4 kişi çömlekçilik, 1'i hizmetkâr olan 6 kişi çukacılık, 7 kişi değirmencilik, 11'i çırak, 9'u kalfa olan 41 kişi dikicilik, 1'i kalfa, 2'si çırak olan 3 kişi doğramacılık, 2'si hizmetkâr olan 7 kişi duhancılık yapmıştır. 94 kişi dülgelik, 1'i hizmetkâr olan 5 kişi ekmekçilik, 2 kişi eskicilik, 1'i hizmetkâr olan 3 kişi francalacılık, 7 kişi hamurkârlık, 6'sı kalfa olan 15 kişi havluculuk, 16 kişi hizmetkârlık, 2 kişi hurdacılık, 2 kişi iplikçilik, 1'i çırak, 1'i kalfa olan 10 kişi kalburculuk, 13 kişi kaldırımcılık yapmıştır. 1'i çırak olan 2 kişi kazıcılık, 2 kişi kiremitçilik, 1'i çırak, 2'si kalfa olan 10 kişi koçicilik, 21 kişi kumaşçılık, 1'i çırak, 3'ü kalfa olan 7 kişi kutnicilik, 1'i çırak, 1'i kalfa, 1'i tellal olan 14 kişi kuyumculuk, 4'ü çırak ve 5'i kalfa olan 22 kişi kürkçülük yapmıştır. 1'i çırak ve 2'si kalfa olan 14 kişi labadacılık,⁵² 3 kişi mektep hocalığı, 1'i çırak ve 6'sı hizmetkâr olan 12

⁴⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁴⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7438, v. 5; 7526, v. 12.

⁴⁷ Dükkânların içerisinde kahve, bakkal vb. dükkânlar bulunduğu gibi sadece dükkân denilip kira geliri yazıldığı da olmuştur.

⁴⁸ Su değirmenine Asiyab denir. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 49.

⁴⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁵⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366, v. 6.; 7421, v. 2; 7426, v. 2; 7432, v.7; 7438, v. 6, 10; 7455, v. 4.

⁵¹ Enfiye, kurutulmuş tütün tozudur. Buruna çekilir. Bunu satan kişiye de enfiyeci denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 180.

⁵² Labada, mayhoş ve yenilebilen bir ot türüdür. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1231.

kişi meyhanecilik, 1'i hamamda görev yapan 2 kişi natırlık,⁵³ 10 kişi papazlık, 5 kişi bohçacılık, 141 kişi rençberlik, 9 kişi samancılık, 8 kişi samancı tilkarlığı, 222'si kalfa ve 9'u çırak olan 246 kişi sandalcılık yapmıştır. 5 kişi sıvacılık, 2 kişi simsarlık, 7 kişi tellaklık, 2'si çırak ve 15'i kalfa olan 37 kişi terzilik, 1'i kumaş, 1'i kuyumcu, 2'si Avrupa olmak üzere 16 kişi tüccarlık, 10 kişi unculuk, 1'i kalfa olan 8 kişi yapuculuk yapmıştır. Rumlar arasında yapılan mesleklerin toplam gelirlerindeki payı 635.830 kuruş olmuştur.⁵⁴

26 haneden hiç bir çeşit vergi⁵⁵ alınmamıştır. 397 haneden 1-50 kuruş arası, 152 haneden 51-100 kuruş arası, 97 haneden 101-150 kuruş arası, 38 haneden 151-200 kuruş arası, 32 haneden 201-250 kuruş arası, 56 haneden 251 kuruş yukarısı olmak üzere toplamda 73.197 kuruş vergi toplanmıştır. Bu vergiler içerisinde aşarın 23.102 kuruşluk, ağnam vergisinin 15 kuruşluk ve gelir vergisinin 50.080 kuruşluk payı olmuştur.⁵⁶

En fazla vergi toplanan Rum mahallesi Kayabaşı mahallesidir. Devlet, ikinci en yüksek vergiyi Veled-i Kazaz mahallesinden elde etmiştir. Üçüncüsü Bazar-ı Mâhi, dördüncüsü Hoca Cafer, beşincisi Azab Bey, altıncısı Bilecik, yedincisi Yahşi Bey, sekizincisi Murad-ı Sâni, dokuzuncusu Bulgarlar olmuştur. Geriye kalan mahalleler ise çoktan aza doğru; Kırk Nerduban, Ahmed Bey, Koca Naib, Timurkapu, Veled-i Saray, Buçuk, Attar Hüsam, Ahmed Bey Fenari, Şehabeleddin Paşa, Hacı Yakub, Şankur Şunkur mahalleleri şeklinde sıralanmışlardır.⁵⁷

Toplam 901.245 kuruş geliri olan Rumlar arasında 16 haneye herhangi bir türden kazanç girmemiştir. 197 haneye 1-500 kuruş arası, 201 haneye 501-1.000 kuruş arası, 135 haneye 1.001-1.500 kuruş arası, 63 haneye 1.501-2.000 kuruş arası, 37 haneye 2.001-2.500 kuruş arası, 66 haneye 2.501 kuruş üzeri gelir girmiştir.⁵⁸

Bursa Şehir merkezinde 20 ayrı mahallede ikamet eden Rum tebaanın yaşadığı mahalleler içerisinde en yüksek gelir Kayabaşı mahallesinde gözükmektedir. İkinci en yüksek gelirin olduğu mahalle Veled-i Kazaz, üçüncüsü Bazar-ı Mâhi, dördüncüsü Azab Bey, beşincisi Hoca Cafer, altıncısı Bilecik, yedincisi Murad-ı Sâni olmuştur. Dokuzuncu sıraya Kırk Nerduban, onuncu sıraya Yahşi Bey, on birinci sıraya Koca Naib, on ikinci sıraya Ahmed Bey, on üçüncü sıraya Timurkapu, on dördüncü sıraya Bulgarlar yerleşmiştir. Geriye kalan mahalleler sırasıyla şu şekildedir: Buçuk, Veled-i Saray, Hacı Yakub, Attar Hüsam, Şehabeleddin Paşa, Şankur Şunkur, Ahmed Bey Fenari mahalleleridir. Bu duruma mahallelerin büyüklüklerinin etkisi çok büyüktür.

⁵³ Natır, bağ ve bahçe bekçilerine ya da bahçıvanlarına denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1449.

⁵⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁵⁵ Tablo 2'de vergi başlığı altında toplanan vergiler bir mahalleye yazılan her iki vergi olan gelir ve aşarların toplamından oluşturulmuştur. Yalnız toplam vergiler içerisinde 15 kuruş ağnam vergisi de bulunmaktadır.

⁵⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁵⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁵⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

Mahalleler kalabalıktan, azlığa doğru sıralanırsa bir iki ufak oynamayla hemen hemen bu sonuca ulaşılabilir.⁵⁹

Yahudilerin Ekonomik Durumları

1844-1845 Temettuat verilerine göre o tarihlerde Osmanlı Bursa'sında Yahudiler tek bir mahallede, Kuruçeşme mahallesinde, yaşamışlardır.⁶⁰ Kuruçeşme mahallesi, Altıparmak Caddesi'nin güney tarafında bulunmakta ve halen varlığını devam ettirmektedir.⁶¹ Kuruçeşme mahallesi ile ilgili belgede 204 hane kayıt altına alınmış olup bunun 4 hanesi boş olarak yazılmıştır.⁶² Dolayısıyla hesaplamalar 200 hane üzerinden yapılmıştır.

Mahalleye ait belgede mahallenin toplam geliri 162.680 kuruş ve gelirine düşen vergisi ise 9.097 kuruştur. Tarafımızca yapılan hesapta belgede verilen gelire ulaşılmıştır.⁶³ Fakat vergi olarak hesaplanan rakam belgede yazılandan farklı olmuştur. Teker teker hanelerdeki vergiler hesaplandığında 9.167 kuruşluk bir değere rastlanmıştır.⁶⁴

Mahallede en az gelir vergisi yazılan 13 haneye 3'er kuruş vergi konmuştur. İkinci olarak az vergi yazılan 17 haneye 5'er kuruş yazılmıştır.⁶⁵

Mahallede tarımla ilgilenen çok az kişi olmuştur. 200 hanelik bir mahalleye göre tarım yapanların az sayıda olması Yahudilerin çiftçilikle çok fazla uğraşmadığını göstermiştir. Bir mahallede 11 hane sakini üzüm yetiştiriciliği ile uğraşmıştır. İpekle ilgili tarım yapan kimseye rastlanılmamıştır.⁶⁶ Benzer duruma Anadolu'nun başka şehirlerinde de rastlanılmıştır. Tokat kazasında yaşayan Yahudiler içerisinde kısmen üzüm yetiştiriciliği yapanlar olmuş, fakat Yahudiler bir tarım toplumu denilebilecek seviyede tarımsal faaliyetlerde bulunmamışlardır.⁶⁷ Bursa'da Yahudilere nazaran Rumlar ve Ermeniler bu sahada daha aktif olmuşlardır. Belgelerden yola çıkarak oluşturulan şimdiki kadarki tarım istatistikleri bu durumu gayet açık bir şekilde göstermiştir.⁶⁸ Fakat ileride görülecektir ki tarımda ipekle ilgilenmeyen Yahudiler ipekli kumaş işçiliğiyle bir şekilde alakalı olmuşlardır.

⁵⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁶⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

⁶¹ Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 201; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 53.

⁶² Belgede 159, 172, 186 ve 197. haneler için "hâli" yani boş yazılmıştır. BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 28, 30, 32, 33.

⁶³ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 34.

⁶⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 2-34.

⁶⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 13-34.

⁶⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 2-15.

⁶⁷ Necati Çavdar, "Temettuat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-45)," *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, C.I, Ali Açıknel, Samettin Başol, Murat Hanılçe, Emel Hisarcıklılar (haz.), Tokat 2015, s. 340-342.

⁶⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569.

Yani Yahudileri ipek işinden değil de tarımından soyutlamak daha doğru olacaktır. Ayrıca mahallelinin toplamda elde ettiği tarım hasılatı 2.725 kuruş ve buna karşılık verdiği aşarları ise 272,5 kuruş olmuştur.⁶⁹

Kuruçeşme mahallesinde 7 hane sakininin kirada olan hanelerinden yıllık kira bedeli 1.375 kuruş, 3 hane sakininin kirada olan dükkânlarından yıllık kira bedeli 405 kuruş gelir olarak yazılmıştır.⁷⁰

Toplam kazanca en yüksek oranda etki yapan mesleki gelirlerdir. 162.680 kuruşluk toplam gelirin 158.105 kuruşunu oluşturan meslekler şunlardır: Mahallede bir tane hahambaşı vardır. 3 kişi aktarlık, 1 kişi arpacılık, 3'ü çırak olan 8 kişi yaymacılık, 1'i kalfa olan 4 kişi bakkallık, 4 kişi balıkçılık, 1'i çırak, 1'i kalfa olan 2 kişi basmacılık, 1 kişi berber çıraklığı, 1 kişi bezzazlık, 1 kişi boyacılık, 1 kişi çamurculuk, 1 kişi dökmecilik, 2 kişi dülgerlik yapmıştır. 1 kişi ekmeççi hizmetkâlığı, 1 kişi eskicilik, 3 kişi francala hizmetkârlığı, 29 kişi hamallık, 6 kişi hayvan boğazlayıcılığı, 5 kişi hizmetkârlık, 1 kişi ipekçilik, 1 kişi kantarcılık, 7 kişi limonculuk, 1 kişi mahalle paspandlığı,⁷¹ 5 kişi mektep hocalığı yapmıştır. 1'i çırak, 1'i hizmetkâr olan 3 kişi meyhanecilik, 1 kişi millet kâhyalığı, 6'sı çırak olan 11 kişi pazarcılık, 1 kişi pişiricilik, 9 kişi simsarlık, 1 kişi süpürgecilik, 2 kişi şekerçilik, 1 kişi şerbetçilik, 1 kişi şeritçilik⁷² ve 5 kişi tüccarlık yapmıştır. Bunların dışında Yahudiler arasında yoğun olarak yapılan birkaç meslek olmuştur. Bunlar; 2'si çırak, 19'u hizmetkâr olmak üzere 41 kişi tarafından çerçilik, 1'i çırak, 10'u kalfa olmak üzere 18 kişi tarafından kasaplık, 8'i çırak, 16'sı işçi, 6'sı kalfa, 3'ü hizmetkâr, 20 tellal olmak üzere 56 kişi tarafından kazazlık,⁷³ yapılmıştır. 1'i kalfa, 3'ü çırak olmak üzere 19 kişi tarafından tenekecilik, 3'ü çırak, 21'i kalfa olmak üzere 31 kişi tarafından terzilik yapılmıştır.⁷⁴

Mahalle'de 17 hanede 1.000 kuruşun üzerinde kazanç yazılmıştır. Yüksek gelirler hahambaşılık, ticaret, kazazlık, simsarlık, pazarcılık, bakkallık ve kasaplıktan sağlanmıştır.⁷⁵ Diğer hanelerde genel olarak kazançlar 360 kuruş etrafında dönmüştür.⁷⁶

Mahallenin ödediği aşar ve gelir vergisi toplamda 9.439,5 kuruş olarak hesaplanmıştır. Hane başı ortalama vergi 47,19 kuruştur. Mahallede 1-50 kuruş arası vergi veren 147 hane, 51-100 kuruş arası vergi veren 23 hane, 101-150 kuruş arası vergi veren 5 hane, 151-200 kuruş arası vergi veren 4 hane, 201-250 kuruş arası vergi veren 7 hane, 251-400 kuruş arası vergi veren 4 hane ve hiç vergi alınmayan 9 hane kayıt altına alınmıştır. Bu vergiler gelir vergisi olup bunlara aşarlar da eklenirse eğer sıralamada herhangi bir değişiklik olmayacaktır.⁷⁷ Nitekim yukarıda da bahsi geçtiği gibi Yahudilerin

⁶⁹ BOA., ML. VRD. TMT., nr., d. 7572.

⁷⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 3-26.

⁷¹ Gece bekçisi. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1000.

⁷² Pantalon vb. kumaşlara yün, ipek vb. şerit çekenlere denir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 776.

⁷³ İpekçi, ipek işleyen ipek satan kişidir. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 500.

⁷⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572.

⁷⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 2-31.

⁷⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 2-34.

⁷⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 2-34.

tarımsal faaliyetleri çok olmayıp bu faaliyetlerinden kazançları 2.725 kuruş ve buna karşılık üzerlerine yazılan vergileri 272,5 kuruş olmuştur.⁷⁸

Mahalle’de üç hanenin geliri olmamıştır. Bunlar 33, 38 ve 144. hanelerdir. 33. hanedeki hamal Yekçeşm (Tek göz) Salamon ve 38. hanedeki hamal Ayak veled-i Yasu için kudreti olmadıklarından “*millet ianesiyle*”, 144. hanedeki hamal Ayak için ise “*şunun bunun ianesiyle*” geçinmiş olduğundan bahsedilmiştir.⁷⁹ Bunların dışındaki hanelerden 99’u için 1-500 kuruş arası, 51’i için 501-1.000 kuruş arası, 32’si için 1.001-1.500 kuruş arası, 5’i için 1.501-2.000 kuruş arası, 4’ü için 2.001-2.500 kuruş arası, 5’i için 2.501-5.000 kuruş arası toplam gelir yazılmıştır. Bir hanenin ise geliri 6.460 kuruştur ve o hane sahibi Yahudilerin hahambaşısıdır. Hahambaşılık geliri 5000 kuruş olarak kaydedilmiştir. Toplamda 162.680 kuruş geliri olan mahalleliye hane başı ortalama gelir 813,4 kuruş düşmektedir.⁸⁰

Sonuç ve Değerlendirme

Bursa şehir merkezinde 1.790 hanede yaşayan gayrimüslimler tüm meslekleri, tarım faaliyetleri ve kiralardan elde ettikleri gelirleri 2.082.111 kuruş ve gelirlerine karşılık devlet tarafından onlara konulmuş olan vergiler 164.893 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁸¹

Bursa gayrimüslimlerinin tüm ekonomik faaliyetleri içerisinde 350.512 kuruşluk bir paya sahip olan zirai ürünlerin 232.263,5 kuruşluk kazancı Rumlara, 115.523,5 kuruşluk kazancı Ermenilere, 2.725 kuruşluk kazancı Yahudilere ait olmuştur. Toplam 925 haneye kazanç getiren ziraattan en düşük pay Yahudilerindir. Ermenilerde 456, Rumlarda 457 hanenin, Yahudilerde 12 hanenin tarım geliri olmuştur. Ermeniler ve Rumlar hemen hemen aynı oranda tarımla uğraşmıştır. Ermeniler arasında üzüm bağı ve dut bahçesine sahip olma daha yoğunken Rumlarda bunların yanı sıra kestane yetiştiriciliği de gerçekleştirilmiştir. Yahudiler ise sadece üzüm yetiştirmiştir. Ziraatla uğraşan 925 hanenin 700’üne ait üzüm bağı vardır. Ermenilerde 343 hane, Rumlarda 346 hane, Yahudilerde 12 hane üzüm bağına⁸² sahip olmuştur.⁸³ 1844’te Bursa’da yaşamış olan misyoner Schneider: “*bu şehirde inanılmaz miktarda şarap üretiliyor. Her yıl binlerce fıçı şarap yapılıyor. Neredeyse tüm Hıristiyan aileler bu işle uğraşüyor. Şehrin 12 veya 13 tane*

⁷⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572. 19. hanede yaşayan Avram’ın 8 dönüm bağı ve ayrıca Tepecik Köyü’nde dört dönüm dut bahçesi olduğu yazılmıştır. Fakat Temettuat yazımlarında gayrimenkullerin bulunduğu yerde yazılması kaidesinden dolayı Avram’ın bu mal varlığı Tepecik Karyesinde yazılmış ve buradaki hesaba dâhil edilmemiştir.

⁷⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 6, 7, 26.

⁸⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 2-34.

⁸¹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

⁸² Yahudileri anlatırken 1 hanenin dört dönümlük dut bahçesinden bahsedilmiştir. Bunun dışında ipek tarımıyla ilgileri olmamıştır. BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 4.

⁸³ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

şarap dükkânı var”⁸⁴ diyerek hemen hemen belgelerle aynı yıllarda yaptığı bu tespit üzümün nerede kullanıldığını açıklamada bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

Ermenilerde 350 hane, Rumlarda 328 hane ise dut bahçesi sahibi olmuştur.⁸⁵ Evliya Çelebi Bursa için 7 tür dut ağacından bahsetmiştir.⁸⁶ Aynı bilgiyi 1883 tarihlerinde Kandes’de vermiştir.⁸⁷ Bunların dışında zeytinden, kestaneden ve meyvecilikten tarım kazancı elde eden hanelere de rastlanılmıştır. Fakat bunlar, kestanecilik hariç, çok önemli sayıda olmamışlardır.⁸⁸ Evliya Çelebi bir kişinin Bursa kestanesini yemeye doymadan ölürse şehit gideceğinden bahsederek Bursa kestanesinin kalitesini tasvir etmiştir.⁸⁹ Kestanecilik işini gayrimüslimler arasında Rumlar üstlenmiştir. Nitekim Ermeniler arasında sadece bir hanede kestanecilik yapılırken Rumlarda 48 haneye ait kestane korusu kayıtlarda yer almıştır.⁹⁰ Ayrıca Rum mahallelerinde iki hanenin hayvancılıktan kazanç sağladığına da rastlanmıştır.⁹¹ Gayrimüslimlerin hayvancılık ile pek ilgili olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Keza Anadolu’dan başka örneklerde de olduğu gibi gayrimüslimler hayvancılık çok ilgilenmemişlerdir.⁹²

Dönem dönem kesintiye uğramasına rağmen önemli bir ticari güzergâh olan Bursa’da⁹³ ticaretin ayağı XIV. yüzyıldan beri ağırlıklı olarak ipek üzerinde hareket etmiştir.⁹⁴ Evliya Çelebi’ye göre ipek üretimi Bursa halkının çoğunlukla ilgilendiği iş olmuştur.⁹⁵ Aynı tespiti 1883 tarihlerinde Kandes’de yapmıştır.⁹⁶ Bu işin yoğunluğu Temettuat belgelerinden de görülmüştür. Çünkü belgelerin diliyle “*dud hadikası (bahçesi)*” birçok hane sahibinin

⁸⁴ Eliza Cheney Abbott Schneider, *Bursa Mektupları-Bir Osmanlı Kentinde Müminler ve Kâfirler-*, (1846), Neşe Akın (çev.), Dergah Yay., İstanbul 2009, s. 25.

⁸⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

⁸⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. II, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), YKY, İstanbul 1998, s. 22.

⁸⁷ Vasileios I. Kandes, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*, Selahattin O. Tansel (haz.), 2. Baskı, Gaye Kitapevi, İstanbul 2009, s. 128.

⁸⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7450; 7455; 7462; 7465; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁸⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 22.

⁹⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7450; 7455; 7462; 7465; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

⁹¹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7438, v. 5; 7526, v. 12.

⁹² Selim Özcan, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop’taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,” *OTAM*, 30, 2011, s. 162; Çavdar, “Temettuat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-45), s. 342; Murat Hanilçe ve Musa Demir, “Zile ve Bozok Kazalarında Gayrimüslimlerin Meslekleri (1844-1845 Tarihli Temettuat Kayıtlarına Göre),” *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2019, s. 170.

⁹³ M. Asım Yediylidiz, “XIX. yüzyılda Bursa İpek Sanayi ve Ticaretinde Gayrimüslimlerin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/4, 1992, s. 277-279; Halil İnalçık, *Devle-i Aliye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları-1-*, 29. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 268-280; *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 3. Baskı, Eren Yay., İstanbul 2009, s. 203-222.

⁹⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi*, İSAM Yay., İstanbul 2011, s. 170.

⁹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 22.

⁹⁶ Kandes, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*, s. 128.

tasarrufunda olmuştur.⁹⁷ Dut bahçeleri ipekçilik ile doğrudan ilgilidir. Nitekim dut yaprağı ipekböceğinin beslenmesi için gerekli bir hammaddedir. Bu nedenle ipekçilik yapabilmek için dut bahçelerine gereksinim duyulmuştur.⁹⁸

Gayrimüslimlerde ipekçilik dalında çok etkili olmuşlardır.⁹⁹ Darkot'a göre Yahudiler bu durumdan ayrı tutulmalıdır.¹⁰⁰ Yukarıda da bahsi geçtiği gibi Temettuat Defterleri'ne göre Yahudiler tarımsal faaliyet olarak ipekçilikte çok etkin olmamışlar. Fakat bunun dışında ipekli kumaş üretiminde hayli yoğun olarak boy göstermişlerdir.¹⁰¹ Özellikle de Müslümanlar tarımsal üretime ağırlık verirken Müslüman olmayan kitle daha çok işin ticaretiyle ilgilenmiştir.¹⁰²

Ermenilerden 115 hanenin geliri hakkında herhangi bir bilgi bulanamamıştır. Bunlardan 55'inin mesleki bilgileri olmasına rağmen kazançlarına "zuhurat" yazılmıştır. Toplamda 132.774 kuruş olan bu belirsiz gelirler Yahudilerde yokken Ruumlarda çok az olmuştur.¹⁰³ Rumlar için 7 hanenin toplam 3.420 kuruşluk kazancına "zuhurat" denmiştir.¹⁰⁴ Toplamda ise bu zuhuratların gayrimüslimlerdeki maddi getirisi 136.194 kuruş olmuştur.

Gayrimüslimler içerisinde Ermenilerin Ruumlara oranla daha çok gayrimenkulünün kirada olduğu kayıt altına alınmıştır. 41.122,5 kuruşluk kira geliri elde eden Ermeniler içerisinde 103 hane sakini gayrimenkullerini kiraya vermiştir. Bunların içerisinde 39'unun hanesi, 40'ünün dükkânı, 26'sının odası, 4'ünün mağazası, 6'sının menzili kiralanmıştır. Bunlardan farklı olarak kirada bulunan diğer gayrimenkuller meyhane, basma hane, dolap, dut ağaçları, çayır, ahır ve hamamdır.¹⁰⁵ Rumların gayrimenkullerinden elde ettiği geliri 29.731,5 kuruş olmak üzere 84 hane sakininin kira geliri olmuştur. Bunların içerisinde 49 kişinin hanesi, 35 kişni dükkânı,¹⁰⁶ 7 kişinin hane odası, 2 kişinin mağazası, 2 kişinin meyhanesi kiraya verilmiştir. Farklı olarak ise bezir hane, dolap, dut ağaçları, üzüm bağı, tarla, klabdancı

⁹⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569.

⁹⁸ İsmail Kıvrım ve Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik," *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/4, 2011, s. 719; Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İpek Böcekçiliği (1923-1950)," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, 2017, s. 163.

⁹⁹ Turgay Akkuş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Libra Yay., İstanbul 2010, s. 94.

¹⁰⁰ Besim Darkot, "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, c. II, MEB, İstanbul 1970, s. 808.

¹⁰¹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572.

¹⁰² Yediyıldız, "XIX. yüzyılda Bursa İpek Sanayi ve Ticaretinde Gayrimüslimlerin Yeri", s. 275-277.

¹⁰³ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550; 7572.

¹⁰⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366, v. 6; 7421, v. 2; 7426, v. 2; 7432, v.7; 7438, v. 6, 10; 7455, v. 4.

¹⁰⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7394; 7400; 7422; 7430; 7439; 7440; 7442; 7445; 7447; 7450; 7465; 7469; 7491; 7492; 7501; 7503; 7515; 7524; 7538; 7550.

¹⁰⁶ Mahallelerde daha detaylı belirttiğimiz gibi dükkânların içerisinde kahve, bakkal vb. dükkânlar bulunduğu gibi sadece dükkân denip kira geliri yazıldığı da olmuştur.

çıkırığı, asiyab katı gibi gayrimenkullerin kira getirisi olmuştur.¹⁰⁷ Ermeni ve Rumlara göre Yahudilerin nüfusu az olduğundan kira gelirleri ve kirada olan malvarlıkları daha az olmuştur. Kuruçeşme Mahallesinde 7 kişinin hanesi, 3 kişinin dükkânı olduğu ve bunları kiraya verdikleri kaydedilmiştir. Kiraların mahallenin toplam gelirine etkisi 1.850 kuruş olarak hesaplanmıştır.¹⁰⁸ Toplamda gayrimüslimlere ekonomik girdi olarak kiraların 45.946 kuruşluk bir katkısı olmuştur.

Gayrimüslimler içerisinde birçok meslekten gelir elde edilmiştir. Mesleklerin toplam gelire etkisi 1.522.731 kuruştur. Bu gelirin 158.105'i Yahudilere, 635.830 kuruşu Rumlara, 7.284.796 kuruşu Ermenilere aittir. Gayrimüslimlere 1844 yılında gelir getiren meslekler şunlardır: Abacılık, Avrupa çavuşluğu, bükücülük, cankuşluk, çobanlık, çömlekçilik, enfiyeci, hamurkârlık, hastane bekçiliği, helvacı, kaldırımcılık, kazıcılık, kebabçı, kiremitçilik, klabdancı, kökçü, labadacılık, natırlık, neyzenlik, püskülcülük, rakkaşlık, samancılık, samancı tilkarlığı, tarakçılık, unculuk, yapuculuk, yoğurtçuluk mesleklerinden sadece Rumlar gelir sağlamıştır. Ağaççılık, amelelik, ayak ticareti, ayvazlık, aynacılık, bacacılık, pakir (pakyer) kiracılığı, balcı, balık ağı örücü, bat pazalı, beygirci, büzmeci, camcı, cerrahlık, çalgıcılık, çakıcılık, çilingirlik, çıraklık (çirağlık), devlizcilik, emanetçilik, fermenecilik, fescilik, hademelik, halıcılık, hamam hademeliği, hamam hizmetkârlığı, han odabaşılığı, hancılık, harir tellallığı, hekimlik, horasancılık, kahvecilik, kalaycı, kalıpçı, kapamacılık, kapamacı tellallığı, karifecilik, keranecilik, kerestecilik, kesecilik, kilise hademeliği, koltukçuluk, komisyonculuk, kutnicilik, kutuculuk, kuyumcu tellallığı, macunculuk, meyancılık, meyvecilik, mizan hademeliği, muallimlik, muhallebicilik, mübayaacılık, münavelik, odunculuk, pabuççuluk, rendecilik, saatçilik, sarraflık, serpuşçuluk, seraydarlık, tabiplik, tahricilik, tahsildarlık, tanburacılık, taşçılık, tebaalık, temdidcilik, tuhafiyecilik, tulumbacılık, tulumculuk, ütücülük, yağlıkçılık, yazıcılık ve zangoçluk mesleklerinden sadece Ermeniler gelir elde etmiştir. Aktarlık, hahambaşılık, hayvan boğazlayıcılık, ipekçilik, limonculuk, mahalle paspandlığı, pişiricilik, süpürgecilik, şekerçilik, şerbetçilik, şeritçilik ve tenekecilik sadece Yahudilerin üstlendiği işlerden olmuştur. Bunların dışında her grubun yapmış olduğu mesleklerde olmuştur. Aşçılık, bahçıvanlık, bakırcılık, çukacılık, demircilik, dikicilik, doğramacılık, dolapçılık, duhancılık, francalacılık,¹⁰⁹ havluculuk, hurdacılık, iplikçilik, kalburculuk, koçicilik, kumaşçılık, kutnicilik, kuyumculuk, kürkçülük, mektep kalfalığı, papazlık, bohçacılık, rençperlik, sandalcılık, sıvacılık, simkeşlik, tellaklık ve yağcılık hem Rumlar arasında hemde Ermeniler arasında iş olarak yapılmıştır. Yahudi ve Rumlar tarafından çamurculuk, dökmeçilik (düğmeçilik), kantarcılık yapılmış. Yahudi ve Ermeniler tarafından arpacılık, balıkçılık, basmacılık, çerçilik ve ekmeçilik mesleki olarak kazanç kapısı haline getirilmiştir. Bakkallık, berberlik, bezzazlık, boyacılık, dülgelik, hamallık, hizmetkârlık, mektep hocalığı, millet kâhyalığı, pazarcılık, simsarlık, terzilik ve tüccarlıktan hem Rumlar hem Ermeniler hem de Yahudiler kazanç sağlamıştır. Tüm meslekler içerisinde belli mesleklerde yoğunlaşma olmuştur. 45 amelenin

¹⁰⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7407; 7410; 7421; 7426; 7432; 7438; 7455; 7462; 7481; 7497; 7502; 7504; 7520; 7523; 7526; 7547; 7569.

¹⁰⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572, v. 3-26.

¹⁰⁹ Bu meslek sektöründe Yahudilerde bulunmuştur. Fakat Yahudiler francala hizmetkârlığı yaptığından onlar buraya dâhil edilmemiştir. BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7572.

hepsi Ermeni, 55 basmacının 53'ü Ermeni, 2'si Yahudi, 59 berberin 5'i Rum, 1'i Yahudi, 53'ü Ermeni, 114 bezzazın 10'u Rum, 1'i Yahudi, 103'ü Ermeni, 48 çerçinin 41'i Yahudi, 60 çilingirin hepsi Ermeni, 7'si Ermeni, 81 dikicinin 40'i Ermeni, 41'i Rum, 81 doğramacının 3'ü Rum, 78'i Ermenidir. 114 dülgerin 94'ü Rum, 18'i Ermeni, 2'si Yahudi, 39 hamalın 29'u Yahudi, 9'u Ermeni, 1'i Rum, 49 havlucunun, 1'i tellallı olan 52 kapamacının hepsi Ermeni, 15'i Rum, 34'ü Ermeni, 56 kazazın 56'sı Yahudi, 53 kuyumcunun 39'u Ermenidir. 1'i tellal olan 13'ü Rum, 49 kürkçünün 27'si Ermeni, 22'si Rum, 182 rençberin 41'i Ermeni, 141'i Rum, 279 sandalcının 246'sı Rum, 33'ü Ermeni, 199 terzinin 131'i Ermeni, 37'si Rum, 31'i Yahudi, 46 tüccarın 25'i Ermeni, 16'sı Rum, 5'i Yahudidir. Bu meslekler içerisinde kalfalar ve çıraklar da olmuştur. Birde her meslek içerisinde bulunabileceği gibi ayrı olarak da belgelerde bahsi geçen bir meslek olan hizmetkârlık kaydedilmiştir. 60 hizmetkârın 39'u Ermeni, 16'sı Rum, 5'i Yahudidir. Bunun dışında Yahudiler arasında 19 çerçi, 1 ekmekçi, 3 francalacı, 3 kazaz, 1 meyhaneci hizmetkârı, Ermeniler arasında 1 hamam hizmetkârı, Rumlar arasında 1 ekmekçi, 1 francalacı, 6 meyhaneci hizmetkârı bulunmaktadır.¹¹⁰

Yahudilerin 9.439,5 kuruş, Ermenilerin 82.256,5 kuruş, Rumların 73.197 kuruş olmak üzere gayrimüslimlerin Osmanlı ekonomisine vergi olarak toplam 164.893 kuruşluk katkısı olmuştur. 164.893 kuruşluk verginin 129.884,5 kuruşu gelir vergisi, 107 kuruşu ne için alındığı anlaşılamayan bir tür vergi, 348.861,5 kuruşu ürün vergisi, 15 kuruşu da ağnam vergisidir. 1-50 kuruş arası vergi veren 873 hane, 51-100 kuruş arası vergi veren 275 hane, 101-150 kuruş arası vergi veren 194 hane, 151-200 kuruş arası vergi veren 102 hane, 201-250 kuruş arası vergi veren 72 hane, 251 kuruş yukarısı vergi veren 131 hane ve hiç vergi alınmayan 131 hane defterlerde kayıt altına alınmıştır.¹¹¹

Defterlerde Bursa gayrimüslimlerinin en çok elde ettiği kazanç 360 kuruş olarak göze çarpmaktadır. Ziyadesiyle karşılaşılan bu miktar dönemin genelinde olan şahısların yıllık kazancını göstermiştir.¹¹² 1840 yılında bir kile buğday 12 kuruş, bir kile arpa 8 kuruş olduğuna göre 1844 yılında artma ya da azalma yönünden çok büyük değişiklik olmayacağı düşünüldüğünden 300-500 kuruş arası geliri olanlar için geçim sıkıntısının çokta aşırı olmayacağı var sayılmaktadır.¹¹³

Gayrimüslimler arasında 73 hane sakininin herhangi bir türden kazancı olmamıştır. 244 haneye 1-500 kuruş arası, 403 haneye 501-1.000 kuruş arası, 333 haneye 1.001-1.500 kuruş arası, 153 haneye 1.501-2.000 kuruş

¹¹⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

¹¹¹ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

¹¹² BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

¹¹³ Öztürk, Mustafa, "Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", s. 176, Erişim Tarihi: 02.02.2012, <http://www.egweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/-06.pdf>.

arası, 81 haneye 2.001-2.500 kuruş arası, 142 haneye 2.501 kuruş üzeri gelir girmiştir. Ermenilerin 1.016.209,5 kuruş, Rumların 901.245 kuruş, Yahudilerin 162.680 kuruş olmak üzere 1844 yılında Gayrimüslimlerin elindeki gelir toplam 2.080.134,5 kuruştur.¹¹⁴

¹¹⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d. nr., 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

Kaynaklar**A- Arşiv Kayıtları**

BOA., *ML. VRD. TMT. d. nr.*, 7366; 7374; 7378; 7394; 7400; 7407; 7410; 7421; 7422; 7426; 7430; 7432; 7438; 7439; 7442; 7445; 7447; 7450; 7455; 7462; 7465; 7469; 7481; 7491; 7492; 7497; 7501; 7502; 7503; 7504; 7515; 7520; 7523; 7524; 7526; 7538; 7540; 7547; 7550; 7569; 7572.

B- Araştırma-İnceleme Eserler

AKKUŞ, Turgay, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Libra Yay., İstanbul 2010.

BECERİKLİ, Sabri, *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Bursa Şehri Gayrimüslim Mahallelerinin İktisadi Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.

ÇAVDAR, Necati, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi", *Yeni Türkiye Dergisi*, I/60, 2014, ss. 449-470.

_____, "Temettuat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-45)," *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, C.I, Ali Açık, Samettin Başol, Murat Hanılçe, Emel Hisarcıklılar (haz.), Tokat 2015, ss. 327-350.

DARKOT, Besim, "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, c. II, MEB, İstanbul 1970, ss. 806-810.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 20. Baskı, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2003.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, C. II, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1998.

HANİLÇE, Murat ve DEMİR, Musa, "Zile ve Bozok Kazalarında Gayrimüslimlerin Meslekleri (1844-1845 Tarihli Temettuat Kayıtlarına Göre)," *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2019, s. 145-174.

I. KANDES, Vasıleılos, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*, Selahattin O. Tansel (haz.), 2. Baskı, Gaye Kitapevi, İstanbul 2009.

İNALCIK, Halil, *Devle-i Aliye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları-1*, 29. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009.

_____, *Osmanlı İdare ve Ekonomi*, İSAM Yay., İstanbul 2011.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 3. Baskı, Eren Yay., İstanbul 2009.

KAPLANOĞLU, Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul 2001.

- KIVRIM, İsmail ve ELMACI, Süleyman, “Osmanlı Döneminde Amasya’da İpekçilik,” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/4, 2011, ss. 715-728.
- ÖZCAN, Selim, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop’taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,” *OTAM*, 30, 2011, ss. 145-172.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Bursa’da Hububat Fiyatları (1775-1840)”, <http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/-06.pdf>. (02.02.2012).
- SCHNEIDER, Eliza Cheney Abbott, *Bursa Mektupları-Bir Osmanlı Kentinde Müminler ve Kâfirler-*, (1846), Neşe Akın (çev.), Dergah Yay., İstanbul 2009.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûs-i Türkî*, 20. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2010.
- YEDİYILDIZ, M. Asım, “XIX. yüzyılda Bursa İpek Sanayi ve Ticaretinde Gayrimüslimlerin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/4, 1992, ss. 277-279.
- YURTOĞLU, Nadir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de İpek Böcekçiliği (1923-1950),” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, 2017, ss. 159-189.

138

İBD

1 (2)

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK VE KUTADGU BİLİĞ'DE HİDROGRAFİK
TERİMLER VE METAFORİK KULLANIMLARI
HYDROGRAPHIC TERMS AND THEIR METAPHORIC USAGES IN DÎVÂNU
LUGÂTİ'T-TÜRK AND KUTADGU BİLİĞ

Zekiye Gizem DEBRELİ

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana
Bilim Dalı

*PhD Candidate, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of Turkish
Language and Literature*

bendebreligizem@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1618-5591

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi (Research Article)
Geliş Tarihi-Received Date : 11.09.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 23.11.2020
Sayfa-Pages : 139 – 167.

This article was checked by iThenticate®

Atıf – Citation: DEBRELİ, Zekiye Gizem, “Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 139 – 167.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 139 – 167
Makale Türü: Araştırma Makalesi

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK VE KUTADGU BİLİĞ’DE HİDROGRAFIK TERİMLER VE METAFORİK KULLANIMLARI *HYDROGRAPHIC TERMS AND THEIR METAPHORIC USAGES IN DÎVÂNU LUGÂTİ’T- TÜRK AND KUTADGU BİLİĞ*

Zekiye Gizem DEBRELİ

Öz

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan “su” motifi, bugüne kadar pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmaların bazılarında “su” motifi, halk inanışları ve mitoloji bağlamında ele alınırken bazı araştırmalarda ise konuya leksikografik açıdan yaklaşılmıştır. Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de hidrografik terimler ve metaforik kullanımlarını tespit ve izah etmek amacıyla yapılmış olan bu çalışmanın giriş bölümünde Türk kültüründe “su” motifinin halk inanışları ve mitoloji bağlamında anlam ve önemi üzerinde duruldu. Konunun leksikografik boyutu üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de yer alan hidrografik terimler ve örnekleri gösterildi. İkinci bölümde ise önce metafor kavramı üzerinde duruldu, ardından Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de tespit edilen hidrografik terimlerin metaforik kullanımları örnekler üzerinden açıklandı. Tespit edilen kavramsal metaforlarda suyun arındıran, iyileştiren olumlu özelliklerinden yararlanıldığı; çok olan her şey için ırmak, deniz metaforunun kullanıldığı; “ordu taşkın akan sudur” metaforunda suyun kontrol edilemez, korkutucu gücünden yararlanıldığı; “dünya

Abstract

The “water” motif, which has an important place in Turkish culture, has been the subject of many studies until today. In some of these studies, the “water” motif is considered in the context of folk beliefs and mythology, while in some studies, the subject has been approached from a lexicographic perspective. The meaning and importance of the “water” motif in Turkish culture in the context of folk beliefs and mythology was emphasized in the introduction part of this study which aims to identify and explain the hydrographic terms and their metaphorical usage in Dîvânu Lugâti’t-Türk and Kutadgu Bilig. Information was given about the studies on the lexicographic dimension of the issue. In the first part, hydrographic terms and examples in Dîvânu Lugâti’t-Türk and Kutadgu Bilig were shown. In the second part, the concept of metaphor was first focused on, and then the metaphorical usages of hydrographic terms detected in Dîvânu Lugâti’t-Türk and Kutadgu Bilig were explained through examples. It was understood that in the conceptual metaphors identified, the positive properties of water that purify and heal have been used. Also, the metaphor of river and sea has been used for everything

acı sudur”, “dünya kuyudur” gibi metaforlarda ise tasavvufî dünya görüşünün etkili olduğu anlaşılmıştır. Sonuç bölümünde bu ve bunun gibi bulgular özetlenerek ifade edilmiştir.

that is abundant. Likewise, the uncontrollable and frightening power of water has been used in the metaphor of ‘the army is flood’. In addition, it is noticed that the mystical world view is effective in metaphors such as ‘the world is bitter water’ and ‘the world is a well’. In the conclusion section, similar findings were summarized.

Anahtar Kelimeler: Metafor, hidrografik terimler, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig.

Keywords: Metaphor, hydrographic terms, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig.

Giriş

Canlıların yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir unsur olan “su”, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Başka milletlerin mitolojilerinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de “sonsuz su” yaratılışın kaynağı olarak gösterilmiştir¹. Altay Yaratılış Destanı'na göre başlangıçta sadece “uçsuz, bucaksız, sonsuz sular” vardır:

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer,
Uçsuz, bucaksız, sonsuz sular içreydi her yer!
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, katı bir yer bir bucak?²

Yakutların yaratılış efsanelerinde de başlangıçta “deniz” motifi görülmektedir:

Büyük Ak yaratıcı Ürüng-ayığ-toyon, ta başlangıçlarda, büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu: ‘Sen kimsin?’ Köpük baktı Tanrı'ya dedi: ‘Ben bir Şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orada yaşarım.’ Tanrı döndü Şeytana: ‘Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer! Öyleyse getir bana, yerden bir parça toprak!’ Şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra Şeytan görüldü, elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinden suya attı. Sonra Şeytan düşündü, şu Tanrı'yı ben nasıl suya batırayım da suda boğayım diye. Fakat tam bu sırada, toprak nasıl olduysa, başladı büyümeğe, etrafa yayılmağa. Sertleşti katılaştı. Denizin büyük kısmı, hemen toprakla doldu.³

Yenisey Yaratılış Destanı'nda da evrenin yaratılışında “büyük deniz” motifi karşımıza çıkar:

¹ Ekrem Ayan, “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı” *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1128. (www.academia.edu/33166858/Türkler_Ansiklopedisi_Cilt_III_pdf_pdf)

² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, TTK Basımevi, Ankara1993, s. 432.

³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 448.

Çok çok önceleri hiçbir şey yoktu. Yalnızca dalgalanan ve çalkalanan büyük bir deniz vardı. Bir de büyük bir Şaman vardı. (Yeniseyliler, Tanrı yerine Şamanı koyuyorlar). Ne işi ne de gücü vardı. Bu deniz üstünde kuğularla, kırmızı boyunlu kutup balıkçıl kuşlarıyla, daha nice nice su kuşlarıyla uçup dururdu. Arkadaşları da, halkı da hep bu su kuşları idi. Uçup uçup dururdu ama şöyle bir konup da dinlenecek, nefes alacak yerleri yoktu. Bunun üzerine Şaman balıkçıla: ‘Şöyle bir dal da, denizin dibinden biraz toprak getiriver!’ dedi. Balıkçıl iki defa suya daldı ama gagası boş çıktı. (...) Balıkçıl üçüncüde ağzında bir parça çamurla dışarı çıkıverdi. Bu çamurdan bir ada yaptılar ve uçup uçup yine onun üzerine kondular.⁴

Türk kültüründe “hayat suyu” inanışını örneklendiren anlatılar da mevcuttur. Mesela bazı Altay efsanelerinde Dünya Dağı’nda bulunan, dalları göğün on ikinci katına kadar uzanan bir kayın ağacından ve bu ağacın altındaki çukurda hayat suyunun bulunduğundan söz edilir. Bu suyun başında da Tata adlı bir bekçi ruh bulunmaktadır. Uygurların Türeyiş efsanelerinden biri olan *Er Sogotoh* destanında zirvesi dokuz göğü delen bir büyük ağaç (Hakan ağacı) ve bu ağacın dibinde bulunan hayat suyundan bahsedilmektedir.⁵

Türkler arasında *yada* (~yat) taşını kullanarak suya hükmedebilme gücüne sahip kimseler bulunduğu bilinmektedir. Bu kimselerin *yada* (~yat) taşını kullanarak gerektiğinde yağmur, kar, dolu yağdırdıkları rivayet edilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk'te yat* maddesini açıklarken şu sözlerle yer verir: “Özel taşlarla kehanette bulunulur ve bununla yağmur, rüzgâr vb. getirilir. Bu onların (Türklerin) arasında iyi bilinir. Yağmalarda bunu inceledim; orada bir yangını söndürmek için yapmışlardı. Yüce Allah’ın izniyle yazın kar yağdı ve gözümün önünde yangını söndürdü.”⁶

Türkoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınmış W. Radloff 1861 yılında Altaylarda, Abakan ırmağı kaynaklarına yakın bir bölgede gezerken *yada* taşıyla ilgili bir olaya tanık olur. Şiddetli yağmura yakalanmışlardır. Aynı zamanda *yadacı* olan rehberi iki elini havaya kaldırıp havanın açılması için efsun mahiyetinde bir manzume okur.⁷

Göktürk yazıtlarında geçen bazı ifadeler Türklerin “su”yu kutsal bir varlık olarak gördüğünü örnekler niteliktedir: *BK D 35-36: Üze tenri, iduk yir sub, (eçim) kagan kutı taplamadı erinç: Tokuz Oguz bodun yirin subın idıp Tabgaçgaru bardı. (...) Tabgaçda atı küsi yok boltı.* “Üstte Tanrı, kutsal yer su, (amcam) kağanın ruhu razı gelmedi. Dokuz Oğuz halkı yerini suyunu bırakıp Çin’e doğru gitti. (...) Çin’de olanların adı sanı yok oldu.”⁸

⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, ss.466-467.

⁵ Ayan, “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”, s. 1130.

⁶ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri- Notlar-Dizin*, Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 349.

⁷ Wilhelm Radloff, *Aus Sibirien, I. Proben*, 220-221, W.Radloff, *Sibirya’dan 1*, İstanbul 1954, İstanbul 1956, İstanbul 1957, çev. Ahmet Temir’den aktaran Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.54 (https://turuz.com/storage/Turkoloji/Mofolojia/2014/b-178_Mif_Turklerde_Tashla_Ilgi_Inanclar_Hikmet_Tanyu__Urmu-Turuz_2014.pdf) 29.08.2020

⁸ Ahmet B. Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, ss. 576-577.

Tunyukuk yazıtının 37-38. satırlarında geçen şu ifadeler de “yir sub”un kutsal bir varlık olarak görüldüğü düşüncesini destekler niteliktedir: *Ben ança tir men, ben Bilge Tunyukuk: Altun yışığ aşa keltimiz İrtiş ögüzüg keçe keltimiz. Kelmişî alp tidi; tuymadı. Teñri Umay, iduk yir sub basa birti erinç.* “Ben şöyle derim, ben Bilge Tunyukuk: Altun (Altay) Dağlarını aşarak geldik; İrtiş Irmağı’nı geçerek geldik. (Düşman, buralardan) gelmiş olmaları zor dedi ve (geldiğimizi) fark etmedi. Hiç şüphe yok ki Tanrı, Umay, kutsal yer su (onları) bastı.”⁹

Köl Tigin yazıtında yer alan şu sözlerden de anlaşılacağı üzere Türkler, “iduk yir sub”u kendilerini yeri geldiğinde koruyan, yeri geldiğinde cezalandıran güçlü bir varlık olarak görmüşlerdir: *KT D 10-11: Üze Türk Teñrîsi, Türk iduk yiri subı ança itmiş: Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin kañım İleriş Kaganug, ögüm İlbilge Katunug Teñri, töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.* “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutsal yeri suyu şöyle yapmış: Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış.”¹⁰

Su ile ilgili bu inançların İslamiyet’in kabulünden sonra da değişik şekillerde devam ettiği görülmektedir. “Dünya Dağı’nın tepesindeki Kayın ağacı ~ Hakan ağacının dibindeki hayat suyu” inancı bugün Anadolu’da “asa suları” adı altında yaşatılmaktadır. Halk inancına göre bir velinin esasını toprağa vurmasıyla beraber fişkırان sulara asa suyu denir. Su ya ağacın dibinden fişkırmış ya da ağacın dibinden fırlatılan asanın düştüğü yerde ortaya çıkmıştır. Anadolu halkı bu suların her türlü hastalık ve ruhsal sıkıntıya iyi geldiğine inanmaktadır.¹¹ Ayrıca bu suların bir *idisi* > *iyesi*, sahibi yani koruyucu ruhu olduğuna ve bu ruhların insanları hastalıklardan koruduğu gibi, su kaynağını da kötü niyetli kişilerden ve kötüye kullanımlardan, kirletilmekten koruduklarına inanılır. *Su idisi* bunu bazen rüyalar aracılığıyla yapar; suyu kirletmeye teşebbüs edenin rüyasına girerek onu helak etmekle tehdit eder. Bazen de sularını yer altına çekerek kendini korumaya alır.¹²

Bir halk inancı ve mitolojik figür olarak “su kültü”nü ele alan pek çok çalışma olduğu gibi, “su”yu leksikografik bir terim olarak ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Hayati Develi, “Dîvânu Lugâti't-Türk'te Hidrografik Terimler” adlı makalesinde kendisinden önce bu konuda yapılan çalışmalardan – Dankoff ve İsmayıloğlu’nun çalışmaları- kısaca bahsettikten sonra Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit ettiği su ile ilgili terimleri ve bu terimlerin “tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki”¹³ karşılıklarını vermiştir.

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de geçen “su” ile ilgili sözcükler ve bu sözcüklerin metaforik kullanımları üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda temel kaynak olarak A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu tarafından hazırlanan *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-*

⁹ Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, ss. 616-617.

¹⁰ Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, ss. 512-513.

¹¹ Gülten Küçükbaşmacı, “Kastamonu’da Asa Suları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2017, Sayı: 83, s. 215.

¹² İskender Oymak, “Anadolu’da Su Kültünün İzleri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15:1 (2010), ss. 48-49

¹³ Hayati Develi, “Dîvânu Lugâti't-Türk'te Hidrografik Terimler”, *Mahmud al-Kaşgari’nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dîvânu Lugâti't-Türk Sempozyumu*, İstanbul, 5-7 Eylül 2008, s. 425.

Çeviri-Notlar-Dizin¹⁴ ve R. R. Arat tarafından hazırlanan *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*¹⁵ kullanılacaktır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler

“suw ~ sūw”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te niteliklerine göre sularla ilgili yapılan adlandırmaları şöyle sıralayabiliriz: *terñük suw* “kaynak suyu”, *irkin suw* “birikinti su”, *turkun suw* “sürekli duran su”, *terkin suw* “birikinti yerinde birikmiş su”, *keñes suw* “az su”, *süzündi suw* “süzdürülmüş su”, *batruş suw* “bulanık su”, *yadıñ suw* “sığ olup yere yayılan su”, *sağ suw* “berrak ve tatlı su”, *sarkındı suw* “su damlası”, *sayram suw* “sığ su”, *bulğayuk suw* “bulanık su”, *özük suw* “derelerin birleştiği yerde oluşan gölet”, *süzük suw* “saf, mavi su”. Sıfat tamlaması biçimindeki bu adlandırmaların özelliklerine göre su türlerini gösterdiği görülmektedir.

Kutadgu Bilig'de *suw* sözcüğünün kullanımını incelediğimizde sözcüğün *akar suw* “akarsu”, *açığ suw* “acı su”, *yaşıl suw* “mavi su” gibi ifadelerde sıfat tamlaması biçiminde; *yul suwı* “pınar suyu”, *akıñlı süzük yul suwı* “akan duru pınar suyu”, *yağmur suwı* “yağmur suyu”, *yüz suwı* “şeref, onur, itibar”, *köz suwı* “gözyaşı”, *tiriglik suwı* “ölümsüzlük suyu”, *oğrılık suwı* “(zina) hırsızlık suyu” gibi ifadelerde ise isim tamlaması biçiminde kullanıldığı; *yüz suwı*, *köz suwı*, *oğrılık suwı* ifadelerinde ise *suw* sözcüğünün gerçek anlamı dışında bir anlam kazandığı görülmektedir. Ayrıca *aş suw* “yiyecek içecek”, *yir suw* “mal mülk, bağ bahçe” gibi ikilemelerde de *suw* sözcüğü kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. Daha çok *iç-*, *bir-*, *yu-*, *yun-*, *yup ar-* gibi fiillerle kullanılan *suw* sözcüğü, *ot* “ateş” ile tezat olarak kullanıldığında fiil olarak *uğıt-* “söndür-” fiilinin tercih edildiği görülmektedir: KB 2396: *otuğ suw uğıtsa* gibi.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *suw* sözcüğünün bazı fiiller ve bu fiillerin edilgen, dönüşlü, işteş, oldurgan ve ettirgen hâlleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir:

s. akdı “su aktı” 93/87; *s.lar akışdı* “sular akıştı” 102/94; *ol s. akıttı* “o, su akıttı” 114/103; *ol s. akturdı* “o, su akıttırdı” 118/106; *s. arılandı* “su arklar oluşturdu” 149/129; *kurugın s.ka battı* “kurşun suya battı” 413/324; *ol anı s.ka baturdı* “o, onu suya batırdı” 305/252; *olar ikki bir birig s.ka batruşdı* “onların ikisi birbirini suya batırdı” 368/291; *s. bulğadı* “su bulandı” 584/479; *s. bulğandı* “su bulandı” 385/302; *s. butaklandı* “su kollara ayrıldı” 399/310; *ol s.uğ böğdi* “o, (bir bentle) suyun önünü kesti” 273/239; *s. böğlündi* “s.yun önü (bir bentle) kesildi” 386/303; *s. böğüldi* “s.yun önü (bir bentle) kesildi” 334/270; *ol maña s. böğüşdi* “o bana suyun önünü kesmekte yardımcı oldu” 321/262; *s. burdı* “su buharlaştı” 524/425; *er s.da çapdı* “adam suda yüzdü” 265/233; *ol s.da çapsadı* “o, suda yüzmek istedi” 568/468; *oglan s.da çomdı* “çocuk suya daldı” 277/241; *ol anı s.ka çomturdı* “o, onu suya batırdı” 358/285; *ol anı s.ka çomurdı* “o, onu suya batırdı” 311/256; *ol meniñ birle s.da çomuşdı* “o, suya dalmada benimle yarıştı” 370/293; *ol meniñ birle s.ka çomuşdı* “o, suya dalmada benimle yarıştı” 324/264; *temür s.da çökdi* “demir,

¹⁴ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin*, Ercilasun ve Akkoyunlu (haz.), TDK Yayınları, Ankara 2018

¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Reşid Rahmeti Arat (çev.), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2008

suda çöktü” 275/239; ördek s.ka çömdi “ördek, suya daldı” 277/241; er çömdi s.da “adam suya daldı” 202/173; s. kemini eğirdi “su gemiyi çevirdi” 99/91; s. egrimlendi “su, göllerde kabarıp akarak döndü” 158/137; s. içdi 92/86; s. içildi 106/96; s. içisedi “su içmek istedi” 14/8; ol añar s. içürdi “o, ona su içirdi” 98/91; ol maña s. içtürdi 116/105; ol maña s. içrüşdi “o, su içirmede bana yardımcı oldu” 123/109; s. irkeklendi “su dalgalandı” 159/138; s. kaklandı “su (çukurlarda) birikti” 392/307; s.lar kamug kakraşdı “sular çekildi” 376/296; s.da kalñuladı “suyun üstünde batmadan durdu” 610/502; ol s.dın kandı “o, suya kandı” 526/427; ol mini s.ka kandurdi “o beni (suya) kandırdı” 362/288; er s.ka kardı “su adamın boğazını tıkadı”, başkası tıkanmaya sebep olursa anı suwka karturdi denir 365/290; ol maña s.da nēñ karwaşdı “o, nesneyi suda eliyle aramada bana yardım etti” 377/297; er s. keçti “adam suyu geçti” 266/234; s. keçildi “su geçildi” 336/272; ol meniñ birle s. keçişti “o benimle suyu geçmekte yarıştı” 314/258; ol añar s. keçitti “o, onu sudan geçirtti” 416/326; ol meni s.dın keçsetti “o, beni sudan geçmede isteklendirdi” 432/337; ol anı s.dın keçtürdi “o, onu sudan geçirtti” 363/289; er s. keçündi “adam suyu geçer göründü” 345/277; ol meni s.dan keçürdi “o beni sudan geçirdi” 307/253; ol añar s. keçürtti “o, onu sudan geçirtti” 631/526; er s.da kirindi “adam suya girdi (yıkandı)” 345/278; s.ka kirin “yıkan” 347/279; s. koguşlandı “su fişkırdı” 400/311; s. kokdı “su, sığlaştı” 525/427; ol s.ug kokrattı “o, suyu azalttı” 431/337; s. komdı “su dalgalandı” 277/241; yıl s.ug komturdi “rüzgâr suyu dalgalandırdı” 362/288; s. olmadın kotruldu “su testiden boşaltıldı” 383/301; kōlniñ s.in köşerdi “gölün suyu neredeyse taşacak kadar doldu” 308/254; s. kuydı “su döktü” 520/419; añar s. kuyuşdı “o, ona su dökmeye yardımcı oldu” 527/429; tãgdın s.lar kamug kuyuluşdı “dağdan sular döküldü” 530/431; ol õziñe s. kuyundu “o, su dökünmeyi kendi üzerine aldı” 528/429; er s. opdı “adam suyu içmek üzere dudağına dayadı” 95/89; men añar s. õpürttüm “ben, onu su içmeye yönlendirdim” 629/524; s. örküçlendi “su dalgalandı” 60/47; ol ewke s. saçdı “o, eve su serpti” 265/234; er õziñe s. saçındı “adam kendi kendine su serpti” 342/276; er s. saçgurdi “adam suyu saçmak üzereydi” 360/286; ol añar s. saçitti “o, ona su saçtırdı” 415/326; ol maña s. saçrattı “o, bana su sıçrattı” 430/336; er s. sagurdi “adam suyu içine çekti” 309/255; s. ygaçığ saldı “su ağacı alıp götürdü” 276/240; s. sarkdı “su sızdı” 627/522; bũzdın s. sarkışdı “buzdan su damladı” 373/295; ol tōndın s. sarkitti “o, elbiseden su damlattı” 433/339; s. sawruldu “ırmak kaynayıp taşarak dalgalandı” 382/300; s. sayramlandı “su azaldı” 535/435; er s.ka sekridi “adam suya atladı” 567/467; s. sıñıladı “su donasıya soğudu” 619/515; olmadın s. sızdı “testiden su sızdı” 525/426; s.lar kamug sıñışdı “sular çekildi” 616/511; ol s.ug sirkeledi “o suya sirke karıştırdı” 599/490; s. sogıdı “su soğudu” 562/463; kumlar s.ug sograşdı “kumlar suyu çekti” 372/294; s. soguldu “su emildi” 330/268; ol meniñ birle s. sömrüşdi “o, suyu içine çekmede benimle yarıştı.” 373/294; ol s. süzdi “o, suyu süzdü” 268/235; s. süzlündi “su süzüldü” 389/305; s.lar kamug süzlüşdi “sular süzüldü” 374/295; s. süzüldi “su saflaştı” 330/268; er õziñe s. süzündi “adam kendisi için suyu süzdü” 343/276; ol s. süztürdi “o su süzdürttü” 359/286; s. tamdı “su damladı” 277/241; s. tamçurdi “su serpildi” 367/290; s. tamgurdi “su, (buzdan vb.) şeylerden damlamak üzereydi” 356/284; s. tamuştı “(buz vb. şeyden) sular damladı” 324/264; ol s.nı tamuttı “o, suyu damlattı” 421/330; ol anıñ ağıña s. tamturdi “o, onun ağına su damlattırdı” 354/283; ol s.ug tamuladı “o, suyun bendini kapattı” 587/481; ol s. tamuzdı “o, su damlattı” 312/256; s.

tarmaklandı “su haliçlere ayrıldı” 403/313; s. *tarmutlandı* “su, kollara ve haliçlere ayrıldı” 402/312; s. *taşdı* “su taşı” 270/236, *ol anı s.ka tayıttı* “o, onu suya kaydırıldı” 427/334; *ol anı s.ka tayıttı* “o, onu suya kaydırıldı” 529/430; s. *terişüklenildi* “su daralıp nehirleşti” 622/517; *anı s. tokıdı* “akarsu onu boğup götürdü” 562/463; s. *toğdı* “su dondu” 614/509; s. *töküldi* “su döküldü” 333/270; *ol s. töktürdi* “o, suyu döküldü” 354/282; s. *tumladı* “su soğudu” 573/471; *ol s. tumlitti* “o, suyu soğuttu” 435/340; *ol s.ug turumladı* “o, suyun derinliğini boyu ile ölçtü” 593/486; s. *boğuzda tüglüldi* “su, boğuzda düğümlendi” 388/304; s. *üsteldi* “su arttı” 129/113; *ol s.da tönün yayındı* “o, elbisesini suda çalkaladı” 480/384; *ol tönün s.da yayıttı* “o, elbisesini suda çalkalattı” 486/388; s. *yaykaldı* “su çalkalandı” 489/391; *ol isig s.ug tumlugka yeşürdi* “o, sıcak suyu ılıklaşınca kadar soğuk suya kattı” 618/513; s. *yıldı* “su ıladı” 482/385; s. *lar kamug yılışdı* “sular tamamen ısındı” 476/380; *er s.ig yılıttı* “adam suyu ısıttı” 423/332; s. *yilmirdi* “su ısınmak üzereydi” 485/388; s. *da yundum* “suda yıkandım” 422/331; *er s.da yüzdü* “adam suda yüzdü” 470/376; *ol anı s.da yüztürdi* “o onu suda yüzdürdü” 484/387.

“suw ~ sūw”dan türemiş sözcükler

Dîvânü Lugâti't-Türk'te tespit ettiğimiz *suudan* türemiş sözcükler şunlardır: *suwa-* “sula-”; *suwal-* “sulanmak, bir şeyin üzerine su serpilmek”; *suwiş-* “fazla sudan dolayı cıvıklaşmak”; *suwla-* “1. su içmek, 2. (çamur vb. şeyleri) sulandırmak”; *suwlag* “su yalağı”; *suwlan-* “1. (göz) sulanmak, gözün yaşı akmak; 2. ıslanmak; bir şeyin suyu çoğalmak ve bu sebeple yumuşamak”; *suwlat-* “(bir şeyin üzerine) su serptirmek, sulatmak”; *sūwsa-* “susamak”; *suwsat-* “susatmak”; *suwsı-* “suyu çoğalıp suya benzemek”

Kutadgu Bilig'de ise bu sözcüklerden sadece dördünün (*suwla-*, *suwlan-*, *sūwsa-*, *suwsat-*) kullanıldığı görülmüştür.

Akarsu adlarında “suw”

Dîvânü Lugâti't-Türk'te “akarsu” kavramını karşılayan birçok sözcük – *arık*, *arku*, *ögüz*, *tadgun*, *tamga*, *tarım-* bulunmakla beraber *Kaş Ögüz*, *Kara Kaş Ögüz*, *Ürüş Kaş Ögüz* ve *Tavışgan Ögüz* dışında akarsu adlarında bu sözcüklerin kullanılmadığı, onların yerine *suw* sözcüğünün tercih edildiği görülmektedir: *Yamar Suwi*, *Yabaku Suwi*, *Adğrak Suwi*, *Ertiş Suwi*, *İtil Suwi*, *İla Suwi*, *Kaz Suwi* gibi.

Kutadgu Bilig'de ise *ögüz* ve *akar suw* dışında “akarsu” anlamına gelen bir sözcük bulunmamaktadır.

Akan sularla ilgili diğer sözcükler

Dîvânü Lugâti't-Türk'te tespit edebildiğimiz, akan sularla ilgili diğer sözcükleri şöyle sıralayabiliriz: *akıç* “akma, akıntı, cereyan”; *akın* “sel, yağmur suyu”; *akındı suw* “akan su”; *alış* “su ağzı, suyun döküldüğü kısım”; *batıç* “nehir vb. şeylerin derin yeri”; *bürüş* “sudaki yüksek dalga”; *anraş-* “şarıl şarıl ses çıkarmak, şarıldamak”; *arık kıdığı* “nehir kıyısı”; *çağıla-* ~ *jağıla-* ~ *şağıla-* “(su) çağlamak”; *egrımlen-* “(su) kabarıp akarak dönmek”; *ergöz (suw)* “baharın başlangıcında kar ve buzun erimesiyle meydana gelen su”; *irkeklen-* “(su) dalgalanmak”; *katçak* “su kollarının birbiriyle çarpıştığı yer”; *kaynar* “suyu taşıp kaynayan (ırmak)”; *kelñiz* “sel”; *kewli* “nehirin ağzı”; *köm* “su dalgası”; *kom-* “dalgalanmak”; *komtur-* “dalgalandırmak”; *komuş-* ~ *komuş-* “dalgalar coşmak”; *köpük* ~ *köpik* “su köpüğü”; *munduz akın* “ansızın gelen sel”; *örküş*

“dalga”; *tarmaklan-* “(su) haliçlere ayrılmak”; *tarmutlan-* “(su) kollara ve haliçlere ayrılmak”; *terijüklen-* “(su vb.) daralıp nehirleşmek”; *yaña* “Oğuzcada ırmağın kenarı”.

Bu sözcüklerin çok azını Kutadgu Bilig'de tespit edebildik. Mesela *akın* sözcüğü Kutadgu Bilig'de de kullanılmıştır. *Batıj* sözcüğünün ise Kutadgu Bilig'de sadece “derin” anlamında ve çoğunlukla mecaz anlamlı olarak (*bilgi batıj* gibi) kullanıldığı görülmektedir. *Kom* ve *kom*'dan türemiş *komtur-*, *komuş-* sözcükleri bulunmamakla birlikte *komu-*, *komut-* fiilleri Kutadgu Bilig'de de tespit edebildiğimiz sözcükler arasında bulunmaktadır.

Kaynak suları ile ilgili sözcükler

Divânu Lugâti't-Türk'te kaynak suları ile ilgili tespit ettiğimiz sözcükler şunlardır: *kaynar* “suyu taşıp kaynayan (ırmak)”; *mıñar* “su gözü, su gözesi”; *terjük* “kaynak (suyu)”; *yul* ~ *yül* “pınar, göze”; *yulak* ~ *yul yulak* “küçük ve çok su pınarları”; *çokrama yul* “bol sulu kaynağın gözü”.

Kutadgu Bilig'de ise sadece *yul* ve *bulak* “pınar” sözcükleri bulunmaktadır.

Deniz, göl, gölet, sazlık, bataklık gibi kavramları karşılayan sözcükler

Divânu Lugâti't-Türk'te deniz, göl gibi büyük sulara karşılık gelen şu üç sözcük bulunmaktadır: *köl* ~ *köl* “göl”, *sondırı* “deniz” ve *teñiz* “deniz”. Kutadgu Bilig'de ise sadece *teñiz* mevcuttur.

Gölet ve su birikintisi kavramlarını karşılayan sözcükler: *egrim* “suyun toplandığı yer, su birikintisi”; *irkin suw* “birikinti su”; *kak* “çukurdaki su birikintisi”; *kölüñ* ~ *kölüñ* “su birikintisi, küçük göl”; *suw tirgeşi* “dere kollarından oluşan su birikintisi”; *terkin suw* “birikinti yerinde birikmiş su”. Kutadgu Bilig'de ise bu kavramları karşılayan bir sözcük tespit edilememiştir.

Sazlık, bataklık yerler için Kutadgu Bilig'de *üyük* ve *batıj*, Divânu Lugâti't-Türk'te ise *balıklıj* “(Argu lehçesinde) çamurlu yer” sözcükleri bulunmaktadır.

Kanal, bent, havuz, kuyu gibi yapay su unsurlarını karşılayan sözcükler

Divânu Lugâti't-Türk'te *arık* sözcüğü “ark, nehir” anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında *arıklan-* “ark, nehir yatağı, hendek oluşmak”; *arıklıj* “arklı, arki olan yer”; *atız* “iki toprak kümesi arasındaki su arki”; *atızla-* “arklar ve çukurlar açmak”; *atızlan-* “arklarla bölümlere ayrılmak”; *bög-* “(suyun, askerın) önünü kesmek, (suyu, askeri) toplamak”; *böglün-* “(su, asker) toplanmak”; *bögüş-* “(suyun) önünü kesip toplamada yardımcı olmak veya yarışmak”; *kağaj* “kanal”; *çat* “kuyu (Oğuzca)”; *kuyuğ* ~ *kuğuğ* “kuyu”; *muyanlık* “sevap kazanmak için yol üzerlerine yapılan sebil”; *özük* “oyularak havuz haline getirilen yer”; *tamula-* “suyun bendini kapatmak”; *tuğ* “su bendi” sözcüklerini bu bağlamda sıralayabiliriz.

Kutadgu Bilig'de ise sadece *kuğuğ* “kuyu” sözcüğü bulunmaktadır.

Su ile ilgili eşya, araç gereç adları

Dîvânu Lugâti't-Türk'ten su ile ilgili eşya, araç gereç adlarına şu örnekleri verebiliriz: *ayak* “çanak, kadeh, kase”; *ıdış* ~ *ıdış* “kadeh, kap”; *kime* ~ *kimi* ~ *kemi* “gemi”; *sağır* “koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap vb. konulan kap”; *sağrak* “içmek için kullanılan çamçak ve kadeh”; *sejek* “su içilen testi ve küp”; *susgak* “Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde kendisiyle su vb. şeyler alınan nesne”; *susık* “kova”; *tamğalık* “küçük ibrik”; *yaku* ~ *yağku* “yağmurluk”; *yaptaç* “çobanların yağmur ve karda giydiği küçük keçe”; *yat* “yağmur, kar vb. yağdırmada, rüzgar estirmede ve kehanette kullanılan özel taş, *yada* taşı”.

Bu sözcüklerden sadece üçünü Kutadgu Bilig'de tespit edebildik: *ayak*, *ıdış*, *kime*.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimleri Karşılayan Sözcüklerin Metaforik Kullanımları

Metafor

Metafor sözcüğü Eski Yunanca kökenli bir sözcüktür; *meta* ve *phêrō* “taşımak, götürmek” sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.¹⁶ *Metafor* sözcüğü ile ilgili olarak “retorikte bir sözcüğü doğal anlamı dışında kullanma, anlam kaydırması”¹⁷, “bir kelimenin anlamının (duygu, duyu, yön, eğilim) bir başka kelimeye transferi”¹⁸, “bir şeyi başka şeyle anlatmak”¹⁹, “bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek”²⁰, “bir kavram veya deneyim alanını diğer bir kavram veya deneyim alanıyla anlamamızı sağlayan bir bilişsel mekanizma”²¹ gibi tanımlamalar yapılmıştır. Sözcüğün Türkçe karşılığı olarak da genellikle *mecaz* ve *eğretileme* sözcüklerinin önerildiği görülmektedir.

Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil adlı eserin çevirmeni Gökhan Yavuz Demir, “sanılanın aksine ‘metafor’un Türkçe karşılığı ‘istiare’ yahut ‘eğretileme’ değildir” diyerek *metafora* karşılık *istiare/eğretileme* sözcüğünün kullanılmasına itiraz eder. *İstiarede* sözcüğün kazandığı yeni anlamın geçici olduğunu, sözcüğün kökündeki ‘*are*’, ‘*ariyet*’in de bu geçici anlam değişimini işaret ettiğini belirtir. Bir gerçeği dile getirmek için kullanılan *metaforların* çoğunlukla dilde kalıcı olduğunu; bu nedenle *metaforun* karşılığının *istiare/eğretileme* olamayacağını ifade eder.²²

Metaforun ne olduğu kadar, ne olmadığı da literatürde çok tartışılan bir konu olmuştur. Mesela Şahan, *Metaforlar ve Orhan Veli Şiiri* başlıklı makalesinde zihnin bireysel ve toplumsal haritasını ortaya koyan metaforların

¹⁶ <https://nısaniansozluk.com>

¹⁷ <https://nısaniansozluk.com>

¹⁸ <http://www.etymonline.com>’dan aktaran Kayhan Şahan, “Metafor Ne Değildir?”, *Kesit Akademi Dergisi*, 2017/8, s. 168.

¹⁹ Kamil Parin, “Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Haziran 2017, s.149.

²⁰ George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, Gökhan Yavuz Demir (çev.), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005, s.27.

²¹ Ahmet Naim Çiçekler ve Timur Aydın, “Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019/16, s.15

²² Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, ss. 12-13

kavramları görünür, işlenebilir hale getirdiğini; figüratif bir misyon yüklenmediğini; dili süslemek için bilinçli bir gayret olmadığı için de bir edebi sanat sayılamayacağını belirtir²³. Çiçekler'e göre bizde metafor ile ilgili iki farklı anlayış vardır. Bunlardan biri "geleneksel belagat anlayışı", diğeri ise "Kavramsal Metafor Kuramı"dır. Çiçekler, *Kavramsal Metafor Kuramı ve belagat: karşılaştırmalı bir inceleme* başlıklı makalesinde bu iki anlayışı karşılaştırır. Kavramsal Metafor Kuramı'nın belagat anlayışından ayrıştığı noktalar şunlardır: Kavramsal Metafor Kuramı'na göre metafor, a) dille değil düşünceyle ilgili bir meseledir, b) retorik bir araç değil dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bilişsel bir süreçtir, c) yalnızca benzerlik ilişkisine dayanmaz²⁴, metaforunda deneyimde korelasyon veya kaynak alanın hedef alanın kökeni olması gibi farklı motivasyonlar da bulunmaktadır.²⁵

Kavramsal Metafor Kuramı, insan zihninin işleyiş biçiminin metaforik olduğu tezi üzerine kurulmuştur. "Beyin bir kavramı başka bir kavrama dönüştürerek soyut olanı algı düzeyinde somutlaştırma yöntemiyle işlemektedir."²⁶ Üstelik bu işleyiş kişi fark etmeden bilinçdışı bir şekilde gerçekleşmektedir. Metaforik dil, bilinmeyen bir şeyi, bilinen başka bir şeyle ve genellikle somutlaştırarak anlatmak üzerine kuruludur.²⁷

"Feyerearts'a göre (2000: 60) 'Metafor, gelişigüzel ya da keyfi bir ifade tarzı değildir. Metaforla ilgili kavramlar sistemattiktir.'²⁸ İdrak anlam bilimcilere göre metafor, kaynak alandan hedef alana bir haritalamadır/tasarlamadır. Metaforun yapısı, A (hedef), B (kaynak)'dir şeklinde ifade edilir. A ile B arasındaki ilişki metaforik tasarlama ya da haritalama olarak adlandırılır. "Haritalama, iki kavram alanındaki unsurların sistemattik denklikler oluşturacak şekilde birbiriyle eşlenmesidir."²⁹ Metaforlar yalnızca düşüncelerimizi daha canlı ve ilginç kılmaz, aslında algı ve anlamamızı yapılandırır.³⁰

Lakoff ve Johnson kavramsal metafor ile dilsel metaforu birbirinden ayırır. Kavramsal metaforlar soyut fikirlerdir³¹. Mesela HAYAT YOLCULUKTUR bir kavramsal metafordur. (Metaforik dilsel ifadelerden ayırt edilebilmesi için kavramsal metaforlar büyük harflerle yazılırlar.) Bu tip metaforlar, insanın dünyayı kavrayışıyla ilgili bilgi verir. Kavramsal metaforların dile yansımaları ise metaforik dilsel ifadeler şeklinde olur. Mesela "Yaş otuz beş! Yolun yarısı eder/ Dante gibi ortasındayız ömrün" veya "Uzun ince bir yoldayım/ Gidiyorum gündüz gece" mısralarında HAYAT YOLCULUKTUR metaforunun yansımaları çok açık bir şekilde görülmektedir.

²³ Kayhan Şahan, "Metaforlar ve Orhan Veli Şiiri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2018/7(3), s.1837

²⁴ Çiçekler ve Aydın, "Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", s.16.

²⁵ Kövecses, 2010: 77-86'dan aktaran Çiçekler ve Aydın, "Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", s. 22

²⁶ Banu İnanc Uyan Dur, "Metafor ve Ekslibris", *International Journal of Ex-libris*, sayı 5, Haziran 2016, s. 124.

²⁷ Dur, "Metafor ve Ekslibris", s. 124.

²⁸ Serpil Soydan, "Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar", *International Journal of Language Academy*, cilt 5/1 Bahar 2017, s. 137

²⁹ Çiçekler ve Aydın, "Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", s.19.

³⁰ Lakoff-Johnson, 1980'den aktaran Özen Yaylagül, *Göstergebilim ve Dilbilim*, Hece Yayınları, Ankara 2015, s. 165

³¹ Soner Akşehirli, "Çağdaş Metafor Teorisi", 2005, s.2 <http://ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=202> (Erişim: 29.08.2020)

Metaforlar, fiziksel, sosyal ve kültürel tecrübeler sonucu ortaya çıkar ve zaman içerisinde yaşanan toplumsal olaylardan ve kültürel değerlerden etkilenir.³² Metaforların oluşmasını sağlayan tecrübe alanlarını bedenlerimiz, fiziksel çevremizle ve kültürümüzdeki diğer insanlarla etkileşimimiz oluşturur. Bu doğal tecrübe türleri insan doğasının ürünleridir. Bu yüzden metaforların bir kısmı kültürden kültüre farklılaşırken bazıları evrensel olabilir.”³³

Lakoff-Johnson’a göre “çoğu çocuklukta, basitçe gündelik dünyada insan bedeni ve beyni ile iş görmesi dolayısıyla bilinçsizce ve otomatik olarak öğrenilen yüzlerce birincil kavramsal metafor vardır.”³⁴ İstese de istemesek de, farkında olsak da olmasak da bu metaforlarla düşünür ve konuşuruz. Birincil metaforların çoğu evrenselidir, çünkü herkes temelde aynı beden ve beyin yapısına sahiptir ve temelde aynı tür çevrede yaşar. Bu tür metaforlar ayrıca kompleks metaforik düşünce ve dil sistemlerimiz için bir üst yapı sağlar.

Çağdaş metafor kuramına göre temel metafor türleri *yönelim (orientational) metaforları* ve *ontolojik metaforlardır*. Bu metaforlar *kavramsal (conceptual) metaforlardan* doğmuştur.³⁵ Yönelim metaforları aşağı-yukarı, içeri-dışarı, ön-arka, sığ-derin gibi mekânsal yönelimlere bağlıdır. FAZLA OLAN YUKARIDADIR/AZ OLAN AŞAĞIDADIR metaforu en yaygın yönelim metaforu örneğidir.

Ontolojik metaforlarda ‘şey’lerin ontolojik/varlıksal statüsü değişir. Ontolojik metaforlar; olay, hareket, duygu ve düşünceleri varlık ve maddeler olarak gösteren metaforlardır. Örneğin “Zihnim çok dolu” cümlesinde soyut bir kavram olan zihin, içinde bir şeyler bulunan maddi bir varlık olarak tasarlanmıştır. Bu dilsel ifadenin ZİHİN BİR KAPTIR kavramsal metaforundan doğduğu söylenebilir.

Lakoff ve Johnson, *Metaphors We Live By*’ın yeni bir *Sonsöz* ilavesiyle 2003’te yayımladıkları baskısında metafor türlerinin tespitinde yaptıkları bir hatayla ilgili olarak şöyle bir düzeltme notuna yer verirler: “Kaçınılmaz şekilde, biz bazı hatalar yaptık. İşte bazı düzeltmeler: Metaforları üç tipe –yönelim, ontolojik ve yapı- ayırmak suniydi. Bütün metaforlar yapısaldır (çünkü onlar yapıları yapılarla eşleştirir); bütün metaforlar ontolojiktir (çünkü onlar hedef olan şeyleri (entitiy) yaratır); ve birçok metafor yönelimseldir (çünkü onlar yönelim imaj-şemalarıyla eşleşir).”³⁶

Metaforlar *yaşayan metaforlar* ve *ölü metaforlar* olarak da gruplandırılır.³⁷ Diğer metaforlarla etkileşim halinde olmayan, *dağın eteği, lahananın göbeği, masanın ayağı* gibi örneklerde izole edilmiş durumda olan, sistematik olmayan, özel (ideosenkratik) metaforlara *ölü metafor* denir.

³² Soydan, “Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar”, s.154

³³ Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, s. 148

³⁴ Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, ss. 288-289

³⁵ Özen Yaylagül, “Divânı Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Milli Folklor Dergisi*, yıl 22, sayı: 85, 2010, s.112-121.

³⁶ Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, s. 296

³⁷ Yaylagül, *Gösterebilim ve Dilbilim*, s.166

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de hidrografik terimleri karşılayan sözcüklerin metaforik kullanımları

Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de hidrografik terimlerle ilgili tespit ettiğimiz kavramsal metaforlar ve bu metaforların dildeki yansımaları şunlardır:

ORDU, TAŞKIN AKAN SUDUR

Hedef: ordu, askeri birlikler

Kaynak: taşkın akan su, sel

Nehir sularının aşırı yağışlar nedeniyle taşması tabii afetler kapmasında yer alan doğa olaylarından. Aşırı yağın yağmurların yol açtığı taşkın ve seller her şeyi yıkar, yok eder. Ayrıca beklenmedik anda ortaya çıkan bu seller durdurulamaz, kontrol edilemez. Suyun bu yıkıcı, tahrip edici gücü ile ordu/askeri birliklerin insanlar üzerindeki etkisi arasında bir paralellik kurulmuştur.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *bög-* ve *ak-* maddelerinin açıklamasında ordu ile akarsu arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur: “Su aktığı zaman *suw aktı* denir; asker aktığı zaman *sū aktı* denir. (DLT 273/239)”. “Düşman birlikleri geldi’ anlamında *yağı akdı* denir. (DLT 93/87)”

Kutadgu Bilig’in 2396. beytinde düşman saldırısı ateşe, düşman saldırısını püskürten askerler ise suya benzetilmiştir: *yağığ bir saçıtsa yana tirlümez / otuğ suw uğıtsa yana tirlümez* “Su ateşi söndürünce ateş nasıl tekrar alevlenmezse, düşman da dağılınca bir daha toplanmaz.”

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *kend* maddesinde verilen örnek dörtlükte ordu ile sel suları arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur: *kelñizleyü aktımız / kendler üze çıktımız / furxan ewin yıktımız / burxan üze sıçtımız* “Sel gibi aktık. Şehirlerine girdik. Puthanelerini yıktık. Putlarının başına pisledik. (DLT 173/149)”

ak- fiilinden türemiş olan *akın* “sel” sözcüğüne +cl eki getirilerek türetilmiş olan *akıncı* “Geceleyin düşmanı basan birlik” sözcüğünün de ORDU, AKAN SUDUR metaforuyla ilgili olduğu görülmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te *akıncı* sözcüğü ile ilgili olarak şu açıklamalara yer verilmiştir: “akıncı geceleyin hücum eden ordu birliği için mecazen *akıncı keldi*” denilir; ‘saldıran birlik sel gibi akarak geldi’ demektir (DLT 51/36), “*Beg akıncı akıttı*: Bey, düşman üzerine bir birlik gönderdi (DLT 114/103)”

Kutadgu Bilig’in 4546 ve 4097. beyitlerinde gücü elinde tutan insanların vereceği zarar, sel afetinin yaratacağı tahribata benzetilmiştir. Orduya saldırma emrini verenler de “beyler” olduğu için bu beyitleri de ORDU SUDUR metaforuna dayandırabiliriz. Bu beyitlerde beyler, yıkıcı olabilme potansiyeli bakımından akarsulara ve ateşe benzetilmiştir: *begig koşnu kılma ya yağğun ögüz / hişarka yakın turma ay köñli tüz* “Beye veya taşan nehre komşu olma; hisara yakın durma, ey dürüst kalpli (KB 4546).” *Bu üç neñke bolma yakın koşnısı / küyer ot akar suw bu begler küsi* “Şu üç şeye yakın komşu olma; yanar ateş, akarsu ve bu beylerin şan ve şöhreti (KB 4097).”

KANUN, TEMİZ SUDUR

Hedef: kanun

Kaynak: temiz su

Törü suw teg ol küç kör ot teg yoğuğ / süzük suw akıttıñ uğıttı otuğ
“Kanun su gibidir; zulümse ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akıttın ve ateş söndü. (KB 3107) ”

Bu beyitte zulüm ateşe, kanun ise temiz suya benzetilmiş; zulmün neden olduğu acıları kanun ortadan kaldırmıştır.

Kutadgu Bilig'in 2107. beytinde “halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir; bey uygunsuzluk ederse onu kim yola getirir” dendiikten sonra 2108. beyitte “insan temiz olmayan şeyleri suyla temizler; eğer su kirlenirse o neyle ve nasıl temizlenir” denmiştir. Bu beyitte kanunların temiz suya benzetildiği anlaşılmaktadır: *arığsızñı yalñuğ suwun yup arır / ıalı artasa suw negün yup arır* (KB 2108)

Bir başka örnek: *köyer ot turur küç yağusa küyer / törü suw turur ağsa nımet öner* “Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur, akarsa nimet yetişir (KB 2032).”

HUZURSUZLUK/KARMAŞA, BULANIK SUDUR

Hedef: huzursuzluk/karmaşa

Kaynak: bulanık su

Kanunların olmadığı/uygulanmadığı yerde düzen bozulur, ortama kargaşa ve huzursuzluk hâkim olur. Kutadgu Bilig'in bazı beyitlerinde (1856, 5512, 5951, 2131. beyitler) huzursuzluk/kargaşa ortamı bulanık suya benzetilmiştir. Kutadgu Bilig'de *bulğanuğ* “bulanmış olan, duru olmayan” sözcüğünün soyutlama yoluyla mecaz anlam kazanarak “içinden çıkılması zor, karışık durumlar; halk arasındaki kargaşa ortamı” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. “İçinden çıkılması, zor, karışık durumları ortadan kaldırmak” için de *bulğanuğın süzmek* deymi kullanılmıştır:

neçe bulğanuğ işke tegse süzer / neçe ters tüğün erse bağsa yazar “el sürdüğü iş ne kadar bulanık olsun, süzülüp saflaşır ne kadar ters düğüm varsa bir bakışla çözer” (KB 1856)

ay ilig er attın saña çare yok / er at birle begler süzer bulğanuğ “ey hükümdar, çaresiz sana adam gerekir, beyler fesadı bunlarla ortadan kaldırır.” (KB 5512)

tuman toz arıdı açıldı tañuğ / tüzüldi süzüldi kamuğ bulğanuğ “toz, duman ortadan kalktı, ruhlar ferahlığa kavuştu; her türlü bulanık (iş) süzüldü ve düzene girdi.” (KB 5951).

isizke siyaset yortğu kerek buğun bulğanuğın siyaset süzer “kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli; halk arasındaki kargaşalığı siyaset yatıştırır.”(KB 2131)

Ruhsal anlamda arınmayı gerektiren her türlü olumsuz duygu ve düşüncüyü karşılamak için de *bulğanuğ* sözcüğünün tercih edildiği görülmektedir: *kamuğ bulğanuğñı süzeyin tise / özüğ süzgü buğnuğ süzülgey basa* “bütün bulanıkları durultmak istersen, kendi ruhunu arıt, halk ister istemez durulur.” (KB 5201) *özüm ıoğsa emdi yarağsızlarığ / köñül bulğanuğın*

süzülse arıĝ “benim artık yararsız şeyleri bırakmam, gönlümü her şeyden temizlemem gerek.” (KB 5646)

Bazı beyitlerde ise *bulĝanukın süz-* deyimini sadeleştirilmiş ve “süzmek” fiili parçası olduğu deyimini anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

könül tüz özün süz bayatka tapın / buğunka törü kıl baĝırsaklıkın “Gönlünü düzelt, ruhunu arındır, Tanrıya tapın, halka merhamet ve şefkat göster” (KB 5471)

yorık tüzse buğnu begi kılık tüzzer / kılık tüzse begler tüzün il süzer “Halk tavrını düzeltirse bey doğasını düzeltir; beyler doğalarını düzeltirse, temiz kalpliler de memleketi (kötülüklerden) temizler” (KB 5949)

bulĝanukın süz-> süz- fiilinin “ruhu bütün olumsuz duygu ve düşüncelerden arındırmak” anlamından yola çıkılarak türetilen *süzük* sözcüğü de “temiz kalpli, dürüst, ahlaklı insan anlamında” kullanılmıştır. Kutadgu Bilig'de “*ay süzük*” hitabının bulunduğu birçok beyit bulunmaktadır, bir örnek vermek yeterli olacaktır: *yanut birdi ilig ayur ay süzük / için me taşıĝ birle barça tüzük* “Hükümdar yanıt verdi ve dedi ki: Ey saf gönüllü, senin için ve dışın her bakımdan iyidir.” (KB 5114) Kutadgu Bilig'in 2105. beytinde geçen *süzük ol bu devlet süzükni yöler* “süzük ol, devlet süzük olanı destekler” mısraında da *süzük* sözcüğünün “temiz kalpli, dürüst, ahlaklı” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

152

İBD

1 (2)

İYİ OLAN, SUDUR

Hedef: İyi olan

Kaynak: Su

Kutadgu Bilig'in 2250. beytinde iyi insanlar, suya (*yaşıl suw*); kötü insanlar ise ateşe (*kızıl ot*) benzetilmiştir. Beyti anlayabilmek için bir önceki ve bir sonraki beyte bakmak gerekmektedir.

isiz eđĝü birle yaraşmaz bolur / köni eğri birle küreşmez bolur “Kötü iyiyle hiçbir zaman anlaşamaz; doğru eğriyle hiçbir zaman başa çıkamaz” (KB 2249)

kara tün yaruĝ künke yakmaz yaĝuk / yaşıl suw kızıl otka bolmaz konuk “karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz (KB 2250)

kamuĝ neĝ katıldı öz ügri bile / köni tur katılma sen eğri bile “Her şey kendisi gibi olanlar arasına katılır; sen doğrulukla yaşa, eğrilere katılma.” (KB 2252)

GÜZELLİK, SUDUR

Hedef: güzellik

Kaynak: su

Kutadgu Bilig'in 2467 ve 2924. beyitlerinde güzellik ile su arasında benzerlik ilişkisi kurulduğu görülmektedir. Özellikle 2467. beyit “bir içim su” deyimini hatırlatır niteliktedir: *ıdı eđĝü neĝ bu kişi körki yüz / bu yüz körkiĝe suw içer iki köz* “Kişide yüz güzelliği iyi bir şeydir; bu yüz güzelliği karşısında iki göz su içmiş gibi olur, parlar (KB 2467)”

Kutadgu Bilig'in 2924. beytinde ise kadehçinin güzelliği suya benzetilmiştir: *karın açmış erke yüzi körse aş / usup suwsamışka körüp kanğusuz* “Karnı acıkmış insan için onun yüzünü görmek yemektir; susamış insan için o bakıp da kanılmaz bir içecektir.”

Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer alan şu dörtlükte de güzellik damlayan bir sıvıya benzetilmiştir: *bulnar mini öles köz / kara meñiz kızıl yüz / andın tamar tükkel yüz / bulnap yana ol kaçar* “Sarhoş göz, parlak yüz ve üzerindeki güzel beniyle, sanki yanaklarından güzellik damlıyormuş gibi, beni kendimden geçirir. Beni mest ettikten sonra da kaçır. (DLT 42/28)”

GÜZEL/FAYDALI SÖZ, SUDUR/AKARSUDUR

Hedef: güzel/faydalı söz

Kaynak: su/akarsu

Kutadgu Bilig'in 2686. beytinde güzel söz, suya; kötü söz ise ateşe benzetilmiştir: *ağızdın ara ot ara suw çıkar / birisi itigli birisi yıkar* “Ağızdan bazen ateş, bazen de su çıkar; bunların biri yapar, biri de yıkar.”

Kutadgu Bilig'in 2688. beytinde güzel söz, akarsuya benzetilmiştir: *aķar suw teg ol bu tilin eğgü söz / kayuķa bu aķsa çiçek öndi tüz* “Dilin söylediği iyi söz ise akarsu gibidir; nereye akarsa orada çiçek açar.”

Kutadgu Bilig'in 973. beytinde ise güzel söz, akan duru pınar suyuna benzetilmiştir: *biliglig kişinin sawı eksümez / aķıĝlı süzük yul suwı eksümez* “Bilgili kişinin sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez.” 6626. beyitte ise söz, tükenmeyen bir pınar suyuna benzetilmiştir: *sözüg kim tüketür neçe sözlese / aķa tınmaz erter bulaklar ara* “ne kadar söylense bile, sözü kim tüketir, o pınarlar arasından durmadan akar gider.”

Kutadgu Bilig'in 669. beytinde güzel söz ve devlet, durup dinlenmeden dünyayı dolaşmaları bakımından akarsuya benzetilmiştir: *aķar suw yorıķ til bu kut turmadı / aķun tezginürler yorıp tınmadı* “Akarsu, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar.”

Kutadgu Bilig'in 1807-1810. beyitlerinde insanın gönlü bir bahçeye, beylerin güzel sözleri ise suya benzetilmiştir. Bey iyi sözler söylerse kulun gönlü açılır, yüzü güler; aksi takdirde solar, kurur.

kişi köñli baĝ ol yaşarĝu suwı / bu begler sözi birle eđgü sawı “İnsanın gönlü bir bahçedir; onu yetiştiren su, beylerin sözleri ve nasihatleridir. (KB 1807)”

kayu baĝķa tegse suw eksümedin / çiçek yazlur anda tümen tü yıdın “Hangi bahçe devamlı sulanırsa, orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır.” (KB 1808)

begi yarlıĝı bolsa eđgü söze / kuli köñli yükser yazar kaş köze “Bey onun hakkında iyi sözler sarf ederse, kulun gönlü açılır, yüzü güler.” (KB 1809)

ķalı bolmasa eğgü yarlıĝ tilin / yaşarmıķ çiçekler ķurır terk bilin “Eğer bey ona karşı lütufkâr davranmazsa, yeşeren çiçek çabuk kurur; bunu böyle bil.” (KB 1810)

Kutadgu Bilig'in 4332, 5436 ve 6628. beyitlerinde FAYDALI SÖZ SUDUR metaforunda eksiltmeye gidildiği ve *suw* sözcüğünün “fayda” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Öküş sözleme söz serin til küdeş / öküş sözlemiş söz suwı kaldı az “Çok söz söyleme, kendine hâkim ol, dilini koru; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz.” (KB 4332).

Tilim tuğnumadı telim sözledi / sözüm eksümedi suwı eksüdi “dilim kendisini tutamadı ve çok konuştu; sözüm azalmadı, fakat itibarı azaldı.” (KB 5436)

Öküş sözlediñ söz suwı barmasun / öküş sözke yalķar bu yalķuķ ire “Sözü çok söyledin, dikkat et, tazeliğini (faydasını, kıymetini ?) kaybetmesin; çok sözden insan usanır ve bıkar.”(KB 6628)

BİLGİ SUDUR

Hedef: bilgi

Kaynak: su

Kutadgu Bilig'in 972 ve 6606. beyitlerinde bilginin sözü, faydalı olması bakımından suya benzetilmiştir: *biliglig sözi yirke suw teg turur / aķıtsa suwuğ yirde nimet önür* “Bilginin sözü toprak için su gibidir; su akıtılınca yerden nimet çıkar.” (KB 972); *biligsiz yürek til negüke yarar / bilig birle suw teg kamuğķa yara* “bilgisiz yürek ve dil neye yarar; bilgi ile su gibi herkese yararlı ol.” (KB 6606)

Kutadgu Bilig'in 974. beytinde BİLGİ SUDUR metaforu ile İNSAN TOPRAKTIR metaforu birleşmiştir. *Bilgi, su; insan, toprak ise bilgili insan da sulak topraktır* mantıksal çıkarımı bu beyitte dile getirilmektedir. Kutadgu Bilig'in 975. beytinde ise cahil kişinin gönlü -ne kadar sularsanız sulayın- üzerinde ot ve yem bitmeyen kumlu toprağa benzetilmiştir. 3626. beyitte ise açgözlü insan, kuru kuma benzetilmiştir. Deryaları da içse doymayan bu insanın aç gözlülüğünün sebebi de aslında cahilliğidir çünkü fani olduğunun bilincinde olmayan insan açgözlülük yapar: *ķuruğ ķumķa oķsar bu yalķuķ özi / ögüz kirse toğmaz bu suķluķ közi* “Bu insan kuru kuma benzer; onun tamahkâr gözü derya girse doymaz”

Üyük çim osuğluğ bolur bilgeler / çıkar suw ķayuda adaķ tepseler “bilgeler sulak yerlere benzer; nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar.” (KB 974)

Biligsiz kişi köñli ķum teg turur / ögüz kirse tolmaz ap ot yem önür “Bilgisiz kişinin gönlü kum gibidir; nehir aksa dolmaz, orada ot ve yem bitmez.”(KB 975)

ÇOK OLAN (BİLGİ/AKIL/FAYDA/ARZU), IRMAKTIR/DENİZDİR

Hedef: çok olan her şey (bilgi/akıl/fayda/arzu)

Kaynak: ırmak/deniz

Kutadgu Bilig'de bir şeyin çokluğu, sınırsızlığı IRMAK/DENİZ metaforu ile anlatılmıştır. Kutadgu Bilig'in 5119, 5468, 6135, 6243. beyitlerinde *ay bilgi ögüz* seslenme sözünde bilgi, ırmağa/denize benzetilmektedir: *Yarağsız yoritma tilin de yawuz / bayat taplamağay ay bilgi ögüz* “Onun ağzından kötü ve yakışsız söz çıkmasın; ey bilgisi nehir (gibi olan), Tanrı bunu hoş

karşılamaz.” (KB 5468); *diniñni ağır bu dünyañ ucuz / ağır kılğa diniñ ay bilgi ögüz* “Dinine kıymet ver, bu dünyaya değer verme; sana dinin kıymet kazandırır, ey bilgisi deniz” (KB 6135)

Kutadgu Bilig’in 2949. beytinde ise bilgi denize, akıl ırmağa benzetilmiştir: *seniñdin eşitgü kerek barça söz / biligke teñiz sen ukuşka ögüz* “Senden her sözü dinlemek gerekir; sen bilgi denizi ve akıl deryasısn.”

Kutadgu Bilig’in 480, 2185, 4813, 4868, 4998, 5199, 6002. beyitlerinde *ay bilgi ögüz* seslenişinin yerine benzer bir ifade olarak çok bilgili insanlar kastedilerek *ay bilgi teñiz* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig’in 6609. beytinde ise bilgi sonsuz bir denize, bu bilgiyi elde etmek isteyen insan ise denizin bütün suyunu içmeye çalışan bir serçeye benzetilmiştir: *bilig bir teñiz ol uçı yok tüpi/ neçe suw kötürgey semürgük sora* “Bilgi bir denizdir, onun ucu bucağı yoktur; serçe emse bundan ağzına ne kadar su alabilir.”

Kutadgu Bilig’in 943. beytinde arzu, kurumayan bir ırmağa benzetilmiştir: *ağa kelsü arzu kurımaz bolup / kapuğ tutsu devlet kırılmaz bolup* “Arzu, kurumayan bir ırmak gibi akıp gelsin; devlet, yaşlanmayan hizmetkâr gibi hep kapında dursun.”

Kutadgu Bilig’in 993 ve 5352. beyitlerinde ÇOK OLAN (AKIL/ BİLGİ/ FAYDA) IRMAKTIR metaforunda eksiltmeye gidildiği ve “ırmak” anlamındaki *ögüz* sözcüğünün yan anlam kazanarak “çok” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir:

biri tül turur kör birisi boğuz / bu iki basa tutsa asğı ögüz “Bunlardan biri dil, biri boğazdır; insan bu ikisine hâkim olursa faydası ırmaktır (çoktur)” (KB 993) *arığlık tilese artıgıl boğuz / arıtsa boğuz boldı asğıñ ögüz* “Temizlik istersen boğazından geçenlerin temiz olmasını sağla, boğazından geçenler temiz olursa faydan ırmaktır (çoktur)” (KB 5352)

Kutadgu Bilig’de malı mülkü çok olan, cömert insanlar için de DENİZ metaforunun kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 5356. beyitte beyler, dibi inci dolu bir denize benzetilmiş ve beylere/denize yakın durmak tavsiye edilmiştir: *bu begler teñiz ol tüpi yinçülüg / teñizke yağıuğlı bayuğu kerek* “Beyler, dibi inci dolu bir denizdir, denize yakın duran zenginleşmelidir.”

GÖNÜL DENİZDİR

Hedef: gönül

Kaynak: deniz

Kutadgu Bilig’in 211. beytinde gönül, dipsiz bir denize; bilgi de onun dibinde yatan inciye benzetilmiştir: *kişi köñli tüpsüz teñiz teg turur / bilig yinçü sanı tüpinde yatur* “kişinin gönlü dipsiz bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer” (KB 211)

Kutadgu Bilig’in 4395. beytinde şair; denizin dibinden inci, güher, yakut çıkararak bir dalgıca benzetilmiştir. Burada şairin gönlü, deniz; ürettiği şiirler ise denizin dibinden çıkardığı inci ve güherlerdir: *teñizke kirür körse köñlün tükel / güher yinçü yakut çıkarur meşel* “iyice dikkat edersen, onlar (şairler) denize dalarak, güher, inci ve yakut çıkararlara benzerler.”

Kutadgu Bilig'in 3854, 3857 ve 3701. beyitlerinde ise "deniz" sözcüğü kullanılmamakla beraber *kom* "dalga, dalgalanmak" sözcüğünden türemiş olan *komı-* "coşmak" ve *komut-* "çoşturmak" fiilleri kullanılmıştır: *köñül komusa, erig komutsa*. Dalgalanmak denize mahsus bir özellik olduğuna göre bu beyitlerde GÖNÜL DENİZDİR metaforunun kullanıldığı net olarak görülmektedir.

taķı arzuladı ķomıdı köñül / ķomusa köñül kör kişike muñ ol "Onu tekrar görmek istedi, gönlü heyecanlandı; gönül coşarsa, kişiye dert olur." (KB 3854)

Kutadgu Bilig'in 2328. beytinde ise sadece *komut-* fiili ile gönül ve dalgalanan deniz benzerliği ifade edilmiştir.

titimlig kerek hem topulsa çerig / yitilik kerek keğ ķomutsa erig "orduları yarıp delmek için sebatlı olmalı, askeri çoşturmak için de kesin kararlı olmalı." (KB 2328)

CÖMERT İNSAN YAĞMUR BULUTUDUR

Hedef: cömert insan

Kaynak: yağmur bulutu

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *kanıg* "insandaki cömertlik ve iyilik hasleti" maddesinde yer verilen şiir parçasında cömert insan, yağmur bulutuna; cömert insanın dağıttığı altınlar ise yağmur damlalarına benzetilmiştir: *tutçı yagar bulıtı altın tamar arıg/ aksa anıñ akını kandı meniñ kanıg* "Onun cömertlik bulutu som altın yağıdırıyor. Eğer onun yağırdığından üzerime aksa zindeleşir ve sevince doyarım." (DLT 189/161)

Kutadgu Bilig'de de cömertliği ve zenginliği anlatmak için *ak-*, *akıt-* fiillerinin kullanıldığı görülmektedir:

akıtısa akı er buđunķa tawar / aķa yuğlu tirlür anar ģalk awar "cömert insan halka malını akıtırsa, halk da koşarak onun etrafında toplanır." (KB 6107)

uķuşluğ biliglig toña alp yürek / ģazine tolulap akıtıģu kerek "Hükümdarlar anlayışlı, bilgili, cesur ve kahraman olmalı; hazineyi doldurup tekrar akıtmalıdır." (KB B52)

GÖZYAŞLARI YAĞMUR DAMLALARIDIR

Hedef: gözyaşları

Kaynak: yağmur damlaları

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *iste-* maddesinde yer alan dörtlükte şairin gözlerinden akan kanla karışık gözyaşları, yağmur suyuna benzetilmiştir: *yıglap uğu irtedim/ bagrım başın kartadım/ kaçmış kutuğ irtedim/ yağmur kibi kan saçar* "Sevgilimin arkasından hasta oluncaya kadar ağladım. Yüreğimin yarasını iyileştirmişken tekrar kaşadım. Kaçan talihimin peşine düştüm. Gözlerim yağmur yağıdırıyor." (DLT 139/122)

Kutadgu Bilig'in 1160. beytinde ise gözyaşları, sel gibi akmaktadır: *oķıdı bu oğlın öziñe yaķın / tutup ķuçtı közde akıtıdı aķın* "Oğlunu yanına çağırıldı; tutup kucakladı ve gözünden sel (gibi yaş) akıttı."

GÖZ, DENİZ/GÖL/PINARDIR

Hedef: göz

Kaynak: deniz/göl/pınar

Dîvânu Lugâti't-Türk'te emir kipinin açıklamasının yapıldığı bölümde yer alan dörtlükte gözyaşı, tuzlu oluşu açısından deniz suyuna; gözler ise denize benzetilmiştir: *awlap meni koymanız/ ayık ayıp kaymanız/ akar közüm uş teñiz/ tegre yöre kuş uçar* “Beni avladıktan sonra terk edip gitmeyiniz. Söz verip sözünüzden dönmeyiniz. Gözüm şu deniz gibi akar. Kuşlar gözümün etrafında dönüp uçar.”(DLT289/246) Dîvânu Lugâti't-Türk'ün *akturmaddesinde* ise göz, pınara; gözyaşları ise pınarın sularının birikerek oluşturduğu gölün sularına benzetilmiştir: *akturur közüm yulak/ tüşlenür ördek yugak* “Gözüm pınar (gibi öyle) akıtır (ki onlar birikip göl olur ve) ördek ve su kuşları oraya iner.” (DLT 118/106)

GÖZ PINARDIR metaforu için Kutadgu Bilig'den şu örnekleri verebiliriz:

öküş tirnekig kör taradı ölüm/ ölümüg sakınsa akar köz yulum “Birçok topluluğu bak, ölüm dağıttı; ölümü hatırlayınca göz pınarım akar” (KB 4829)

ölür men ökünçün akar köz yulum/ tatıglar tatıgsız kılar bu ölüm “Ölüyorum pişmanlıktan göz pınarım akar, bu ölüm tatlıları tatsızlaştırır” (KB 6178)

Göz ve pınar arasındaki benzerlik zamanla yaygınlaşmış, *göz pınarı* “gözyaşı bezlerinin salgıladığı sıvıyı toplayan, gözün burun tarafındaki bölümü” anlamıyla terimleşmiştir. (*Köz yulu* “göz pınarı” için ayrıca bkz. KB 6178, 4829. beyitler)

DÜNYA MALI, ACI SUDUR

Hedef: dünya malı

Kaynak: acı su

Kutadgu Bilig'in 1408 ve 3625. beyitlerinde “dünya malı”, “acı su”ya benzetilmiştir: *açığ suw teg ol kör bu dünya neñi/ neçe içse kanmaz ölimez tili* “Gör ki bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz.” (KB 1408); *açığ suw teg ol kör bu dünya neñi/ neçe içse kanmaz ölimez eñi* “Gör ki bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz, yanağı bile ıslanmaz.” (KB 3625)

DÜNYA BİR KUYUDUR

Hedef: dünya

Kaynak: kuyu

Kutadgu Bilig'in 5423. beytinde “dünya”, karanlık bir kuyuya benzetilmiştir. *bu dünya tünek ol karanıku kuğuğ / bela miñnet ol barça munda yoğuğ* “bu dünya bir zindan, karanlık bir kuyudur; burası daima bela, mihnet ve felaketlerle doludur.”

ÖLÜM DENİZDİR

Hedef: ölüm

Kaynak: deniz

Kutadgu Bilig'in 1140. beytinde ölüm, denize benzetilmiştir: *ölüm bir teniz ol uçı yok tüpi / bağa körse yetrü tüpi yok batıg* “ölüm uçsuz bucaksız bir denizdir; iyice bakıp görürsen, dipsiz bir çukurdur.”

Sevdiklerini ölüm nedeniyle kaybetmiş olanlar için matem bir nevi ayrılık acısı demektir. Kutadgu Bilig'in 6203. beytinde ayrılık acısı denize benzetilmiştir: *negü bar ajunda firakta katıg/ firak kadğuları tenizde batıg* “dünyada firaktan daha güç ne var; firakın kaygıları denizden daha derindir.”

HAYATIN ZORLUKLARI/SIKINTILARI DENİZDİR

Hedef: hayatın zorlukları/sıkıntıları

Kaynak: deniz

Rahatına düşkünlük ve içki bağımlılığı insanın hem sağlığına zarar verir hem de toplum içindeki saygınlığına gölge düşürür. Bir insanın rahata düşkünlük ve içki bağımlılığı gibi özellikleri varsa bunlardan kurtulmak için ciddi bir mücadele vermesi gerekir. O insan için bu özellikler aşılması gereken zorluklar olarak kabul edilebilir. Geçit vermeyen bir denizi aşmak ne kadar zorsa bu alışkanlıklardan kurtulmak da o kadar zordur. Bu nedenle Kutadgu Bilig'de rahat hayat sürmek ve içki, geçit vermeyen bir denize benzetilmiştir:

erejke awınma sen içme süçig/ teniz ol bu iki anar yok keçig “rahata dalıp oyalanma, içki içme; bu ikisi öyle bir denizdir ki insana geçit vermez.” (KB 5208)

Kutadgu Bilig'in 1164. beytinde “oğul-kız derdi”, dipsiz denize; 3387. beytte ise bir gemi kazasında boğulmaya benzetilmiştir:

oğul kız sakınçı bu tüpsüz teniz / oğul kız sarıg kıldı kızğu meniz “Oğul kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul kız al yanağı soldurur.”

oğul kız törüse kimesi snur / kime sinsa suwda tirig kim kalur “oğul kız dünyaya gelirse gemisi parçalanır; gemi parçalanınca su içinde kim diri kalır.”

HAYATIN ZORLUKLARI FIRTINADIR

Hedef: hayatın zorlukları

Kaynak: fırtına

Kutadgu Bilig'in 5314. beytinde hayatın zorlukları yağmur ve fırtınaya benzetilmiştir: *tüpi yıl turur dünya yağmur sanı / kelir çoğlayur az öçer terk üni* “Dünyayı fırtına ve yağmur bil; gelir ve gürler, fakat çabuk sükun bulur.”

HASTALIK, KARANLIK BİR KUYUDUR/ÇUKURDUR

Hedef: hastalık

Kaynak: rüyada siyah-dağ-kuyu-çukur

İnsan hastalandığında kendini karanlık bir kuyuya, dipsiz bir çukura düşmüş gibi çaresiz hisseder. Hastalık aşılması gereken bir dağdır ancak insan bu dağı aşabilecek gücü kendinde bulamaz. Hastalık sözcüğünün kuyuyu, çukuru, dağı, siyah rengi çağrıştırmaları çok doğaldır. Rüyaların sembolik bir dili vardır ve çoğunlukla bu tip çağrışımlar üzerine kurulmuştur. Kutadgu Bilig'in 6011 ve 6012. beyitlerinde rüyada siyah, dağ, kuyu ve çukur

görmenin hastalık işareti olduğu belirtilmiş ve tedavi önerilerine yer verilmiştir:

yıl ülgü küz erse er erse orut / kara körse tağ ya kuğuğ körse üt “Yılın mevsimi güz ve insan da geçkin bir yaştıysa, düşünde siyah, dağ, kuyu veya çukur görürse,” (KB 6011)

bu şewda küçenmiş bolur ay kadaş / ot içgü meşesin artğu adaş “Ey kardeş, onun sevdası güçlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini temizlemelidir.” (KB 6012)

ÖMÜR SUDUR

Hedef: ömür

Kaynak: su

Kutadgu Bilig'in 6033-6046. beyitler arasındaki bölümünde Ogdurmuş, rüyasını Ögdülmiş'e anlatır. Ögdülmiş rüyayı itibarının artacağı, mutluluk ve ikbal elde edeceği şeklinde yorumlar. Ogdurmuş, Ögdülmiş'in bu yorumuna itiraz eder. Ogdurmuş'a göre gördüğü rüya, onun ölümünün habercisidir. Rüyada gördüğü merdiven, hayatın basamaklarıdır. Merdivenin başına kadar yükselmesi hayatının tamamlanması anlamına gelmektedir. Merdivenin başındayken bir atlının kendisine sunduğu suyun tamamını içmesi de Ogdurmuş'a göre ömrünü tükettiği şeklinde yorumlanmalıdır.

Şatu kördüm elig anıñ bağnası / yüz utru uruğluğ ediz hem yası “Düşümde bir merdiven gördüm, elli basamağı vardı; yüksek ve enliydi, karşıma dikilmişti.” (KB 6033)

Añar ağıdım emdi birer bağnaça / başıña tegi bağna sadım neçe “Bu basamaklara birer birer basarak yukarı çıktım; sonuna kadar kaç basamak olduğunu saydım.” (KB 6034)

Başında bir atçı maña suw birür / alır men tüketü içip öz kanur “Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp sonuna kadar içtim ve suya kandım.” (KB 6035)

Anıñda basa kökke uçtum teñip / özüm belgüsüz boldı örlep siñip “Ondan sonra havaya yükselerek göğe uçtum ve yükselip gözden kayboldum.” (KB 6036)

(...)

Tükel yörmedin tüş yörügin maña / eşitgöl bu tüş men yöreyin saña “Sen benim düşümü tam olarak yormadın; dinle, bu düşü ben sana yorayım”(KB 6051)

(...)

tiriglik bolur suw sen aymış teg ök / yarım içse kalsa yarımı ülüg “su, eğer yarısı içilir ve yarısı bırakılırsa, senin dediğin gibi, hayata delalet eder.”(KB 6058)

Yarım suw içip koğtum erse yarım / yarım kalğay erdi tirigliklerim “Ben de suyun yarısını içip yarısını bırakmış olsaydım, ömrümün yarısı kalmış olurdu.”(KB 6059)

İdişlüğ suwuğ içtim emdi tükel / tükettim tiriglik esen edgü kal “Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve esen kal.”(KB 6060)

Deyimler ve atasözlerinin metaforik açıdan incelenmesi:

böri koy bile suwla-: ilin itti tüzdi bayudı buğun/ böri koy bile suwladı ol ödün “böylece hükümdar, memleketini düzenledi; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” (KB 449)

Hedef: saldırgan/zalim insan

Kaynak: kurt

Hedef: uysal/mazlum insan

Kaynak: kuzu

Hedef: toplumun dirlik düzenlik içinde olması

Kaynak: kurt ile kuzunun aynı yerden su içmesi

Bir ülkede dirlik düzenlik varsa, güçlüler (kurt) güçsüzleri (kuzu) ezmeye cesaret edemez ve herkes huzur içinde yaşar.

Tāgıg ukrukın egmes, teñizni kaygıkın böğmes. “Yüksek dağ kementle tutulmaz; denizin de kayıkla önü kesilmez. Yani, önemli bir iş, basit bir sebepten dolayı reddedilmez.” (DLT 63/49)

Hedef: önemli iş

Kaynak: yüksek dağ, deniz

Hedef: yetersiz gayret /yanlış yöntem

Kaynak: kement, kayık

Bu atasözü ile iletilmek istenen mesaj: Önemli bir işi basit yöntemlerle çözemeyiniz, gerçekten çözmek istiyorsanız uygun yöntemi bulmalı ve kullanmalısınız.

Kaynar ögüz keçigsiz bolmas. Anlamı şudur: Suyu kaynayan büyük ırmağın geçidi olmaması mümkün değildir. İnsanları çaresizlik içinde bırakan durumlar için söylenir; mutlaka bir çıkış yolu vardır, denir (DLT 196/168 ve 528/429).

Hedef: sorunlar, zorluklar

Kaynak: nehir

Hedef: sorunların çözümü

Kaynak: geçit

Coşkun akan bir ırmaktan geçmek zor ve tehlikelidir. Coşkun akan ırmak hayatın zorluklarını temsil etmektedir. Her nehrin sığ ve dar bir bölümü vardır, insan pes etmezse o geçiş noktasını bulup sorununu aşabilir. Hayatta da zorluklar karşısında pes etmezsek mutlaka bir çözüm yolu buluruz.

“Verilmek istenen mesaj: Büyük sorunlar karşısında ümitsizliğe kapılma. Büyük de olsa her sorunun bir çözümü vardır.”³⁸

Bugday kutında sorkıç suwalur. Anlamı: “Buğdayın devlet ve bereketi sayesinde sarıçalı (karamuk) da su bulur.” Bu, başkasıyla beraber olma sayesinde hayır gören için söylenir. 551/451

Hedef: insan

Kaynak: buğday

Hedef: insanın arkadaşları

Kaynak: karamuk (yabani böğürtlen)

Hedef: fayda sağlamak

Kaynak: sulanmak

Karamuk, doğada kendiliğinden yetişen, sulanması veya çapalanması gerekmeyen yabani bir bitkidir. Yol kenarları, ormanlıklarda, bahçelerde, fundalıklarda, çalılıklarda yetişir. Suyu çok seven bir bitki olduğu için bol yağış alan yerlerde daha çok görülür.

Buğday emek isteyen bir bitkidir. Buğdayı ekimden önce ve ektikten sonra mutlaka sulamak gerekir aksi takdirde sapları kısa kalır, büyümez.

Buğday ekilmiş olan tarlalar sulandığı için bu tarlaların kenarlarında yetişen karamuk da bu sudan faydalanacaktır. Bu atasözünde buğday, çeşitli imkânlarla sahip, bu açıdan da şanslı kimseleri temsil etmektedir. Karamuk ise kendisinin çeşitli imkânları olmasa bile etrafındaki kişilerin imkânlarından yararlanan insanları temsil eder.

Suw içürmeske sût bir/içür. “Sana su içirmeyene sût ver/içir. (Yani sana kötülük edene iyilik et.)” (DLT 116/105, 117/105)

Hedef: kötülük/eziyet/işkence

Kaynak: Su vermemek/içirmemek

Hedef: gereğinden fazla iyilik

Kaynak: sût vermek/içirmek

Normal şartlarda bir insan su içmeden en fazla yedi gün yaşayabilir. Bir insanı su içmekten mahrum etmek, en büyük eziyettir. Bu eziyeti yapan kişiye hiç de hak etmediği halde sût vermek yüce gönüllülüktür. Bu atasözüyle dolaylı yoldan yüce gönüllü olmak, kin tutmamak öğütlenmiştir.

Ol keçişni suw ilette. “O geçidi su götürdü. (Geçmiş olan ve artık elde edilmesi mümkün olmayan şey için kullanılır.)” (DLT 186/159)

Hedef: geçmişte sahip olunan imkânlar

Kaynak: köprü? (*keçiş* “nehir ve vadideki geçiş yeri”)

Hedef: zaman

Kaynak: su/ sel suları

³⁸ Yaylagül, Dîvânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar, s.119

Nehir veya vadideki geçiş yeri, insanın geçmişte sahip olduğu imkânları temsil etmektedir. Zaman ise sele benzetilmiş ve sel suları nasıl önüne çıkan her şeyi yıkıp yok ederse zaman da eskiden sahip olunan imkânları alıp götürmüştür. Hayıflanmanın da bir manası yoktur. Atasözü ile dolaylı yoldan verilen nasihati şöyle ifade edebiliriz: “Eskiden sahip olduğun imkânlarla artık sahip olmadığın için hayıflanman hiçbir sonuç vermez. Durumu kabullen ve kendini boş yere üzme!”

Balık suwda kôzi taştın. “Balık suda, gözleri dışarıdadır. (Bir şeyi çok iyi bildiği hâlde bilmez görünen kimse için kullanılır.)” (DLT 190/162)

Hedef: bir şeyi çok iyi bilen kişi

Kaynak: balık

Hedef: bilmezden gelmek

Kaynak: gözü dışarda olmak

Bir işin içinde olan insan, olup biten her şeyi bilir. Ancak bilmek insana sorumluluk yükler ve insanlar bu sorumluluktan kaçmak için görmemiş, duymamış gibi yapmayı tercih ederler. Balığın gözünün dışarıda olması, görmezden gelmek için başka tarafa bakması anlamına gelir.

Teşük suwda belgürer. “Çatlak olan şeyin çatlağı suda belli olur. (Bir işi yaparken övünen kimse için kullanılır; ona ‘senin işinin iyiliği kötülüğü işi bitirdiğin zaman belli olur’ denir.)” (DLT 195/167)

Hedef: kusur

Kaynak: çatlak

Hedef: görevin başarıyla tamamlanması

Kaynak: kabın içindeki suyu muhafaza edebilmesi

Bir cismin üzerindeki minik çatlaklar normal şartlarda gözle görülmeyebilir. Ancak bu cisim suya sokulursa çatlaklardan sızan sular sayesinde çatlaklar görünür hâle gelir. İnsanlar da kendilerini kusursuz zannedebilirler ancak bir görevde sınıdıklarında kusurları ortaya çıkacaktır.

Büzdän suw tamar. “Buzdan su damlar. (Bu huyca babasına benzeyen için söylenir.)” (DLT 496/398)

Hedef: baba

Kaynak: buz

Hedef: evlat

Kaynak: su

Soyaçekimi anlatmak için kullanılan bu atasözünde, baba-oğul, buz ve su ile eşleştirilmiştir. Buz ve suyun aynı maddeden oluşması gibi baba ve oğul da aynı genden meydana gelmiştir.

Birin birin miñ bolur tama tama köl bolur. “Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur” (DLT 602/493) atasözü AZ, DAMLADIR/ ÇOK, GÖLDÜR metaforlarından türemiştir.

Hedef: az

Kaynak: damla

Hedef: çok

Kaynak: göl

Hedef: birikmek

Kaynak: damlamak

Her bir su damlası değerlidir, az da olsa değersiz görülüp ziyan edilmemelidir. Sahip olduğumuz her şey de bu su damlaları gibi görülmeli ve kıymeti bilinmelidir; çünkü az diye küçümsediğimiz bu şeyler, biriktirilirse göl gibi olacaktır. Burada dolaylı yoldan verilen mesaj: Sahip olduklarının kıymetini bil, ziyan etme, tasarruflu ol!

Bu metaforun günümüzde “akmasa da damlar” atasözünde de yaşadığını söyleyebiliriz.

Kāz kopsa ördek kōlüg igenür. “Kaz gölden kalkarsa ördek oraya sahip çıkar. (Bir kavmin büyüğü uzaklaştığı zaman orada büyüklük taslayan için söylenir.)” (DLT 64/51)

Hedef: bir topluluğun sözü geçen kişisi

Kaynak: kaz

Hedef: otorite boşluğundan yararlanarak büyüklük taslayan kişi

Kaynak: ördek

Hedef: ülke

Kaynak: göl

Her toplumda sayılan, sözüne değer verilen kişiler vardır. Toplumda dirlik düzenin tesis edilmesinde bu kişilerin önemli rolü vardır. Bu kişiler çeşitli nedenlerle toplumdaki ayrıldığı zaman bir otorite boşluğu oluşur. Bu boşluktan yararlanarak topluma karşı üstünlük kazanmak isteyen insanlar ortaya çıkar. Bu atasözü ile dolaylı yoldan “toplumun saygın, sözü geçen insanlarına sahip çıkın; değersiz insanların hak etmedikleri bir gücü elde etmelerine izin vermeyin” mesajı iletilmektedir.

Keğüklüg ölimes küweçlig kürimes. “Kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, gem de neyzeki olursa at taşkınlık ve huysuzluk yapamaz. (Bu, işlerde önceden hazırlıklı olmak için söylenir.)” (DLT 557/459)

Hedef: tedbir

Kaynak: kepenek/gemin neyzeki olması

Hedef: hayatta karşılaşılabilecek olumsuz durumlar (genel)

Kaynak: yağmurun yağması, atın huysuzluk yapması (özel)

Bu atasözüne göre tedbirli olmak, yağmurun yağma ihtimalini düşünerek kepenek giymek ve atın huysuzluk yapması ihtimaline karşı ata gem vurmaktır.

Yağmurun yağması ve atın huysuzluk yapması hayatta karşılaşılabilecek aksilikler için verilen örneklerdir. “Atasözleri, genellikle özel bir durumu tanımlayıp genel bir anlam kastettiği için Radden (2002) tarafından GENEL

için ÖZEL ad aktarması (the metonymy specific for generic) içinde değerlendirilmiştir. GENEL İÇİN ÖZEL/ÖZEL İÇİN GENEL tasarlamaya ilişkin daha üst düzey süreçler temelinde yatar.”³⁹ Bu atasözünde hayatta karşılaşılan zorluklar, iki örnek üzerinden şematize edilmiş ve böylece buradaki ad aktarması bir metaforun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İnsan yağmurun yağacağını tahmin eder ve kepenegini giyerse ıslanmaz, yani zarar görmez. Aynı şekilde atın gemlenmemesi durumunda huysuzluk yapacağını tahmin eder ve tedbir alırsa at huysuzluk yapmaz ve kişi de zarar görmemiş olur. Bu söz ile emir veya gereklilik kipi kullanılmadan insanlara tedbirli olmaları tavsiye edilmiştir.

usukmuşka sâkıg kamug suw körünür. “Susayan, bütün serapları su gibi görür.” (DLT 104/95)

Hedef: ihtiyaç sahibi kişi

Kaynak: susamış kişi

Hedef: ihtiyaç

Kaynak: su

Bu atasözü psikolojide algıda seçicilik olarak adlandırılan olguyu açıklar nitelikte bir atasözüdür. Algıda seçicilik “kişinin, çevreden ve kendi bedeninden gelen tüm uyarıcıları algılamayıp onlar arasından bazılarını seçerek algılaması” şeklinde tanımlanabilir. Algıda seçiciliği en çok etkileyen faktör, fiziki ihtiyaçtır. Karnı aç olan bir insan, yiyeceklerin kokularından daha çok etkilenir. Susamış bir insan da her baktığı yerde su görür. Burada susamış insan örneğinden yola çıkılarak genelleme yapılmaktadır. Bu atasözü de bir önceki atasözü gibi GENEL İÇİN ÖZEL/ÖZEL İÇİN GENEL tasarlama sonucu oluşmuş bir metafor içermektedir.

Sonuç

Divânu Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de hidrografik terimler ve metaforik kullanımlarını tespit ve izah etmek amacıyla yapılmış olan bu çalışmada tespit edilen kavramsal metaforlarda suyun arındıran, iyileştiren, fayda sağlayan özelliklerinden yararlanıldığı görüldü: İYİ OLAN, SUDUR; GÜZELLİK SUDUR; GÜZEL / FAYDALI SÖZ, SUDUR / AKARSUDUR; BİLGİ SUDUR; KANUN, TEMİZ SUDUR; HUZURSUZLUK / KARMAŞA, BULANIK SUDUR gibi. Çok olan, bitmez tükenmezmiş gibi algılanan her şey ise DENİZ ve IRMAK metaforu ile ifade edilmiştir: ÇOK OLAN (akıl, bilgi, fayda), IRMAKTIR / DENİZDİR. İnsanın gönlündeki duygu, düşünce ve hayallerin çokluğunu anlatmak için de GÖNÜL DENİZDİR metaforundan yararlanılmıştır. Maddi zenginlikler ve cömertliği anlatmak için yağmur bulutları metafor olarak kullanılmıştır: CÖMERT İNSAN, YAĞMUR BULUTUDUR. ORDU, TAŞKIN AKAN SUDUR metaforunda ise suyun tahrip edici özelliğinden yararlanılmıştır. Ancak bunu olumsuz bir özellik olarak kabul etmemek gerekir çünkü savaşçı bir toplum için önüne çıkan her engeli

³⁹ Özen Yaylagül, “Divanü Lügati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2006, 3/1, s.84; Yaylagül, Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar, s.118.

yıkıp geçen, durdurulabilmesi imkânsız bir orduya sahip olmak övünç kaynağı olarak kabul edilir. Bazı metaforlarda ise tasavvufî dünya görüşünün yansımaları görülmektedir: DÜNYA MALI, ACI SUDUR; DÜNYA, KUYUDUR; HAYATIN ZORLUKLARI/SIKINTILARI, DENİZDİR gibi. Bu metaforların büyük kısmı Kutadgu Bilig'de tespit edilmiş, bazılarının ise hem Kutadgu Bilig'de hem de Dîvânu Lugâti't- Türk'te kullanıldığı görülmüştür. GÜZELLİK SUDUR, CÖMERT İNSAN YAĞMUR BULUTUDUR, ORDU TAŞKIN AKAN SUDUR, GÖZYAŞLARI YAĞMUR DAMLALARIDIR, GÖZ DENİZ/GÖL/PINARDIR metaforları her iki eserde de tespit edebildiğimiz metaforlardandır. Deyim ve atasözleri ile ilgili tespitler biri hariç (*kurt ile kuzunun aynı yerden su içmesi*) Dîvânu Lugâti't-Türk'teki örnekler üzerinden yapılmıştır. Deyim ve atasözlerinde çoğunlukla doğadan insana aktarma anlam olayından yararlanıldığı görülmektedir: *kurt ile kuzunun aynı yerden su içmesi, buğday sayesinde böğürtlen de sulanır, balık suda gözü dışarda, çatlak suda anlaşılır, buzdan su damlar, birer birer bin olur damlaya damlaya göl olur, kaz gidince ördek gölü sahiplenir* gibi. Atasözlerinde birden çok metaforun birlikte kullanıldığı, hedef ve kaynaklar arasında tam bir eşleşme olduğu görülmüştür. Bazı atasözlerinde de *genel için özel / özel için genel* tasarlamının örnekleri tespit edilmiştir: *kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, gem de neyzeki olursa at taşkınlık ve huysuzluk yapmaz; susayan, bütün serapları su gibi görür* gibi.

Kısaltmalar

- KB : Kutadgu Bilig (Arat neşri)
 DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk (Ercilasun ve Akkoyunlu neşri)
 BK D : Bilge Kağan yazıtının doğu yüzü (Ercilasun neşri)
 KT D : Köl Tigin yazıtının doğu yüzü (Ercilasun neşri)

Kaynaklar

- AKŞEHİRLİ, Soner, “Çağdaş Metafor Teorisi”,
(<http://ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=202>)
Erişim: 29.08.2020)
- AYAN, Ekrem, “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı” *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.1127-1141.
(www.academia.edu/33166858/Turkler_Ansiklopedisi_Cilt_III_pdf_pdf)
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- ÇİÇEKLER, Ahmet Naim ve Timur Aydın, “Kavramsal Metafor Kuramı ve Belagat: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019/16, ss.14-26.
- DEVELİ, Hayati, “Dîvânü Lugâti't-Türk'te Hidrografik Terimler”, *Mahmud al-Kaşgari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divanu Lugati't-Türk Sempozyumu*, İstanbul, 5-7 Eylül 2008, ss. 425-444.
- DUR, Banu İnanç Uyan, “Metafor ve Ekslibris”, *International Journal of Ex-libris*, sayı 5, Haziran 2016, ss. 122-128.
- ERCİLASUN, Ahmet B. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- KÂŞGARLI MAHMUD, *Dîvânü Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- SARI, Selcen Koca, *Kutadgu Bilig'de Metafor*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- KÜÇÜKBASMACI, Gülten, “Kastamonu'da Asa Suları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Güz 2017, Sayı: 83, s. 199-221.
- LAKOFF, George ve Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, Gökhan Yavuz Demir (çev.), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.
- OYMAK, İskender. “Anadolu'da Su Kültünün İzleri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/15(1), ss. 35-55.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 1, TTK Basımevi Ankara 1993.
- ÖNLER, Zafer, “Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1999 (9), ss. 119-186.
- PARİN, Kamil, “Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Haziran 2017, ss.149-151.
- SOYDAN, Serpil, “Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde Tespit Edilen Metaforlar”, *International Journal of Language Academy*, cilt 5/1 Bahar 2017, ss. 135-160.
- ŞAHAN, Kayhan, “Metafor Ne Değildir?”, *Kesit Akademi Dergisi*, 2017/8, ss. 166-176.
- _____, “Metaforlar ve Orhan Veli Şiiri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2018/7(3), ss.1820-1838.

TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
(https://turuz.com/storage/Turkoloji/Mofolojia/2014/b-178_Mif_Turklerde_Tashla_Ilgili_Inanclar_Hikmet_Tanyu_Urnu-Turuz_2014.pdf) 29.08.2020

YAYLAGÜL, Özen. “Divanü Lûgati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 2006, ss. 77-88.

_____, “Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Milli Folklor Dergisi*, yıl 22, sayı: 85, 2010, ss.112-121.

_____, *Göstergebilim ve Dilbilim*, Hece Yayınları, Ankara 2015.

YAZIKSIZ, Necib Âsım, *Eski Savlar Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözleri*, Irmak Kaçar (haz.), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2019.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, Reşid Rahmeti Arat (çev.), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2008.

<https://nisanyansozluk.com>

168

İBD

1 (2)

BİR ERMENİ PROPAGANDA DERGİSİ: THE ARMENIAN HERALD
(1917-1919)

AN ARMENIAN PROPAGANDA JOURNAL: THE ARMENIAN HERALD (1917-1919)

Elif KAYMAK

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
PhD Candidate, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of History

elf_kaymak@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2637-1523

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi (Research Article)
Geliş Tarihi-Received Date : 11.09.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 23.11.2020
Sayfa-Pages : 169 – 192.

This article was checked by iThenticate®

Atf – Citation: KAYMAK, Elif, “Bir Ermeni Propaganda Dergisi: The Armenian Herald (1917-1919)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 169 – 192.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 169 – 192
Makale Türü: Araştırma Makalesi

BİR ERMENİ PROPAGANDA DERGİSİ: THE ARMENIAN HERALD (1917-1919)*

AN ARMENIAN PROPAGANDA JOURNAL: THE ARMENIAN HERALD (1917-1919)

Elif KAYMAK

Öz

Bu çalışmanın ana eksenini, Aralık 1917 ile Nisan 1919 tarihleri arasında Ermeniler tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde propaganda amacıyla yayımlanmış olan The Armenian Herald (TAH) dergisi oluşturmaktadır. Dergi, özellikle Türkiye ve Türk düşmanlığı konularında Amerika'daki Ermenilerin Osmanlı hakkında nasıl radikal ve kesin düşündüğünü ve Türkiye'de bulunan Ermenilerin rol aldıkları olaylarda nasıl etkili bir güç haline geldiğini göstermesi bakımından önem taşır. Bunun yanı sıra, bu çalışma Ermenilerin özellikle Osmanlı Devleti'ni hedef alıp onu pek çok şeyden sorumlu tutması, Türklere karşı yürüttükleri yıpratıcı politikalar ile propaganda çalışmaları açısından da önem arz etmektedir. Bu çalışmanın öncelikle birinci kısmında Türk-Ermeni ilişkilerinin başlamasına temas edilmiş; ardından Osmanlı döneminde ve bilhassa I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadarki süreçte Türk-Ermeni ilişkilerinin durumuna, bu ilişkilerin nasıl bozulduğuna ve Büyük Devletlerin Ermeni meselesindeki menfaatlerine kısaca yer verilmiştir.

Abstract

The main scope of this study is The Armenian Herald (TAH) Journal published by Armenians between the dates of December 1917 and April 1919 for propaganda purposes in the United States. The journal is attached importance since it shows how Armenians in America thought radically and definitely about the Ottoman State, especially on the issues of Turkey and Turkish hostility, and how Armenians in Turkey became a powerful force in the incidents in which they had a part. In addition, this study is also significant in those Armenians targeted the Ottoman State particularly and held it responsible for many things, and they had corrosive policies and spread propaganda against the Turks. In the first part of this study, the beginning of Turkish-Armenian relations has been addressed. Then, the situation of Turkish-Armenian relations during the Ottoman period and especially during the period until the end of World War I, and how these relations broke down, and the interests of the Great Powers in the Armenian Question have been briefly mentioned. In the second part

* Bu çalışma, yazarın Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda hazırladığı "Bir Ermeni propaganda dergisi: The Armenian Herald (1917-1919)" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında önemli bir propaganda dergisi hüviyetindeki “The Armenian Herald (1917-1919)” dergisinin 17 sayısının Michigan Üniversitesi’nin arşivinden alınmasıyla birlikte dergideki makale ve yazılar analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise dergide yoğun olarak çizilmeye çalışılan “Mazlum Ermeni, zalim Türk!” imajının günümüze kadar süren ve muhtemel sürmesi beklenen tartışmaların fitilini nasıl ateşlendiğine değinilmiştir.

of the study, 17 issues of the journal "The Armenian Herald (1917-1919)", which is an important propaganda journal, have been taken from the archive of the University of Michigan, and the articles and writings in the journal have been analysed. In the conclusion part, it was explained how the image of ‘Oppressed Armenian, Cruel Turkish!’, which was intensely implied in the journal, heated the discussions that have continued until today and are likely expected to continue.

Anahtar Kelimeler: The Armenian Herald, Propaganda, TAH, Tehcir.

Keywords: The Armenian Herald, Propaganda, TAH, Deportation.

Giriş

Türklerin Anadolu’ya hâkim olmaya başladıkları XI. yüzyıllarda Ermeni toplumu, Bizans’ın katliam ve sürgünlerinin yanı sıra yürürlüğe koyduğu Rumlaştırma politikası sebebiyle yok olmak üzereydi.¹ Bu nedenle Anadolu’da başlayan Türk fethiyle Bizans Devleti’nin ve büyük toprak sahiplerinin siyasi ve iktisadi baskılarından bıkan Ermeniler, Türkleri kurtarıcı olarak görmüşlerdi.²

Selçuklular sonrası Ermenilerin Türklerle iyi ilişkileri Osmanlılar ile de devam etti. XV. yüzyıldan itibaren Ermeniler Osmanlı toplumunda oldukça rahat bir yaşam sürmeye başlarken dini, sosyal, kültürel tüm haklarını en geniş biçimde kullanmaktaydılar. İstanbul’da XVII. yüzyılda Ermenice kitaplar basılmaktaydı ve *Mehtihar* da ilk kitaplarını 1700’lerin başında İstanbul’da basmıştı.³ Marsilya’da kurulmuş olan bir Ermeni matbaası XIV. Louis tarafından kapatılırken Osmanlı’da basın hürriyetinden Ermeniler oldukça memnundu ve bu artarak devam etmekteydi.⁴

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Ermeniler Türkiye’de ticaret ve sanat alanında rahat bir yaşam sürmekte ve devlet işlerinde istihdam edilmekteydiler.⁵ İstanbul Ermenilerin dini ve milli hayatlarının merkezi haline gelmiş, XIX. yüzyılın başlarında şehrin Ermeni nüfusu 150.000’e yaklaşmıştı.⁶ Ermenilerin arasında devletin muhtelif kademelerinde ünlü kişiler de bulunmaktaydı. Nitekim Artin

¹ Ali Haydar Savranlı, *Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2009, s.1.

² Önder Duman, *1. Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002, s. 1.

³ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 7. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 108.

⁴ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 108.

⁵ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 150.

⁶ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 87.

Dadyan Paşa (1830-1901) bunların arasında en meşhur olanıydı. II. Abdülhamid'in hazine-i hassasını idare eden de bir Ermeni idi.⁷

Bununla birlikte, 1860 tarihi Ermeniler için milliyetçilik unsurunun en fazla hissedildiği dönemin başlangıcı sayılabilir.⁸ Bu tarihten itibaren Ermeniler Osmanlı aleyhine sürekli propaganda yapmışlar, pek çok dernek ve kulüp kurmanın yanında birçok gazete çıkartmışlardı.⁹

Ermeni sorunu ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile 3 Mart 1878 tarihinde imzaladığı Ayastefanos Anlaşmasıyla uluslararası bir nitelik kazanmıştı. Antlaşmanın 16. maddesi Ermeniler için düzenlenmiş olup¹⁰ burada Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı kasabalarda mahalli şartların gerekli kıldığı ıslahatın yapılarak Ermeni toplumunun emniyet altına alınması istenmekteydi.¹¹

Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları ile Ermeni meselesi uluslararası bir nitelik kazanmış olmakla birlikte ortaya çıkan sonuç Ermenileri pek de memnun etmiş görünmüyordu. Ermeniler ıslahat adı altında önemli kazanımlar elde ederek bir devlet kurma hedefinden uzaklaşmış olsalar da Ermeni kilisesinin himayesindeki ayrılıkçı hareketler hız kesmeden devam ediyordu. Ermeni kilisesi, bilhassa 1890'dan sonra çeşitli Avrupa ülkelerinden silah ve cephane alınması ile bunların gizlice komitecilere dağıtılması işini de üstlenmişti. Nitekim Osmanlı belgelerinde Ermeni Kilisesi ile din adamlarının diğer faaliyetlerde olduğu gibi silah ve cephane tedarikinde de komitacı Ermenilerle işbirliği içinde olduğuna dair pek çok kayıt mevcuttu.¹²

Osmanlı aleyhindeki Ermeni propagandasında komite ve derneklerin de önemli katkısı mevcuttu. Komiteler Avrupa'da yürüttükleri propagandalarda dini duygulara seslenmekte ve Osmanlı aleyhine olabilecek tüm unsurları rahatlıkla kullanmaktaydılar. En çok kullanılan argüman Ermenilerin zorla Müslüman yapıldığı iddiasıydı.¹³ Bunun yanı sıra, Hınçak Komitesi'nin kurucularından ve teşkilatçılarından Nişan Garabedian 1890'da Amerika'ya gelerek yoğun çalışmalara başlamış, toplantılar ve paneller düzenlemiş, ateşli konuşmalar yapmıştı.¹⁴ Öte yandan ABD'de yaşayan ve merkezleri New York olan Ermeniler de mitingler düzenlemiş ve Bulgarlar gibi muhtariyet elde etmek istediklerinden basın yoluyla gerçekçilikten uzak haberlerin yayılmasında aktif rol almışlardı.¹⁵ Ayrıca Türk ve Müslümanlara yönelik beslenen önyargılar da Ermenilerin bu propagandasında etkili olmuş ve XIX. yüzyıla devreden bu

⁷ Halil Bal, "Birinci Bölüm – Ermeni Meselesinin Tarihi Boyutu", *Tarihi ve Stratejik Boyutlarıyla Ermeni Meselesi*, Hasan Demirhan (der.), İdil Yayınları, İstanbul 2012, ss. 18-19.

⁸ Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 421.

⁹ İlhan Akbulut, "Türk Tarihinde Ermeniler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50/1, 1995, ss. 32-33.

¹⁰ Birsen Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi – Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul 2006, s. 27.

¹¹ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 163.

¹² Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2/1, 2007, s. 243.

¹³ Gürün, "Ermeni Dosyası", s. 220.

¹⁴ Recep Karacakaya, "Amerika Birleşik Devletleri ve Ermeni Meselesi (1890-1900)", *Tarih Dergisi*, Sayı 46 (2007), İstanbul 2009, s. 88.

¹⁵ Necdet Kamil Ar, *Türk – Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 59.

kültürel önyargılar Ermeni meselesinde Türklere karşı bir havanın oluşmasını kolaylaştırmıştı.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti tarafından hayata geçirilen sevk ve iskân uygulaması da Ermeni propagandasının en önemli unsurlarından biri olmuştu. Bu uygulamanın temel amacının Osmanlı bünyesindeki Ermenileri ortadan kaldırmak olduğu, etnik bir temizlik yapılmak istendiği hususu sıkça ifade edilmişti. Propagandalarda sevk ve iskân uygulaması ile bir milyonun üzerinde Ermeni'nin katledildiği iddialarına karşılık Osmanlı arşiv belgeleri göç ettirilmesi gereken 439 bin kişiden 383 bininin gerekli yerlere göç ettirilip yerleştirildiğini, bununla birlikte göç ettirilemeyen 56 bin kişiden 9 bin kadarının göç sırasında çıkan çatışmalarda hayatını kaybettiğini, bunlardan 30 bin kadar kişinin hastalık ve soğuktan öldüğünü, 17 bin kadarının ise kaçıp Rus ordusuna katılmış olduğunu belirtmekteydi.¹⁷

Bununla birlikte, Ermeniler özellikle Osmanlı'nın zayıf olduğu alanda, yani basın alanında yoğun bir propagandaya girişmiş bulunuyordu. Zira Ermenilerin 1874'ten 1985 yılına kadar yayınladıkları Avrupa dillerindeki eserlerin sayısının 3,582 olması, hatta çoğunun önsöz kısmında zamanın başbakanlarının, dış işleri bakanlarının, tarihçilerinin ve ünlü edebiyatçıların olması, Ermeni örgütlerinin bunları mükemmel bir dağıtım sistemine bağlamış olması¹⁸ gibi unsurlar dünya kamuoyu üzerinde istenen etkinin gösterilmesinde oldukça başarılı olmuştu. Ayrıca bu eserlere karşı kullanılan karşı yayınların sadece 12 olması¹⁹ ise Osmanlı'nın basın yoluyla başlatılan bu propagandalara karşı tutumunu acı verici bir şekilde göstermekteydi.

Propaganda faaliyetleri için İngiltere'de "Ermeni Vatanperver Komitesi" kurulmuş ve söz konusu bu komite ilk nüshaları Paris'te basılan ve daha sonra Londra'da çıkmaya devam eden "Hayasdan" adlı bir gazete kurmuştu.²⁰ Ayrıca İngiltere'nin Ermeni meselesini bir propaganda malzemesi olarak kullanması Birinci Dünya Savaşı yıllarında zirve yapmış, İngiliz Hükümeti Osmanlı aleyhinde pek çok propaganda malzemesi hazırlamıştı. İngiltere yürütmüş olduğu propagandada 1915 yılında Ermenilerin tehcir ettirilmesini Hristiyanların katledilmesi şeklinde ele almış ve bu hususu bir propaganda malzemesi olarak kullanmıştı. Nitekim bu kapsamda önemli bir kitap çıkarılmıştı ve adı da *Blue Book* (Mavi Kitap) idi. Bu kitap oldukça önemliydi, zira "Mavi Kitap, 1916'da İngiliz Parlamentosu'nun onayıyla, savaş propaganda bürosu durumundaki Wellington House tarafından"²¹ hazırlanmış ve Osmanlı aleyhindeki "karalama kampanyasının" en önemli başvuru eseri olmuştu. Bu kitabı hazırlayanların başında ise Arnold Toynbee bulunuyordu. Kitabın içerisindeki referanslar çoğunlukla dünyanın çeşitli yerlerinde yayımlanan

¹⁶ Ar, *Türk – Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, ss. 364-365.

¹⁷ Fethi Karaduman, "İkinci Oturum: Tarihsel Süreç İçerisinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu", *Osmanlı'dan Günümüze Emperyalizm Kıskaçında Ermeni Sorunu*, Orhan Suveren (ed.), Ozan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 201.

¹⁸ İlhan Bardakçı, "Ermeni Şirretliğine Karşı Hala Gaflet Uykusundayız", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Sayı 5, Temmuz 1994, s. 17.

¹⁹ Bardakçı, "Ermeni Şirretliğine Karşı Hala Gaflet Uykusundayız", s. 17.

²⁰ M. Bilal Çelik, "Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İngiliz İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Haluk Selvi (ed.), Sakarya, 2006, ss. 146-147.

²¹ Enis Şahin, "Bir Ermeni Propaganda Klasığı: "Mavi Kitap (Blue Book)", <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/bir-ermeni-propaganda-klasigi-mavi-kitap-blue-book/> (25.10.2017).

Ermeni gazeteleri ile misyonerlerden alınan bilgilerden oluşmaktaydı. Kitaptaki tüm bu veriler Ermeni Mezalimi Komitesi tarafından temin edilmişti.²²

Ermeni Meselesi, 1908-1923 yılları arasında Paris'te yayımlanan ve baskı sayısının yüksekliği sebebiyle "Beş Büyükler" olarak sınıflandırılan "Le Petit Parisien, Le Matin, Le Petit Journal, Le Journal ve L'Echo de Paris" adlı beş gazetede siyasi, iktisadi, askeri ve dini yönleriyle düzenli bir biçimde ele alınmış ve kamuoyuna sunulmuştur.²³

Propagandanın yapıldığı en önemli yerlerden biri de Amerika'ydı. Türkiye ve Türkler aleyhindeki propagandanın özellikle Amerika'da 1923 yılında yoğun olması üzerine Powel şöyle yazmıştı:²⁴

Türkler aleyhine derin kök salmış olan düşmanlığı şu sebeplere bağlayabiliriz. Geçmişte Hıristiyan azınlığa ve özellikle Ermenilere reva gördüğü zulüm politikası başta gelir; ikinci olarak dini önyargılar ve siyasi propaganda gelir ki, bunların birisinin nerede bitip diğerinin nerede başladığını söylemek zordur; üçüncüsü mağlup ve parçalanmış olduğunu kabul ettiğimiz bir ülkenin yeniden ortaya çıkışından duyduğumuz üzüntü ve hayal sukutudur (kırıklığıdır) ve nihayet Türklerin ısrarla kendilerini savunmayı reddedileridir.

Powell kitabının 32. sayfasında bu son sebebe değinerek 1922 yazında Yıldız Köşkü'nde Vahdettin ile yaptığı bir konuşmada Padişahın kendisine söylediği sözleri şöyle aktarmıştı:²⁵

Sizin gazeteleriniz ve dergileriniz, eğer yollasak bir Türkün yazdığı yazıyı basmazlar, eğer basılsa halkınız bunu okumaz, eğer okurlarsa inanmazlar. Hatta Amerika'ya Türk görüşünü sizin dilinizle anlatacak kalifiye birisini yollasak, tarafsız bir dinleyici kitlesi bulabilir mi?

24 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşması imzalandı. Ancak anlaşmanın içerisinde Ermenilerle ilgili bir madde bulunmamaktaydı. Azınlıklara yönelik yer verilen maddeler (37.-44. Maddeler) bu bağlamda Ermenilere de uygulanacaktı. Bunun yanı sıra konferansa gözlemci statüsüyle katılan Amerika'nın önceki tutumunun aksine Ermenilere bir yer verilmesi konusunda pek de ısrarcı olmaması dikkate değer bir husus teşkil etmekteydi.

The Armenian Herald Dergisi ve Ermeni Propagandası

The Armenian Herald Dergisinin Özellikleri

• Yayınlanma Dönemi ve Fiziksel Özellikleri

Amerika Birleşik Devletlerindeki *The Armenian National Union of America* (Amerika Ulusal Ermeni Birliği) tarafından yayınlanan dergi Aralık 1917 ile Nisan 1919 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Boston'da neşredilen derginin sorumlu müdürlüğünü ve editörlüğünü Miran Svazlyan²⁶ yapmıştır.²⁷ Kendisi

²² Ar, *Türk – Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, ss. 150-151.

²³ Hicabettin Sarı, "Fransız Basını ve Türk-Ermeni Meselesi (1908-1923)", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 60, 2014, s. 1.

²⁴ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 71.

²⁵ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 71.

²⁶ Dergide Miran Sevasly olarak geçer.

²⁷ Enis Şahin, "Bir Ermeni Propaganda Dergisi: The Armenian Herald (1917-1919)",

<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/bir-ermeni-propaganda-dergisi-the-armenian-herald-1917-1919/> (03.12.2017).

aynı zamanda ANUA²⁸'nin da başkanı ve *Armenian National Delegation*'ın (Ulusal Ermeni Delegasyonu) Birleşik Devletler'deki temsilcisidir. Aylık olarak yayınlanan dergi iki ciltten oluşmaktadır. Derginin Aralık 1917'den Kasım 1918'e kadar yayınlanan ilk 12 sayısı I. cildini oluştururken Aralık 1918'den Nisan 1919'a kadar yayımlanan son 5 sayısı ise II. cildini oluşturur. Ancak I. ciltteki 12 sayılık nüsha ile II. Ciltteki ilk iki nüsha, yani Aralık ve Ocak sayısı her ay düzenli bir şekilde çıkarken son üç nüsha ise Şubat-Mart-Nisan şeklinde tek bir nüsha olarak yayınlanmıştır.

Derginin her nüshasının ön kapağında dergideki yazıların adları ve yazarları, Ermeni Meselesi ve Kamuoyu, Ermeni Belgeleri ile Ayın Gözden Geçirilmesi adlı bir kısım yer alır. Aralık sayısı hariç olmak üzere tüm nüshalardaki ön kapak kısmının içinde o nüshadaki yazarların özgeçmişleri bulunur. Derginin ön kapaklarının üst kısmında ise Ermenistan haritalı teması olan ANUA'nın amblemi bulunur. Bunun yanı sıra her nüshadaki ön sayfadan sonra Türkiye'nin Güneydoğu ve Doğu illeri başta olmak üzere Kafkasya ve İran sınırına kadar olan bölgeyi kapsayan ve farklı bir şekilde gösterilen bir Ermenistan haritası bulunur.

Aralık 1917 sayısı aylık 25 sent ve yıllık 2.50 dolar iken Şubat-Mart-Nisan 1919 sayısına kadar olan tüm sayılar aylık 10 sent ve yıllık 1.00 dolar olarak satışı sunulmuştur. Şubat-Mart-Nisan 1919 sayısı ise 25 senttir.

Bunun yanı sıra yine derginin her nüshasında fiyat bölümünün altında okuyuculara duyuru şeklinde Posta Bakanı A.S. Burleson'ın bir yazısı bulunmaktadır. Bu yazı, "Bu dergiyi okumayı bitirdiğinizde bu duyurunun üzerine 1 sentlik pul koyun, aynısını herhangi bir posta çalışanına da verin ve bu (bunlar) önde yer alan askerlerimiz veya denizcilerin ellerine verilecektir. Katlamayın." şeklindedir. Ayrıca derginin birinci cildinin Ekim 1918 sayısında yer alan başlangıç kısmında ise Amerikan Başkanı Wilson'ın "En zayıfın menfaati, en güçlünün menfaati kadar mukaddestir." sözü yer alır.

• Derginin Yazar Kadrosu

Derginin yazar kadrosuna baktığımızda alanında önde gelen kişilerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu kişiler yazılarıyla ya da yaptıkları katkılarla tarihin akışında önemli rol oynamıştır. Bu kişilerin hayatlarına ilişkin bilgiler dergide "katılımcıların köşesi" başlığı altında bulunmaktadır. Bu yazarlardan bazıları bu bilgiler eşliğinde aşağıda şu şekilde ele alınmıştır:

1858'de Yorkshire'da doğan William Watson çok sayıda şiir kitabının yazarıdır. Kendisi özellikle 1896'da yayımlanan korkusuz şiirleri ve soneleri ile Ermeni davasına ilişkin olarak dikkat çekmiştir. Yazılarında sözde Ermeni katliamlarının tek sorumlusu olarak II. Abdülhamid'i görür. (Ocak 1918 sayısı)

Dergide yazıları olan bir diğer kişi ise Arnold J. Toynbee olup kendisinin Ermeni halkına tanıtılmasına ihtiyaç yoktur. "Türklerin Kanlı Tiranlığı", "Fransa'daki Alman Terörü" ve "Belçika Sürgünleri" nin yazarı otoritesiyle konuşmakta ve geriye söylenecek çok az şey bırakmaktadır. Türkler ve Almanlarla ilgili bilgilerin yayılmasında kendisi çok değerli hizmetler sunmuştur. (Ocak 1918 sayısı)

²⁸ The Armenian National Union of America.

Avedis Aharonian 1866 yılında Erivan ilçesinde doğmuş bir Rus Ermeni'sidir. 1896 katliamları ve tehcirleri ona "talihsizlerin" hayatlarını inceleme ve onları canlı ve içler acısı atmosferleriyle yeniden yaratma fırsatı vermiştir. Daha sonra Avrupa'ya giderek daha geniş bir eğitim almış ve Kafkasya'ya dönmüştür, hüznü romanlarına ve hikâyelerine devam etmiştir. (Şubat 1918 sayısı)

Miran Sevasly İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni meseleleri üzerine ders vererek yoğun bir şekilde yazı çalışmalarında bulunmuştur. Ayrıca Ermeni ve Yakın Doğu meselesinde iki ülkenin gazete ve dergilerine katkıda bulunmakla birlikte Doğu ilişkileriyle ilgili derin bir bilgiye sahiptir. (Şubat 1918 sayısı)

Lord James Bryce son kırk yıldır Ermeni davasının ön saflarında yer almıştır. Transkafkasya ve Ararat üzerine olan çalışması Ermenistan ve Ermeni halkı için standart bir çalışmadır. (Mart 1918)

1878'de Berlin'e Ermeni delegasyonunun bir üyesi ve Chicago'daki dinler meclisine hitap eden seçkin bir konuşmacı ve yazar olan Minas Cheraz Ermeni düşünürlerin, vatanseverlerin ve hakem yazarlarının panteonunda kendine özgü bir yere sahiptir. (Mart 1918 sayısı)

Eski Büyükelçi Henry Morgenthau Yunan savaşı patlak verdiğinde İstanbul'da bulunuyordu. Bu yüzden, Almanya'nın dünyaya hâkim olmayı planladığı görkemli planın işleyişini seyretmek için olağandışı bir fırsata sahipti. Morgenthau, ekli makalesinde ilk kez Ermeni korkusunun -dünya tarihindeki en büyük tek katliamı- Almanya'nın engelleyebileceken engellemediğini anlatıyor. Morgenthau, Almanya'nın askeri gücünün yıkılışının ve Türklerin Avrupa'dan sınır dışı edilmesinin uygarlığın ilerlemesi için gerekli olduğunu iddia ediyor. (Mart 1918 sayısı)

Vahan Tekeian Ermeni entelektüellerinin seçkin sınıfları arasında kronikleri (vakayinameleri) ve denemeleri oldukça değerli olan seçkin bir Ermeni yazarıdır. (Haziran 1918 sayısı)

J. De Morgan, doksanlı yıllarda Fransız Hükümeti tarafından önemli bir bilimsel keşfin başkanı olarak Yakın Doğu'ya görevlendirilmiş olup Kafkasya, Ermenistan, Mezopotamya ve Pers ülkeleri ile bu ülkelerin halkının esaslı bir öğrencisidir. Yakın Doğu meselesinde Fransa'da bir otorite olarak kabul edilmektedir ve kendisini her zaman Ermenistan ve onun ulusal özerkliğe yönelik istekleriyle ilgili en sempatik terimlerle ifade etmiştir. (Temmuz 1918 sayısı)

D. Chambashidze Londra'daki Rus Ticaret Odası'nın sekreteriydi. Sosyal bilimler ve politik ekonomiyi iyi bilmekle birlikte son zamanlarda Gürcülerin ulusal haklarının yararı için gayretle çalışmış, Ermeni ve Gürcü ittifakının ateşli bir destekçisi olmuştur. (Temmuz 1918 sayısı)

Rene Pinon bazı makalelerinin Fransız Akademisi tarafından taçlandırıldığı seçkin bir Fransız yazarıdır. Uluslararası konularda uzmanlaşmış ve çalışmaları -Akdeniz İmparatorluğu, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Jön Türkler- onu Yakın Doğu meseleleriyle ilgili tartışmasız bir otorite haline getirmiştir. (Ağustos 1918 sayısı)

Profesör Albert Bushnell Hart Yakın Doğu'daki olayları takip etmiş ve kendisini Küçük Asya'nın tarihini yeniden araştırması konusunda karşı karşıya getiren pek çok şaşırtıcı soruya rağmen kesinlikle Ermeni Bağımsızlığı için ortaya çıkmıştır. (Aralık 1918 sayısı)

Dr. G. Pasdermadjian yaşanan olayların birebir tanığı ve Kafkasya konusunda tartışmasız en iyi bilgili adamlardan biridir. Bu sebeple 1917 baharında (kutsallığının özel elçisi, tüm Ermenilerin Katolikosu olarak) Amerikan kamuoyundan ve hükümetten önce Ermenilerin davasını sunmak için bu ülkeye gelmiştir. (Aralık 1918 sayısı)

Moorfield Storey Ermenistan'ın eski ve güvenilir bir arkadaşıdır. "Asyalılar" olarak sınıflandırılmalarından dolayı Ermenileri ABD'den çıkarma ile ilgili bir sorun söz konusu olduğunda kendisi davayı Ermeniler lehine bir kez daha karara bağlayan federal mahkemelere bir dava özeti vermiştir. Lord Bryce'in Mavi Kitabı'na, dünya savaşının patlak vermesinden beri Türk vahşetine karşı toplanan karşı konulmaz kanıtları gözden geçirdiği dikkate değer bir önsöz yazmıştır. (Ocak 1919 sayısı)

Vahan Kurkçian Kilikya'da doğmuştur. Kendisi parmakla gösterilen bir yazar olup Ermenistan'ın ortaçağ tarihi konusunda uzmanlaşmıştır. Rupenian kralları dönemindeki Kilikya'nın tarihi üzerine kayda değer bir inceleme yazmıştır. (Ocak 1919 sayısı)

176

İBD

1 (2)

• Derginin Önemi

The Armenian Herald Dergisi esas itibariyle ilk bakışta Ermenilerin tarihine ışık tutma, edebiyat ve kültürel geçmiş anlamında onlara yardımcı olma amacı taşısa da derginin geri planda Türkler ve Osmanlı aleyhinde olası tüm propaganda unsurlarını işlemek gibi bir amacı ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Aralık 1917 tarihli sayısındaki "Var Oluş Nedenimiz" başlıklı önsözdeki amaca dikkat edilmelidir:²⁹

Bu derginin asıl amacı, sadece Amerikalı olup İngilizce konuşan halkın Ermenilere uygulanan tarif edilemez zulümlerini gerçek bir iç görüyle anlamasını sağlamak ya da tüm bu sayfaları kan ve katliam eğlencesinin mide bulandırıcı hikâyelerine ayırmak değil, aynı zamanda özellikle bu noktada Ermenilerin, ahlaki, entelektüel ve ulusal özlemleri ile temas eden Amerikalı okuyucuların görmesini sağlamaktır. Bununla birlikte amacımız; Ermenilerin tarihi, edebiyatı ve medeniyeti ile Ermenilerin, uzun tarihi boyunca özgürlük ve insan gelişimi davasına ettikleri seçkin hizmetler üzerine çok az bilinen bilgi birikimini ve bilgiyi yaymak olacaktır... Kendi tarihi ile liberal ve demokratik eğilimleri boyunca kendini gösterdiği gibi Ermeniler tarafından oynanan kısmın bilgisi, şüphesiz ki, efendileri tarafından kendilerine dayatılan ve bunda ya da herhangi bir devirde çok büyük bir suç teşkil eden vahşet örneklerinin yayınlanan raporu ile uyanmış olan sempatiyi derinleştirecektir.

Derginin aynı zamanda yer yer Mavi Kitap'a da değinerek yayınlarını destekleme yoluna gittiği görülür. Ocak 1918 tarihli sayısındaki "Ermeni Belgeleri" başlığı altında yer verilen "Ermenistan, Türkiye ve Almanya" başlıklı makalede Mavi Kitap'ın (Muhtelif, No. 31, 1916) gerçeklere ilişkin önemli sayıda delil içerdiğini, ancak bu kitaptaki belgelerin bir kısmının işlenmiş suçlara atıfta

²⁹ "Our Raison D'etre", *TAH*, 1/1, December 1917, s. 2.

bulunmasına rağmen Alman kamuoyunun ve Alman Hükümetinin almış olduğu tutumu çok fazla aydınlatmayacağını, bununla birlikte amaçlarının bu konuya ışık tutmak olduğunu belirtmek suretiyle belgelerden oluşan bir koleksiyonu kamuoyuna sunduklarını³⁰ ifade etmişlerdir. Yalnız bu kitap İngilizlerin propaganda merkezi *Wellington House* tarafından hazırlanmıştı ve İngilizlerin kendisi de bu kitabın bir propaganda aracı olarak yazıldığı itiraf etmişlerdi.³¹ Dolayısıyla TAH'ın bir kültür ve edebiyat dergisinden ziyade propaganda nitelikli bir dergi kimliği taşıdığı söylenebilir. Bu kimliği Mart 1918 tarihli sayısındaki "Tarihteki En Büyük Korku" başlıklı makalede yer alan şu ifadede görmek mümkündür:³²

BİRKAÇ ulus Ermenistan kadar acı çekmiştir. Çoğumuz için Ermenistan'ın mutlak adının şehitlik ile özdeşleştiği, kurbanı olduğu böyle korkunç ve sürekli vahşetler mevcut olmuştur. Mevcut felaket sırasında acıları dünya tarihindeki bilinene kıyasla daha fazla olmuştur. Çeşitli savaş bölgelerinde işlenen korku dolu dehşetlerin hiçbiri Ermenilerin trajik yazgısıyla karşılaştırılmaz.

Türk düşmanlığı neredeyse her sayıda kendini gösterir. Her sayıda tabiri caizse, "Bir katliama kurban giden bir Ermeni'ye karşılık elinde kılıcıyla kendisini Ermenileri yok etmeye adanmış bir Türk vardır!" türü anlatıların yer aldığı ifadeleri görmek gittikçe yoğun bir hal alır. Bu ifadelerin yoğunluğunu Kasım 1918 tarihli sayısındaki "Ermeni Özgürlüğü ve Bağımsızlık" başlıklı girişte; Türkiye'nin bu günkü savaşa girmesine değin Avrupa'nın Ermenistan'ı acılarından kurtarmak yahut Türk cellatlarının yaptığı katliamlara karşı durmak için ciddi bir girişimde bulunmadığı, Avrupa dengesinin doktrininin ve Osmanlı'nın bütünlüğünü koruyan sözde gerekliliğin Avrupa'nın büyük güçlerinin Ermenilere karşı temel görevlerini yerine getirmelerini önlemiş birtakım nedenler şeklinde hatırlatıldığı ve hatta Türkiye'ye katliam ve yağmalama konusundaki çalışmaları için tam yetki verildiği³³ şeklindeki satırlarda görmek mümkündür.

Derginin yer yer şiirlerle süslenmesi, hatta edebi değerlerle ilgili kısa anlatılara yer vermesi genel anlamda topyekün bir Türk düşmanlığını göze batırmamak için olsa gerek. Biz, "Karalama kampanyası yapıyor olsaydık bu türden anlatılar olmazdı!" cümlesinin yüksek sesle ifade edilmesini duymasak bile her makalede, her anlatıda Türkler çeşitli şekillerdeki ithamlara maruz kalmıştır.

TAH'ta Türkler Aleyhinde Yapılan Propagandanın İçerik Analizi

Yüzyıllardır Osmanlı topraklarında yaşamlarını idame ettiren Ermeniler 1800'lü yıllardan itibaren birtakım memnuniyetsizliklerini hükümete ilettiklerini ve hükümetin bu konularda iyileştirme yapmasını beklediklerini ifade etmişlerdi. Bunun gerçekleşmemesi üzerine ise neler yaptıklarını Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "Ermeniler' in Trajedisi-Katliamlardan sonra Kısım V" başlıklı makalede şu şekilde anlatmışlardır:³⁴

³⁰ "Armenia, Turkey and Germany", *TAH*, 1/2, January 1918, ss. 95-96.

³¹ Bal, "Birinci Bölüm – Ermeni Meselesinin Tarihi Boyutu", *Tarihi ve Stratejik Boyutlarıyla Ermeni Meselesi*, s. 41.

³² Henry Morgenthau, "The Greatest Horror in History", *TAH*, 1/4, March 1918, s. 223.

³³ "Armenian Freedom and Independence", *TAH*, 1/12, November 1918, s. 619.

³⁴ Bertha S. Papazian, "The Tragedy of Armenia – After The Massacres V", *TAH*, 2/3,4,5, February-March-April 1919, s. 203.

Bu nedenle, onlar (Avrupa ve Amerika üniversitelerinde eğitim gören cömert ve aydın gençlik) Avrupa'yı "ikna etmek" ve Amerika'nın aktif desteğini kazanmak amacıyla Londra'da, Paris'te, Tiflis'te, Leipzig' te, Cenevre'de, İskenderiye'de, Boston'da, New York'ta ve başka yerlerde aktif bir diplomatik propaganda başlattılar. Yine, daha önce olduğu gibi, hedeflenen amaç Türkiye'den ayrılma değil, sadece reformdu. Konunun niteliği üzerine detaylandırılmış dergiler İngilizce, Fransızca ve Ermenice olarak basıldı, kitap ve makaleler yazıldı ve bu konuda konuşmalar yapıldı. Yurtsever toplumların Ermeni liderleri de Jön Türklere önerilerde bulundu ve Odian'ın hazırlayıp Abdülhamid'in ilan ettiği ve sonrasında kaldırdığı Anayasa'nın yenilenmesini talep ederek onlarla birleşmeyi teklif etti.

Dergide 93 Harbi sonrasına özel önem verildiği dikkati çekmektedir. Dergiye göre tarih 1878'i gösterdiğinde tüm gözler Berlin Anlaşması'ndaydı. Ermenilere göre bu anlaşmayla istenen reformlar yapılmamakta ve bununla birlikte durum onlar için daha kötü bir hale gelmekteydi. Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "Ermeni Konusu-Barış Konferansından Önce" başlıklı kısımda; (1877) San Stefano ve (1878) Berlin Anlaşmalarının, Kıbrıs Sözleşmesinin, 1895'de Büyükelçilerin Bâb-ı Âli' ye sunduğu reform planının Türk yönetiminin istismalarını düzeltmek amacıyla tasarlanmasına rağmen çoğunun hükümsüz anlaşmalar olduğu ifade edilmekte; Avrupa, reformlardan her bahsettiğinde Türkiye'nin buna katliamlarla cevap verdiği, ancak Avrupa'nın buna sessiz kaldığı³⁵ belirtilmekteydi. Dolayısıyla bu şekilde Avrupa devletlerine yönelik bir eleştirinin dergide ifade edildiği bir gerçektir.

Dergide bununla birlikte bahsedilen sözde katliamlarda II. Meşruiyet ile İttihat ve Terakkinin rolünü de vurgulamak amacıyla Aralık 1918 tarihli sayısındaki "Ermenistan ve İddiaları" başlık altında yer alan "Kısım I: Türk Ermenistan'ı ve Türkiye'deki Ermeniler" başlıklı girişte; 1908'de yeniden yürürlüğe giren 1876 tarihli Türk Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden hemen sonra meydana gelen 1909 Adana katliamlarının, aralarında askeri eğitimlerini Almanya'da almış bulunan bazı subayların da olduğu Türk subayları komutası altındaki askerler tarafından gerçekleştirildiği³⁶ şeklinde bir anlatım yer almıştır.

Dergide yukarıda da ifade edildiği üzere İngiliz propaganda bürosunca vücuda getirilen Mavi Kitap'a da önemli ölçüde atıf yapıldığı dikkati çeker. Nitekim kendilerinin mağdur olduklarını Mavi Kitap ile desteklemek suretiyle kitabın tüm gerçekleri gözler önüne serdiğini ve tüm dünyanın bunları bilmesinin önem arz ettiğinden bahsederler. Hatta bu konuda Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "Ermeni Konusu-Barış Konferansından Önce" başlıklı kısımda şu ifadelere yer verilmiştir: ³⁷

Ne katliamları ne de gizlilik içinde katliamların yapıldığı tehcirleri ilişkilendireceğiz. Onların karşı konulmaz bir kanıtla desteklenen hikâyesi Lord Bryce tarafından Parlamente'ye sunulan Mavi Kitap'ta; Morgenthau, L. Einstein tarafından yazılan kitaplarda ve hatta Almanlar tarafından yazılan broşürlerde, örneğin Dr. Niepage'nin raporu ile Paris'te yayınlanan Dr. Lepsius'un raporu gibi, Harry Stunner'ın kitabında vs. bulunmaktadır. Bütün bir ulusun yok

³⁵ "The Armenian Question Before The Peace Conference", *TAH*, 2/3,4,5, February-March-April 1919, s. 128.

³⁶ "Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey", *TAH*, 2/1, December 1918, ss. 5-6.

³⁷ "The Armenian Question Before The Peace Conference", s. 129.

edilmesinin çalışmalarının, emirlerinin sirkülerle ve telgraflarla tüm Ermeni vilayetlerindeki birçok yetkiliye gönderildiği Türk Hükümeti tarafından usulüne göre düzenlendiğine dair çok sayıda kanıtımız olduğunu hatırlamak önemlidir. Bu belgelerin birçoğu o zamandan beri bulunarak yayımlanmıştır.

Armenian Herald dergisi Ermenilere yönelik sözde katliamların esas nedenlerine değinme noktasında yine sıkça Türk hükümetinin varlığını ele almıştır. Aralık 1918 tarihli sayısındaki “Ermenistan ve İddiaları” başlık altında yer alan “Kısım I: Türk Ermenistan’ı ve Türkiye’deki Ermeniler” başlıklı girişte; esasında bir Türk Hükümeti’nin söz konusu olmadığı, böylesi bir hükümetin Batı Avrupa’da veya Amerika Birleşik Devletleri’nde kurulmuş olduğu ve hükümetin şikâyetleri bastırmak için katliam ve yağmayı kullandığı³⁸ türü ifadeler göze çarpar. Bununla birlikte devamında ise 1821 Sakız, 1862 Lübnan, 1872 Batak katliamları ile 1894’ten 1896’ya ve 1909’a uzanan ve aynı ırkın 1915 ve sonrasında İmparatorluk Ermenilerinin korkunç katliamları³⁹ şeklinde ifadelere yer verildiği görülür. Ermeniler bu sözde katliamları Türklere yüklerken elbette tek başına değildi. Örneğin, 1877 yılında İngiliz Liberal Parti Lideri Lord Gladston Avam Kamarasındaki bir konuşmasında eline Kur’an-ı Kerimi alarak, "Bu kitap yeryüzünde var oldukça Batak Katliamı gibi vahşetler bu dünyada eksik olmaz!"⁴⁰ demek suretiyle hem Türkleri hem de Türklerin dinini suçlamıştır, fakat katliamın sorumluları misyoner teşkilatının Bulgar öğrencileriydi.⁴¹

Ermeniler dergide Türk hükümetinin egemenliği süresince yaşadıkları olaylar ile bahsedilen 1894-96 katliamları öncesi nüfusa ve ölü sayısına ilişkin birtakım bilgilere de yer verir. Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki “Integral Ermenistan” kısmında; Ermenilerin yüzyıllardır Türk egemenliğine maruz kaldığı ve bu nedenle zorbalarından kaçmak suretiyle çok sayıda insanın Rusya ve Amerika’ya göç ettiği, bu göçmenlerin çoğunun anavatanlarının özgürleşmesinden sonra oraya döneceklerinin kesin olduğu⁴² ifadeleri yer almıştır. Ayrıca yine aynı başlık altında dergi, Ermeni meselesinde savaş öncesi istatistiklerin ve hatta daha da önemlisi II. Abdülhamid dönemi Ermeni olayları öncesindeki nüfus verilerinin esas alınması gerektiği⁴³ ifadesiyle sözde katliamın boyutunu ortaya koymak amacındadır.

TAH, Bismark’tan sonra tahta çıkan Kaiser II. Wilhelm’in de değişen dünya düzeninde Osmanlı ile yakınlaşmasını değerlendirmek suretiyle Osmanlı’nın Ermenilere yönelik politikasını bu ilişki çerçevesinde ele almıştır. Ocak 1919 tarihli sayısındaki “Ermeni Katliamları, Dünya Katliamlarının Başlangıcı mı?”⁴⁴ başlıklı makalede bu durumun bahsedilen katliamların esas nedeni olarak belirtilmesi dikkat çekici bir unsurdur. Makalede; 1888’de tahta çıkan Kaiser’in ilk önemli politik adımının 1880’de İstanbul’da Türkiye’nin Sultanı ve İslam Halifesi olan Abdülhamid’i ziyaret ettiği ve daha önce hiçbir Hristiyan hükümdarının yapmadığı bir şeyi yaptığı, bununla birlikte İstanbul’a

³⁸ “Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey”, ss. 4-5.

³⁹ “Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey”, ss. 4-5.

⁴⁰ İbrahim Arslanoğlu, “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ve Düşündürdükleri”, s. 6, <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/suleymanhayri.pdf> (08.06.2018).

⁴¹ Arslanoğlu, “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ve Düşündürdükleri”, s. 6.

⁴² “Integral Armenia”, *TAH*, 2/ 3,4,5, February-March-April 1919, s. 131.

⁴³ “Integral Armenia”, s. 131.

⁴⁴ James Y. Baron tarafından bu başlık altında yayınlanan 30 Aralık 1918 tarihli “Providence Journal”. Bu makalenin büyük kısmı “The Armenian Massacres, the Beginning of the World Massacres?” başlıkla yeniden oluşturulmuştur.

ilk ziyaretinden sadece beş yıl sonra 1894'te ilk Ermeni katliamının gerçekleştiği ve bunların 1896'ya kadar sürdüğü⁴⁵ ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu ifadelerin devamında ise aynı makalede; yine de 1898 yılında dünya tarihinde Hristiyanların en korkunç katliamından neredeyse iki yıl sonra Kaiser'in yeniden "Büyük Suikastçının" kanlı ellerini sıkarken İstanbul'da ve Selahaddin'in mezarına çiçek koyarken de Şam'da olduğu ve mezar üzerindeki çiçeklerin anlamının ve on binlerce kadının ve çocuğun kanının aynı olduğu, yani tüm Hristiyan İmparatorlarının en güçlülerinden birinin ellerinden Müslüman dünyasının liderine sevgi ve barış teklifi maiyetinde olduğu... bu nedenle Ermeni kanının Türk ve Germen arasında bir sevgi bağı, bir ittifak ilişkisi niteliği taşıdığı⁴⁶ şeklindeki ifadeler bahsettikleri katliamların başlangıcı olarak ele alınarak kamuoyuna sunulmuştur.

Yukarıda Ermenilerin ele aldığı 1896'ya kadar süren sözde katliamın içerisinde Sason olayı da yer almaktadır. Ermeniler Sason olayında İngiliz Hükümeti'nin kendilerinin yanında olduğunu ve bu olaydan Sultan Abdülhamid'i sorumlu tuttuğundan bahsederler. Derginin Haziran 1918 tarihli sayısındaki "Son Sultan Abdülhamid" başlıklı makalede; Gladstone'un Sason katliamlarından sonra onu Büyük Suikastçı olarak şiddetle kınadığı, yaptıklarından ötürü ona kızgın olan Kraliçe Viktoria'nın ise kendisine gönderilen hediyeleri kabul etmediği, bu olay sonrasında Alman Kaiser'in Türk Meslektaşının kanlı ellerini tutmaktan çekinmediği ve Talat ve Enver gibi daha az önem taşıyan kişilerle çok yakın ilişki içinde işbirliği yaptığı⁴⁷ şeklinde ifadeler yer almıştır. Ayrıca katliamların suçlusu ilan edilen Sultan Abdülhamid'e yönelik Haziran 1918 tarihli sayısındaki "Son Sultan Abdülhamid" başlıklı makalede; Ermenilerin celladı olduğundan Ermenilerin ona "Kızıl Sultan" adını verdiğini ve bıraktığı her ceset üzerinde ve tüm cenaze törenlerinde bu unvanın sürekli tekrarlandığı⁴⁸ belirtilir. Ermeniler, bundan sonra Kızıl Sultan adıyla anılacak olan Sultan Abdülhamid'in bu katliamları hangi politika ile yürüttüğünden de bahsetmiştir. Derginin Ekim 1918 tarihli sayısındaki "Türklerin Kanlı Tiranlığı" başlıklı makalede; ilk aşamada söz konusu halkların kendi çocukları için haraç ödedikleri, ikinci aşamada Abdülhamid'in Makyavel politikası ile birbirlerini yok etmek için kışkırtıldıkları, üçüncü aşamanın ise sistematik bir hükümet eylemiyle söz konusu ırkları yok etmek suretiyle Jön Türkler tarafından uygulandığı⁴⁹ ifadeleri ile kendilerinin maruz kaldıkları durumu anlatırlar. Hatta devamında, Türk Hükümeti'nin uygar dünyaya meydan okumada Almanya'nın desteğinden emin olduğundan beri bunun gittikçe artan bir acımasızlıkla yerine getirildiği⁵⁰ ifadeleri yer alır.

Sultan Abdülhamid'den sonra yönetimde yerini alan Jön Türkler ile Ermenilerin ilişkileri başlangıçta sakin görünürken Adana Olayında bu ilişki değişmiştir. Zira Ermeniler dergide Jön Türklerle karşı iyi niyetler beslemelerine rağmen bu olaydan sonra iyi niyetlerinin ve umutlarının hızla kaybolduğundan bahsederler. Mart 1918 tarihli sayısındaki "Tarihteki En Büyük Korku" başlıklı makalede; nefret edilen ve zalim bir saltanatı olan Abdülhamid Hükümetinin

⁴⁵ James Y. Baron, "The Armenian Massacres, the Beginning of the World Massacres?", *TAH*, 2/2, January 1919, s. 113.

⁴⁶ Baron, "The Armenian Massacres, the Beginning of the World Massacres?", s. 113.

⁴⁷ Vahan Tekeian, "The Late Sultan Abdul Hamid", *TAH*, 1/7, June 1918, s. 385.

⁴⁸ Tekeian, "The Late Sultan Abdul Hamid", s. 385.

⁴⁹ Arnold J. Toynbee, "The Murderous Tyranny of The Turks", *TAH*, 1/11, October 1918, s. 596.

⁵⁰ Toynbee, "The Murderous Tyranny of The Turks", s. 596.

alaşığı edilmesinin Ermeniler arasında büyük bir sevinçle karşılandığı, vatandaşlara eşit haklar sözü veren yeni partiye hemen yardım teklifinde buldukları, 1909 yılındaki Adana Katliamları ve Jön Türklerin otoriter ve şovenist tutumunun hızla gelişmesi beklenen durumun tam tersini doğurduğu ve dolayısıyla eşitlik ve özgürlük için umut edilen özlemin gerçekleşmediği⁵¹ şeklindeki ifadelere yer vermişlerdir.

Daha sonrasında ise Ermeniler Sultan Abdülhamid'den memnun olmadıkları gibi Jön Türkler'den de memnun olmadıklarını, hatta sultana göre oldukça acımasız olduklarını anlatmışlardır. Haziran 1918 tarihli sayısındaki "Son Sultan Abdülhamid" başlıklı makalede; Büyük Suikastçı'yı tahttan indiren Jön Türkler'in Kızıl Sultan'ın çıkardığı politika olarak aynı Ermeni soykırım politikasından bu yana aynı politikayı benimseyerek hareket ettiklerini, bu ırkın tamamen yok edilmesi konusunda azimli olduklarını, yeni rejimin eskiyi dahi arattığını ve Jön Türkler'in seleflerini gölgede bıraktıklarını⁵² belirtmek suretiyle zulmün şiddetlendiğini belirtmişlerdir. Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "Ermeni Konusu-Bariş Konferansından Önce" başlığı altında; 1908 yılında Ermenilerin zorbalığa son vermek amacıyla Jön Türklerle harekete geçtiği, onların yardımını almak için Jön Türklerin Ermenilere "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" dönemini vaat ettikleri, ancak bir yıldan az bir zaman zarfında Adana'da 20.000 Ermeni'nin öldüğü katliamların gerçekleştiği ve Büyük Güçlerin de Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası nedeniyle duruma müdahale etmediği⁵³ anlatılır.

Bununla birlikte, Ocak 1919 tarihli sayısındaki "Ermeni Katliamları, Dünya Katliamlarının Başlangıcı mı?" başlıklı makalede; Almanların Ermenilere dost olmak için ciddi gayret gösterdiği, ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti cinayet ve katliam komitesi haline geldiğinden ve "lanetlenmiş" Abdülhamid'in ayak izlerini takip etmeye karar verdiğinden bu dostluğun ve onların bu sempatisinin Jön Türklerinki gibi geçici olduğu⁵⁴ şeklindeki ifadeleriyle Hükümetin başında olanların yaptıkları eylemlerin umut ettikleri şekilde olmadığını belirtmişlerdir. Eylül 1918 tarihli sayısındaki "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kaderi" başlıklı makalede de sözde Ermeni katliamlarının Türk zihniyetinin ve hükümet yöntemlerinin acımasız yöntemlerinin bir sonucu olduğundan⁵⁵ bahsedilmiştir.

Ermenilerin Adana Olayı ile sorumlu tuttuğu Jön Türkler ile ilişkisi bu şekilde olurken Adana'nın Ermeniler için önemi dikkate alınmalıdır. Böyle bir olayın meydana geldiği yerin nasıl ve şekilde ele alındığına bakıldığında ise Adana'nın Ermeniler için dini, tarihi ve stratejik anlamda önemli olduğu görülür ve Ermenilerin önceden hüküm sürdüğünü belirttikleri Kilikya'yı diriltmek ve Ermenilerin bir kısmını burada toplamak suretiyle Küçük Ermenistan'ı burada kurmak gibi bir milli idealleri olduğu söylenebilir.⁵⁶ Bu milli ideal Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "İntegral Ermenistan" kısmında şu şekilde yer almıştır:⁵⁷

⁵¹ Morgenthau, "The Greatest Horror in History", ss. 223-224.

⁵² Tekeian, "The Late Sultan Abdul Hamid", s. 386.

⁵³ "The Armenian Question Before The Peace Conference", s. 128.

⁵⁴ Baron, "The Armenian Massacres, the Beginning of the World Massacres?", s. 113.

⁵⁵ Rene Pinon, "The Fate of Ottoman Empire", *TAH*, 1/10, September 1918, ss. 530-31.

⁵⁶ Recep Karacakaya, "1909 Adana Ermeni Olayları", <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1909-adana-ermeni-olaylari/> (25.12.2017).

⁵⁷ "Integral Armenia", s. 133.

Kilikya ya da Küçük Ermenistan konusuna gelince bunun esasen her zaman Ermenistan'ın bir parçasını oluşturan Ermeniler olduğu söylenmelidir. Bu; Araplar tarafından yenilen son kral Leon V' in Mısır'a sürüldüğü, akabinde kurtularak en sonunda hayatını sonlandırmak için Paris'e geldiği güne kadar yaklaşık dört yüzyıl boyunca Ermenistan'ın son Krallığı'nın bulunduğu yerd. O, mezarının hala görülebildiği Saint-Denis Bazilikası'na gömülmüştü.

Ermeniler Kilikya'nın kendileri için ne denli önemli olduğunu belirtmekle birlikte yaşanması muhtemel olan bir gelecekte de bahsetmişlerdir. Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "İntegral Ermenistan" da "Kilikya'dan yoksun, Mersin ve Yumurtalık (Ayas)' ın doğal limanlarından ayrılan Ermeni halkı Akdeniz dünyasıyla ilişkisi olmadan... dağlarda çürümeye mahkûm edilecekti... Ermenilerin hayatı ve geleceği Akdeniz'dedir."⁵⁸ ifadelerini kullanmışlardır.

Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "Ermenistan'ın Trajedisi-Katliamlardan sonra Kısım V" başlıklı makalede yer alan "Yine, daha önce olduğu gibi, hedeflenen amaç Türkiye'den ayrılma değil, sadece reformdu."⁵⁹ ifadesi Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "Tamamlayıcı Notlar-Kilikya" da yer alan "Kilikya'da... Türk hükümeti tarafından... organize edilen katliamların Ermenilerin bu korunmasını kanla bastırma... bağımsızlık yolunda ısrarlı bir şekilde talepte bulunan bütün bir milleti yok etme amacına sahip olduğunu unutmamalıyız."⁶⁰ ifadesi ile yer değiştirmiş ve Ermeniler "bağımsızlık yolunda" ifadesini kullanmıştır. Bunun yanı sıra Adana Olayı ile ilgili olarak Mayıs 1918 tarihli sayısındaki "Ermeni İstirabı" başlıklı makalede; bir Türk Sözleşmesinin ilanından sonra 1909'da katliamın tekrar edildiği, 30,000 Ermeni'nin dikkatle tasarlanan bir plana göre Adana'da kılıçtan geçirildiği⁶¹ belirtilmiştir. Yalnız yukarıda yer alan Mayıs 1918 tarihli sayıda "30,000 Ermeni'nin öldürülmesinden" bahsedilirken Ocak 1919 tarihli sayısındaki "Ermeni Katliamları, Dünya Katliamlarının Başlangıcı mı?" başlıklı makalede ölenlerin sayısına ilişkin olarak şu ifadeler yer verilmiştir: ⁶²

Burada yine Kaiser Wilhelm geçmişte eskilere olduğu gibi kendisinin Jön Türklere ihtiyacı olan bir arkadaş olduğunu kanıtladı. 20,000'den fazla ölenlerin bulunduğu genel olarak Adana ve Kilikya kentlerinde 1900 yılında gerçekleştirilen katliamlar Kaiser'in Jön Türklere olan aşkıdan başka bir şey değildi. Ayrıca o zamanki Adana kentinin müreffeh bir Ermeni merkezi olduğuna ve doğrudan Berlin-Bağdat demiryolunun rotasında olduğuna da dikkat edilmelidir. Kilikya yaklaşık beş yüzyıl önce son bağımsız bir Ermeni prensliğiydi.

Ekim 1918 tarihli sayısındaki "Türklerin Kanlı Tiranlığı" başlıklı makalede ise 1909'daki sözde Adana katliamlarının İmparatorluğun tüm sakinlerine eşit vatandaşlık haklarını garanti eden Jön Türk Anayasası'nın ilan edilmesinden bir yıl sonra gerçekleştiğinden⁶³ bahsetmişlerdir. Yine buna benzer bir ifadeyi Aralık 1918 tarihli sayısındaki "Ermenistan ve İddiaları" nda yer alan "Kısım I: Türk Ermenistan'ı ve Türkiye'deki Ermeniler" başlıklı makalede, "... Adana

⁵⁸ "Integral Armenia", s. 134.

⁵⁹ Papazian, "The Tragedy of Armenia – After The Massacres V", s. 203.

⁶⁰ "Complementary Notes", *TAH*, 2/3,4,5, February-March-April 1919, s. 139.

⁶¹ Benjamin Vallotin, "The Armenian Agony", *TAH*, 1/6, May 1918, s. 324.

⁶² Baron, "The Armenian Massacres, the Beginning of the World Massacres?", s. 113.

⁶³ Arnold J. Toynbee, "The Murderous Tyranny of The Turks", s. 597.

katliamlarına yol açan 1908 Anayasası denilen sözde Anayasa'ya ve 1915 ve sonrasında... Ermeni halkının büyük bir bölümünün tehcir edilmelerine ilişkin ayrıntılı bilgi vermemiz gerekmiyor.”⁶⁴ şeklinde görmek mümkündür.

Ermeniler bu dergide nüfusla ilgili pek çok yanıltıcı verilere de yer vermişlerdir. Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki “Tamamlayıcı Notlar-Kilikya” da; katliamlardan önce Ermeni nüfusunun sayısına ilişkin Türkçe verilere asla güvenilemeyeceği, Türkiye'de düzenli sayım olmadığı için Türk hükümetinin tüm rakamları kasıtlı olarak değiştirdiği ifade edilmekle birlikte hükümetin Van Vilayetindeki Ermenilerin sayısının 80,000 olduğunu belirttiği, son olaylar sırasında Rusya'ya sığınan o vilayetin Ermeni sayısının ise 220,000'in üzerinde olduğu⁶⁵ şeklinde ifadeler yer vermişlerdir.

Aynı şekilde Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki “İntegral Ermenistan” da ise Kilikya nüfusuna bakıldığında buranın Ermeni ve Türklerden oluştuğu, bununla birlikte Arap unsurunun ise bunun sadece çok küçük bir oranını teşkil ettiği belirtilerek savaştan önce, Kilikya'da sadece 20,000 Suriyeli varken Adana katliamlarının yol açtığı 1909'daki muazzam göçe rağmen Ermenilerin sayısının 200,000 veya daha fazla olduğu⁶⁶ ifadeleri özellikle dikkat çekicidir. Yalnız 1906/7 nüfus sayımına göre Adana'da 50,300 Ermeni varken 1914 yılındaki sayıma göre ise Adana'da 52,650 Ermeni'nin bulunduğu⁶⁷ noktasına dikkat edilmelidir. Zira 1906-1914 tarih aralığına bakıldığında her iki sayımdan da anlaşılacağı üzere Ermeni nüfusu 50,000 civarında seyretmektedir.

Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki “İntegral Ermenistan” kısmında nüfus sorununu bir adım ileri taşıyarak “...Ermenistan olarak adlandırılan altı vilayette, Trabzon ve Kilikya'da bulunan Ermenilerin sayısı... Türklerin ve Kürtlerinkinden fazlaydı ve dahası birlikte ele alındığında ise her ikisine eşitti. 943,000 Türk ve 482,000 Kürt'e karşı 1,403,000 Ermeni vardı.”⁶⁸ şeklinde bir ifade kullanmışlardır. Kendilerinin buldukları yerlerde çoğunluk olduklarını belirtmek suretiyle yine Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki “Tamamlayıcı Notlar-Kilikya” da buna ilişkin ifadeler dikkate değerdir: ⁶⁹

Dört Kilikya Sancağının nüfusunun çeşitli unsurlarının oranı savaştan önceki yüksek Ermeni yaylasının oranı ile aynıydı. Ülkenin başlıca nüfusu üç unsurdan oluşur: sayısı 200,000'i aşan Ermeniler, sayısı 78,000'e ulaşan Türkler ve sayısı yaklaşık 60,000'e ulaşan Türkmenler ve göçmen Kürtler. Toplam yarım milyondan 15,000'ini Arap ve yaklaşık 20,000'ini Suriyeli olmak üzere nüfusun diğer unsurları ikincil önem taşımaktadır.

Ocak 1919 tarihli sayısındaki “Ermenistan ve İddiaları” başlığı altında yer alan “Mevcut Dünya Savaşından Önce Transkafkasya ve Türkiye' yi de içeren Ermenilerin Durumu-Kısım II” de yer alan Memorandum'da belirtildiği üzere Ermenilerin yer aldıkları vilayetlerle birlikte mevcut nüfus Erzurum 215,000, Van 185,000, Bitlis 180,000, Harput 168,000, Diyarbakır 105,000, Sivas 165,000, Kilikya olarak bilinen Adana ve Maraş bölgesi 407,000 olmak üzere

⁶⁴ “Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey”, s. 8.

⁶⁵ “Complementary Notes”, s. 141.

⁶⁶ “Integral Armenia”, s. 134.

⁶⁷ Karacakaya, “1909 Adana Olayları”.

⁶⁸ “Integral Armenia”, s. 131.

⁶⁹ “Complementary Notes”, s. 139.

toplamda 1,425,000 Ermeni bulunmakta ve İstanbul, İzmir, Trakya ve Türk İmparatorluğunun diğer bölümlerinde yaşayan 678,000 Ermeni ile birlikte genel toplamda 2,103,000 Ermeni'nin⁷⁰ varlığından söz edilmektedir.

Ancak Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında savaşa girmeden önceki nüfusu yaklaşık 18 buçuk milyon, kesin olarak da 18,520,016 olduğundan Ermenilerin toplam nüfusa oranı % 6,9'dur, bu da 18 buçuk milyon içerisinde Ermeniler yaklaşık olarak 1 milyon 250 binin biraz daha üstüne çıktıkları anlamına gelir.⁷¹ Yani hiçbir dönemde Ermenilerin bahsettiği gibi bir Ermeni nüfusu söz konusu olmamıştı.

Şubat-Mart-Nisan 1919 tarihli sayısındaki "Tamamlayıcı Notlar-Kilikya" da da diğer Ermeni belgelerinin yanı sıra İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'nin hazırladığı istatistiklere baktığımızda savaş öncesinde tüm Türkiye'deki Ermeni nüfusunun iki milyonun biraz üstünde olduğuna ve bu kişilerin 1,403,000'inin Ermenistan'da yaşadıklarına ilişkin bolca kanıtı sahip olduklarını⁷² demek suretiyle nüfus konusundaki açıklamalarına devam etmişlerdir.

Dergide bahsedilen sözde katliamlar ile nüfus meselesine ek olarak Ermeniler esas katliamın I. Dünya Savaşı ile meydana geldiğinden bahsederler. Tabii tüm bu katliamların esas altyapısının da 1856 Paris Barış Anlaşması ile hazırladığını vurgularlar. Ermeniler, Aralık 1918 tarihli sayısındaki "Ermenistan ve İddiaları" başlığı altında yer alan "Kısım I: Türk Ermenistan'ı ve Türkiye'deki Ermeniler" başlıklı girişte; Türk yöneticilerinin Avrupa'yı resmi reform vaatleriyle ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan nüfusunun durumunun iyileştirilmesine yönelik güvence veren beyanlarla kandırdıklarını, Türk olmayan unsurların yok edilmesi politikasını sistematik bir şekilde yerine getirdiklerini, bunun özellikle 'Osmanlı İmparatorluğunun Bütünlüğü' nü kabul eden 1856 Paris Antlaşması'ndan beri olduğunu⁷³ ileri sürmüşlerdir. Yine aynı başlık altındaki girişte; 1862'de Türkiye'ye hizmet eden Tunuslu Erzurum valisi Hayrettin Paşa'nın Van ve Erzurum Ermenilerinin Türk yetkililerin aşırılıklarından (Kürtler ve diğer yağmacı kabileler tarafından işlenen soygunlar ve yağma eylemleri) kurtulmak için büyük sayılarda göç ettiğini Bâb-ı Âli'ye bildirirken Büyük Vezir ve 'Büyük Reformcu' olan Ali Paşa'nın ise valiye dışarıdan Muhammed toplulukları ile kolay bir şekilde yer değiştireceklerinden ülkelerini terk ederek göç edebileceklerine ilişkin olarak devlet meselelerine karışmama talimatı vermek için bir cevap yazdığını⁷⁴ belirtmişlerdir.

1878 Berlin Anlaşması'nı da ele alarak anlaşmanın görüldüğü gibi olmadığından bahsederler. Ocak 1910 tarihli sayısındaki "Ermenistan ve İddiaları" başlığı altında yer alan "Kısım I: Türk Ermenistan'ı ve Türkiye'deki Ermeniler" başlıklı girişte; Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Sözleşmesi'nin iyilikten çok zarar verdiğini, Ermenilerde birtakım umutlara neden olduğunu ve Türk devlet adamlarının bu umutların kökünü kazımak için yapabildikleri ölçüde ya Ermenileri atalarının topraklarından sürerek ya Kürt yağmalamalarını, Çerkez baskınlarını teşvik edip destekleyerek ya da dine ve okullara zarar vererek her

⁷⁰ "The Situation of The Armenians, Including Transcausia and Turkey, Prior to The Present World War", *TAH*, 2/2, January 1919, s. 73.

⁷¹ Enis Şahin, "I. Dünya Savaşı Öncesi Ermeni Nüfusu", <http://www.ermenisorumu.gen.tr/enis-sahin-i-dunya-savasi-oncesinde-ermeni-nufusu-2/> (17.03.2017).

⁷² "Complementary Notes", s. 145.

⁷³ "Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey", *TAH*, 2/1, December 1918, s. 6.

⁷⁴ "Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey", s. 6.

türlü çabayı gösterdiklerini⁷⁵ belirtmişlerdir. Yine aynı girişte; zorbalıkların anlatılamayacak kadar uzun olduğunu, bununla birlikte kendilerinin İngilizce ve Fransızca süreli yayınlarla ya da kendilerinin koruma yükümlülüğünü üstlenen Büyük Güçlerin hükümetlerine vekâletnameler göndererek Avrupa'ya yeniden başvurmak zorunda hissettiklerini, kendilerinin imparatorluğun sınırları içinde ve dışında yaptığı toplantıların detaylarının resmi olarak Mavi Kitaplar ile Sarı Kitaplarda bol miktarda kaydedildiği 1894-1896 yılları arasındaki genel katliamları düzenlemek amacıyla Abdülhamid tarafından kullanıldığı⁷⁶ şeklinde açıklamalarına devam etmişlerdir.

Dergide II. Meşrutiyet'in ilanı ve İttihatçıların iktidara gelişi ile sözde katliam planlarının daha sistematik olarak hayata geçirilmeye başlandığı hususu sıkça işlenmiştir. Ocak 1918 tarihli sayısındaki "Ermeni Belgeleri" başlığı altında yer verilen "Ermenistan, Türkiye ve Almanya" başlıklı makalede; Ermenilere karşı "esaslı" politikanın ilk belirtisinin "Taşnaksutyun" un yayın organının bastırıldığı 18/31 Mart 1915'te ortaya çıktığı, 12/25 Nisan'da 235 önde gelen Ermeni'nin İstanbul'da tutuklanarak tehcir edildiği⁷⁷ ifade edilmiştir. Yine aynı makalede; Talat Bey tarafından Osmanlı Parlamentosunun Ermeni üyelerinden biri olan Vartkes'e verilen mazeretin (1) Ermenilerin imhasına kesinlikle karar verildiğini, (2) Ermenilerin tarafında sadakatsizliğe yönelik hiçbir eylemin bu kararın gerekçesi için öne sürülmüş olamayacağını gösterdiği⁷⁸ ifade edilmiştir.

Aralık 1917 tarihli sayısındaki "Ermeni Konusu ve Kamuoyu" başlığı altında yayımlanan "Delenda Est Carthago" (*Lat. Kartaca Yok Edilmelidir*) başlıklı makalede ise Talat'ın bildirdiği gibi Ermeni katliamlarının büyük ölçüde salt bir yağma ruhuyla nüfusun sahip olduğu zenginlikleri ele geçirmek için olduğu, bununla birlikte temel amacın Ermenilerin Anadolu'da otonomiye ilişkin iddialarını bertaraf etmek olduğu, kaçan Ermenilerin büyük bir bölümünün, yani yaklaşık dört milyon insan anlamına gelen bu Ermenilerin Baltık ve Akdeniz arasında ve Kayseri'den Ararat Dağına kadar özerk bir Ermeni devletinin kurulmasını her zamankinden daha yüksek sesle talep ettikleri⁷⁹ belirtilmiştir. Ermeniler tehcir planının nasıl gerçekleştiğini ise Ekim 1918 tarihli sayısındaki "Türklerin Kanlı Tiranlığı" başlıklı makalede; tehcir planının İstanbul'daki merkezi hükümet tarafından hazırlanıp İmparatorluktaki tüm yerel makamlara telgrafla gönderildiği ve bunun yetkililer, jandarma, ordu ve hükümetin hizmetinde örgütlenen haydut çeteleri ve suçlular tarafından uygulandığı, ancak hiçbir devletin kendi sınırları içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sırasında kendi halkına karşı işlediği korkunç suçlardan sorumlu olduğu kadar herhangi bir eylemden daha sorumlu olamayacağı⁸⁰ şeklinde ele almıştır.

Daha sonra ise başta tehcir olmak üzere diğer olayları da ele alarak Mart 1918 tarihli sayısındaki "Tarihteki En Büyük Korku" başlıklı makalede; Osmanlı'nın 1914 baharında Ermeni ırkını yok etmek için planlarını yavaş yavaş geliştirdiklerini, kendilerini ilk kez boyunduruk altına aldıklarında

⁷⁵ "Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey", s. 8.

⁷⁶ "Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey", s. 8.

⁷⁷ "Armenia, Turkey and Germany", s. 99.

⁷⁸ "Armenia, Turkey and Germany", s. 99.

⁷⁹ "Delenda Est Carthago", *TAH*, 1/1, December 1917, s. 48.

⁸⁰ Toynebee, "The Murderous Tyranny of The Turks", s. 598.

Hristiyan ırkları yok etmeyi ya da onları Müslümanlığa döndürmeyi ihmal ettikleri için kendi atalarını eleştirdiklerini, Büyük Güçlerin Sultan'ı ciddi bir şekilde uyarmadığı 1895-96 katliamlarının durumunda yapıldığı gibi suçlarının bağışlanamaz oldukları sonucuna vardıklarını⁸¹ ifade etmişlerdir. Yine aynı makalede; fiziksel olarak güçlü olan Ermenilere silah dahi vermeden askere aldıklarını ve yol yapımı gibi vasıfsız işlerde çalıştırdıklarını, silahlara yönelik ev arama bahanesiyle eşyaları talan edip ödeme yapmaksızın alabildikleri her şeyi aldıklarını ve onlardan Milli Savunma Komitesi yararına fahiş katkı yapmalarının istendiğini, onları toptan tehcir ederek çöle sürgün ettiklerini ve nakillere ve beslenmelerine yönelik hiçbir aracın verilmediğini, bununla birlikte suç çetelerinin saldırılarına maruz kaldıklarını, kadın ve kızların ya ihlal edildiğini ya da haremlere götürüldüğünü, çocukların ya nehirlere atıldığını ya da açlıktan korunmaları için anneleri tarafından yabancılara satıldığını ve tüm bunların şeytani zulümleri dahi aşştığını⁸² da ifadelerine eklemiştir.

Tehcir sırasında yaşananların ne denli zor olduğuna Aralık 1917 tarihli sayısındaki "Ermeni Belgeleri" başlığı altında yayımlanan "Ermenilerin Tehciri ve Dünya Savaşı" başlıklı bildiri de devam etmek suretiyle, Türklerin kitleler halinde kadınları, çocukları ve yaşlı insanları kovduğu ve onları Mezopotamya, Musul ve Bağdat çöllerinde tutsaklığa sürüklediği, bununla birlikte Ermenisiz Ermenistan'ın Osmanlı hükümetinin programı olduğu ve bu planın zalim bir sertlikle uygulanarak arkalarında bıraktıkları tüm boş evlerin Müslümanlar tarafından işgal edildiği⁸³ şeklinde olmuştur. Aynı bildiri de; ulaşım araçları askerin ellerinde olduğundan bir ulaşım aracının dahi mevcut olmadığı ve bu nedenle gidecekleri yerlere yürümek zorunda olduklarından bunun bazen bir ya da iki ay sürdüğü, ayrıca çok güvenilir bir kaynaktan duyduklarına göre Fırat Nehrinin sınırlarındaki yolların bu talihsiz insanların cesetleriyle kaplı olduğu⁸⁴ belirtilmekle birlikte Türk hükümetinin bu yok etmek metotlarından memnun olmadığı için Ermenilerin toplu infazını düzenleyen askeri mahkemelere başvurduğu ve inandırıcılıktan uzak bahanelerle pek çok erkeğin İstanbul'un işlek caddelerinde asıldığı ve bu infazların, bu erkeklerin Ermeni vatansever derneklerine üye olduğuna ilişkin hayali suçtan başka merkezlere, Kayseri ya da başka yerlere kadar genişletilmiş olduğu⁸⁵ da devam eden açıklamalar arasında yerini almıştı.

Mart 1918 tarihli sayısındaki "Tarihteki En Büyük Korku" başlıklı makalede de bu süreç; memurların tüm Ermeni ırkını yok etmeyi başardıkları için artık cesaretleriyle övündükleri, üç hafta sonra Muş'u terk ettiklerinde köylerin hala yandığı⁸⁶ ve Mayıs 1918 tarihli sayısındaki "Ermeni İstirabı" başlıklı makalede ise Muş'taki 15.000 Ermeni'den sadece 200'ünün hayatta kaldığı, bununla birlikte haftalar ve aylar boyunca yakıldıkları, öldürüldükleri, boğuldukları, bunun yanında katliamdan kaçanların ise açlık ve susuzluktan öldüğü⁸⁷ ifadeleriyle anlatılmıştır.

⁸¹ Morgenthau, "The Greatest Horror in History", ss. 224-225.

⁸² Morgenthau, "The Greatest Horror in History", ss. 224-225.

⁸³ "The Deportation of The Armenians and The World War", *TAH*, 1/1, December 1917, ss. 51-52.

⁸⁴ "The Deportation of The Armenians and The World War", s. 52.

⁸⁵ "The Deportation of The Armenians and The World War", s. 52.

⁸⁶ Morgenthau "The Greatest Horror in History", s. 226.

⁸⁷ Vallotin, "The Armenian Agony", s. 325.

Ocak 1919 tarihli sayısındanki “Kilikya Ermeni Krallığı” başlıklı makalede ise patriklik tahtını yıkararak Kraliyet Sarayı'nın bulunduğu yerdeki Sis Manastırı'nın hazinelerini yağmaladıkları, Ermeni krallarının ve kraliçelerinin mezarlarını tahrip ettikleri, ancak Gustave Schulumberger'in "Küçük Ermenistan'ın görkemli Hristiyan krallığı" olarak adlandırdığı şeyin hatıralarının yok olmayacağını⁸⁸ belirtmek suretiyle kendilerinin nasıl bir durumla karşı karşıya olduklarını ifade etmişlerdir. Mart 1918 tarihli sayısındaki “Tarihteki En Büyük Korku” başlıklı makalede şöyle bir durum anlatılmıştır: ⁸⁹

Muş'ta 25,000 Ermeni vardı, bunun yanı sıra Muş'un en büyük Ermeni topluluğuna sahip 300 köyü bulunuyordu.

Mezreh'e (bugünkü Elazığ) gitmek üzere yola çıktık. Bize eşlik eden askerler gururla kaç tane kadın ve çocuğu nerede, nasıl öldürdüklerini bize gösterdi.

Harbut'a varlığımızda yetimhanelerin dolu olduğunu görmek bizi çok memnun etmişti. Ancak söylenebilecek her şey bundan ibaretti. Mamuret-ül-Aziz (Harbut) tüm Ermenilerin bir mezarlığı haline gelmişti; çeşitli vilayetlerden gelen tüm Ermeniler buraya gönderilmişti ve yolda ölmemiş olanlar buraya sadece kendi mezarlarını bulmak üzere gelmişlerdi. Mamuret-ül-Aziz'deki bir başka korkunç şey, insanların iki aydır maruz kalmış oldukları işkencelerdi ve bunlar genellikle daha iyi sınıftan olan ailelere çok sert uygulanmıştı. Ayaklar, eller, göğüsler bir parça odunla çivilenmiş; el ve ayak tırnakları koparılmış; sakal ve kaşlar çıkarılmış; ayaklar atlara yaptıkları gibi çivilerle çekiçlenmişti; diğerleri ise ayaklarından yukarı asılmış, başları tuvaletlerin üzerine sallanıyordu... Ah! Biri nasıl tüm bu gerçeklerin doğru olmadığını temenni edebilir ki! Dışarıdaki insanların zavallı kurbanların acı çığlıklarını duyamaması için davul ve ıslıklarla bu katliamların yapıldığı hapishanenin etrafında adamlar duruyordu.

Derginin Aralık 1918 tarihli sayısındaki “Ermenistan Neden Özgür Olmalı” başlıklı makalede; tehcir edilen bir buçuk milyon Ermeni'den hemen hemen 400,000-500,000 Ermeni'nin Suriye ve Mezopotamya'nın çöllerine ulaştığı ve bunların çoğunun bu ıssız bölgelerde açlığa maruz kalan kadınlar, yaşlı erkekler ve çocuklar olduğu⁹⁰ belirtilmiştir. Yine aynı makalede; bir milyondan fazla savunmasız Ermeni'nin Türk askerleri ve Türk çeteleri tarafından öldürüldüğü, Talat ve Enver'in yönettiği soyguncuların Ermeni konusunu en nihayetinde ortadan kaldırmak için bu acımasız yöntemlere başvurduğu, ancak o korkunç aylar boyunca Konstantinopolis'te Amerikan büyükelçisi olan Bay Morgenthau'nun bütün bu zulümleri güvenilir kalemle uygar uluslara ilan ettiği ve bunun, Ermeni halkının Türk-Alman politikalarına yardım etmeyi reddettiği için Türkiye sınırları içerisinde ödedikleri bir bedel olduğu⁹¹ şeklindeki söylemleri oldukça dikkat çekicidir.

Bunun yanı sıra TAH'da Türklerin tehcir konusunda kimden ve nasıl esinlendiği hakkında da geniş ifadeler yer verilmiştir. Aralık 1917 tarihli sayısındaki “Almanya'nın Asya Politikası” başlıklı makalede; Ermenilerin Ermenistan'dan Mezopotamya'nın çöllerine sürgün edilmesinin Rorbach'tan

⁸⁸ Vahan M. Kurkjian, “The Armenian Kingdom of Cilicia”, *TAH*, 2/2, January 1919, s. 69.

⁸⁹ Morgenthau, “The Greatest Horror in History”, ss. 226-227.

⁹⁰ G. Pasdermajian, “Why Armenia Should Be Free”, *TAH*, 2/1, December 1918, s. 23.

⁹¹ Pasdermajian, “Why Armenia Should Be Free”, s. 23.

esinlenmiş olduğunu, 29 Mayıs 1916'da Max Hoschiller tarafından Temp'de yayınlanan bir makalede kendisinin onlara Berlin'de verilen derslerinde Rorbach'ın uzun zaman önce Ermenilerin sürgün edilmesini ve onların topraklarının Türklere verilmesini, böylece onları Rus etkisinden kurtarılmasını savunduğunu, Türklerin Rorbach'ın bu plan şemasını benimsediğini, sistemden yoksun olan kendilerini kanıtlamış Türkler'in Alman efendilerinin tavsiye ve disiplinini açık bir şekilde, "Almanya'da yapılmıştır." damgalı korkunç çalışmasının her parçasını ayrıntısına kadar takip ettiğini söylediğini⁹² belirtmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı toprakları üzerinde yüzyıllardır yaşayan ve Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilere getirilen Ermenilerin XIX. yüzyıla kadar devlet ile bir sorunu olmadığı gibi dini ve hukuki anlamda da bir yaptırımla karşılaşmamışlardır. Hatta yargılama alanında sorunlarının çözümü için mahkemeleri bile bulunmaktaydı. Ancak Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları ve Ermenilerin Büyük Devletlerin de etkisiyle kendilerine yapılan sözde haksızlık ve zulme uğradıklarına ilişkin öne sürdükleri nedenler eşliğinde dünya kamuoyunda yaptıkları propagandalar Osmanlı'ya büyük ölçüde zarar vermiştir. Bununla birlikte 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Osmanlı Büyük Devletlerin yanı sıra bir de Ermenilerin yarattığı cephe ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Zira Ermeniler her ne kadar başlangıçta ayrılma gibi bir durumun olmadığını, sadece şartlarının daha iyi duruma getirilmesini istediklerini öne sürseler de yayınlamış oldukları The Armenian Herald (TAH) dergisi ile amaçlarının Osmanlı'dan ayrılmak olduğunu bariz bir şekilde ilan etmişlerdir.

Bunun yanı sıra savaş sırasında herhangi bir olumsuzluğun yaşanmasını önlemek amacıyla Osmanlı'nın Ermenileri sevk (tehcir) ettirmesi birtakım olayların da yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle kendilerini "tehcir" adı altında katletmek isteyen bir devletten söz eden Ermeniler Osmanlı'nın yaşlı, kadın, çocuk gibi unsurlara özen göstererek ve yardıma ihtiyacı olanlara gerekli yardımı yapmasını göz ardı ederek olayları çarpıtmış ve bu durumu da propaganda aracı olarak kullanmaktan geri durmamıştır.

TAH dergisinde de tüm bu olaylar ele alınmış ve Osmanlı'nın bazen 1,200,000 bazen de 2,000,000 olmak üzere Ermeni'yi katlettiğini belirtmişlerdir. Ancak Osmanlı'nın nüfus sayımına bakıldığında bahsi geçen Ermenilerin toplam nüfustan bile fazla olduğu görülmekle birlikte iddia ettikleri soykırımın olmadığı da yine bu tutarsızlığa bakılarak anlaşılabilir.

TAH dergisi başta söylendiği gibi Ermenilerin edebiyatı, kültürü ve tarihi hakkında bilgi sağlamaktan ziyade dünya kamuoyunu Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmada ve Büyük Devletlerin vaatlerini gerçekleştirmede bir araç olarak kullanılmıştır.

Kaldı ki TAH'ın yanı sıra "Mavi Kitap" (Blue Book) da kaynağı bile bilinmeyen çeşitli yazıları ile Ermenilerin propagandalarını desteklemiştir. Ancak yazarlarının arasında yer alan tarihçi Arnold J. Toynbee daha sonradan

⁹² Moushegh Seropian, "The Asiatic Policy Of Germany", *TAH*, 1/1, December 1917, s. 22.

bunun propaganda nitelikli bir kitap olduğunu anlayınca pişmanlığını ifade etmiş ve bunu erkenden fark edince bu projede yer almayacağını belirtmiştir.

Görüldüğü üzere, Ermeniler yaptıklarına başlangıç aşamasında engel olunmaması için ılımlı yaklaşımlar sergilemişse de zaman geçtikçe esas niyetlerini açıkça ortaya koymuştur. Böylece bir zamanlar “Millet-i Sadıka” olarak anılmalarını tarihin tozlu sayfalarına bırakan Ermeniler olmayan bir soykırım iddiasını desteklemek için her şeyi fazlasıyla yapmış bulunmaktaydı.

Kaynaklar

1. Süreli Yayınlar

The Armenian Herald Dergisi

- “Armenian Freedom and Independence”, *TAH*, 1/12, November 1918, ss. 619-621.
- “Armenia, Turkey and Germany”, *TAH*, 1/2, January 1918, ss. 95-204.
- BARON, James Y., “The Armenian Massacres, the Beginning of the World Massacres?”, *TAH*, 2/2, January 1919, ss. 108-114.
- “Complementary Notes”, *TAH*, 2/ 3,4,5, February-March-April 1919, ss. 137-152.
- “Delenda Est Carthago”, *TAH*, 1/1, December 1917, ss. 46-50.
- “Integral Armenia”, *TAH*, 2/ 3,4,5, February-March-April 1919, ss. 131-137.
- KURKJIAN, Vahan M., “The Armenian Kingdom of Cilicia”, *TAH*, 2/2, January 1919, ss. 60-69.
- MORGENTHAU, Henry, “The Greatest Horror in History”, *TAH*, 1/4, March 1918, ss. 223-229.
- PAPAZIAN, Bertha S., “The Tragedy of Armenia – After The Massacres V”, *TAH*, 2/3,4,5, February-March-April 1919, ss. 199-208.
- “Part I. Turkish Armenia and The Armenians in Turkey”, *TAH*, 2/1, December 1918, ss. 3-8.
- PASDERMADJIAN, G., “Why Armenia Should Be Free”, *TAH*, 2/1, December 1918, s. 20-28.
- PINON, Rene, “The Fate of Ottoman Empire”, *TAH*, 1/10, September 1918, ss. 530-533.
- “Our Raison D’etre”, *TAH*, 1/1, December 1917, ss. 1-3.
- SEROPIAN, Moushegh, “The Asiatic Policy Of Germany”, *TAH*, 1/1, December 1917, ss. 20-23.
- TEKEIAN, Vahan, “The Late Sultan Abdul Hamid”, *TAH*, 1/7, June 1918, ss. 384-386.
- “The Armenian Question Before The Peace Conference”, *TAH*, 2/3,4,5, February-March-April 1919, ss. 127-130.
- “The Deportation of The Armenians and The World War”, *TAH*, 1/1, December 1917, ss. 51-53.
- “The Situation of The Armenians, Including Transcausia and Turkey, Prior to The Present World War”, *TAH*, 2/2, January 1919, ss. 72-81.
- TOYNBEE, Arnold J., “The Murderous Tyranny of The Turks”, *TAH*, 1/11, October 1918, ss. 593-607.
- VALLOTIN, Benjamin, “The Armenian Agony”, *TAH*, 1/6, May 1918, s. 324-325.

2. Tetkik Eserler ve Makaleler

- AKBULUT, İlhan, “Türk Tarihinde Ermeniler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50/1, 1995, ss. 29-41.
- AR, Necdet Kamil, *Türk – Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.
- ARSLANOĞLU, İbrahim, “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ve Düşündürdükleri”, ss. 1-10, <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/suleymanhayri.pdf> (08.06.2018).
- BAL, Halil, “Birinci Bölüm – Ermeni Meselesinin Tarihi Boyutu”, *Tarihi ve Stratejik Boyutlarıyla Ermeni Meselesi*, Hasan Demirhan (der.), İdil Yayınları, İstanbul 2012, ss. 15-74.
- BARDAKÇI, İlhan, “Ermeni Şirketliğine Karşı Hala Gaflet Uykusundaız”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Sayı 5, Temmuz 1994, ss. 17-21.
- ÇELİK, M. Bilal, “Birinci Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı İngiliz İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi”, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Haluk Selvi (ed.), Sakarya 2006, ss. 125-162.
- DUMAN, Önder, *1. Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, 7. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.
- İSKEFİYELİ, Zeynep, “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Misyonerler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2/1, 2007, ss. 231-255.
- KARACA, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi – Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul 2006.
- KARACAKAYA, Recep, “Amerika Birleşik Devletleri ve Ermeni Meselesi (1890-1900)”, *Tarih Dergisi*, Sayı 46 (2007), İstanbul 2009, ss. 85-105.
- _____, “1909 Adana Ermeni Olayları”, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1909-adana-ermeni-olaylari/> (25.12.2017).
- KARADUMAN, Fethi, “İkinci Oturum: Tarihsel Süreç İçerisinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu”, *Osmanlı’dan Günümüze Emperyalizm Kısacasında Ermeni Sorunu*, Orhan Suveren (ed.), Ozan Yayıncılık, İstanbul 2011, ss. 159-219.
- SARI, Hicabettin, “Fransız Basını ve Türk-Ermeni Meselesi (1908-1923)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 60, 2014, ss. 1-4.
- SAVRANLI, Ali Haydar, *Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2009.
- ŞAHİN, Enis, “I. Dünya Savaşı Öncesi Ermeni Nüfusu”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/enis-sahin-i-dunya-savasi-oncesinde-ermeni-nufusu-2/> (17.03.2017).
- _____, “Bir Ermeni Propaganda Klasığı: “Mavi Kitap (Blue Book)”, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/bir-ermeni-propaganda-klasigi-mavi-kitap-blue-book/> (25.10.2017).

_____, “Bir Ermeni Propaganda Dergisi: The Armenian Herald (1917-1919)”,
<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/bir-ermeni-propaganda-dergisi-the-armenian-herald-1917-1919/> (03.12.2017).

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA GELENEKSEL KIR
MİMARİSİNİN YAŞATILMASINA BİR ÖRNEK: BAHÇECİLER EVİ
(ŞAVŞAT, ARTVİN)

KEEPING CONVENTIONAL RURAL ARCHITECTURE ALIVE IN THE CONTEXT OF
CULTURAL HERITAGE: THE SAMPLE OF BAHÇECİLER HOUSE (ŞAVŞAT, ARTVİN)

Leman ALBAYRAK

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı
PhD Candidate, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of Geography

eraalbayrakleman@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6944-3852

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education

cyilmaz@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0430-619X

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi (Research Article)
Geliş Tarihi-Received Date : 21.11.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 09.12.2020
Sayfa-Pages : 193 – 225.

This article was checked by iThenticate®

Atf – Citation: ALBAYRAK, Leman – YILMAZ, Cevdet, “Kültürel Miras Bağlamında Geleneksel Kır Mimarisinin Yaşatılmasına Bir Örnek: Bahçeciler Evi (Şavşat, Artvin)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 193 – 225.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 193 – 225
Makale Türü: Araştırma Makalesi

KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA GELENEKSEL KIR MİMARİSİNİN YAŞATILMASINA BİR ÖRNEK: BAHÇECİLER EVİ (ŞAVŞAT, ARTVİN) *KEEPING CONVENTIONAL RURAL ARCHITECTURE ALIVE IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE: THE SAMPLE OF BAHÇECİLER HOUSE (ŞAVŞAT, ARTVİN)*

Leman ALBAYRAK – Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

Öz

Geleneksel kır meskenleri, yerel coğrafi koşullar ile insanların sosyo-ekonomik yapı ve ihtiyaçlarına göre inşa edilmiş beşerî yapılardır. Bir kır meskeninin inşasında; coğrafi çevrede bulunan malzeme, yapan ustanın mahareti, ailenin gelir düzeyi ve sosyal statüsü, sahibinin sürdürdüğü ekonomik faaliyetin türü gibi birçok faktör rol oynar. Meskenin kuruluş yerini ise; iklim, bakı, eğitim, malzemenin cinsi ve kalitesi gibi faktörler belirler. Kırsal meskenler yüzlerce yıllık geçmişten kaynaklanan kültürel birikimle inşa edildiklerinden buldukları ortama sağladıkları uyumla dikkati çekerler. Bu özellikleriyle kırsal coğrafi peyzajın en önemli unsuru olan meskenler, geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran önemli kültür değerlerimizden biridir. Günümüz dünyasında yaşanan hızlı değişimden kırsal mimari de nasibini almakta, köylerimizde bulunan geleneksel meskenler hızla tahrip olmakta; tamir, bakım ve yeniden inşa süreci sırasında asli özelliklerini kaybederek tek tek yok olmaktadır. Yaşanan bu süreç, yüzyıllar ötesinden coğrafi çevreye uyum sağlayarak

Abstract

Traditional rural dwellings are human structures built according to local geographical conditions and the socio-economic structure and needs of people. In the construction of a rural residence, many factors play a role, such as the material found in the geographical environment, the skill of the master, the income level and social status of the family and the type of economic activity the owner continues. The place of the dwelling was determined with the factors such as climate, aspect, slope, type and quality of the material. Since rural dwellings are built with cultural accumulation from hundreds of years of history, they attract attention with the harmony they provide to their environment. With these features, they are the most important element of the rural geographical landscape, as well as our important cultural values that establish a link between the past and the future. Rural architecture is also taking its share from the rapid change experienced in today's world. Traditional dwellings in our villages are rapidly

günümüze ulaşan kırsal mimari kültürümüzü yok etmekte, buna dair kültürel birikimimizin nasıl korunacağı problemini beraberinde getirmektedir. Bu durum kırsal meskenlerin korunması ve yaşatılması konusunda hepimize sorumluluk yüklemektedir. Araştırmada, Artvin'in Şavşat ilçesinde bulunan Bahçeciler Evi'nin geleneksel mimari dokusu korunarak günümüz ihtiyaçlarına göre nasıl dönüştürüldüğü incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, Bahçeciler Evi'nin bulunduğu Aşağı Koyunlu köyünde 2020 yılı yaz mevsiminde arazi çalışması yapılmış, Bahçeci ailesinden 4 kişiyle görüşülmüş, elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Bulgulara göre Bahçeciler Evi'nin yaşatılmasında ailenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı etkili olmuştur. Evin fiziki ve beşeri çevre koşulları göz önünde bulundurularak inşa edilmiş olması geleneksel bir meskenin aslına uygun olarak yeni ihtiyaçlara göre şekillendirilmesini kolaylaştırmıştır. Bahçeciler Evi bu yenilenmiş haliyle yerel coğrafi koşullara dair tecrübe ve kültürel birikimin geleceğe aktarılmasında rol oynamıştır. Evin aile bireyleri tarafından aktif kullanıma açık olması sayesinde aile ile köy halkı arasındaki sosyal bağ korunmuş, kırsal mekân aidiyeti sürdürülmüştür.

disappearing. In the course of repairing, maintaining and rebuilding processes, they lose their original properties and disappear one by one. This process, which has been going on, destroys our rural architectural culture, which has reached the present day by adapting to the geographical environment for centuries, brings along the problem of how to protect our cultural accumulation regarding rural dwellings, and this situation imposes responsibility on all of us. In the research, it was examined how Bahçeciler House, located in the Şavşat district of Artvin, was transformed according to today's needs by preserving the traditional architectural texture. The qualitative research method was used in the study. A field study was conducted in the summer of 2020 in Aşağı Koyunlu where Bahçeciler House is located. Four people from Bahçeci family were interviewed, and the data obtained were analyzed using descriptive analysis technique. According to the findings, the economic, social and cultural structure of the family has been effective in keeping the Bahçeciler Evi alive. The fact that the house was built considering the physical and human environmental conditions made it easier to shape a traditional dwelling according to new needs in accordance with its original. With this renewed version, Bahçeciler Evi has played a role in transferring the experience and cultural heritage of local geographical conditions to the future. Thanks to the fact that the house is open to active use by family members, the social bond between the family and the people of the village has been preserved and belonging to the rural area has been maintained.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Geleneksel Kırsal Meskenleri, Ahşap Evler, Artvin, Şavşat.

Keywords: Cultural Heritage, Traditional Rural Dwellings, Wooden Houses, Artvin, Şavşat.

Giriş

Geleneksel kır meskenleri buldukları coğrafi mekânın özelliklerini yansıtan beşerî yapılardır. Fiziki çevre koşullarına karşı çözümler geliştirilerek ve kırsal ekonominin ihtiyaçlarına göre inşa edilmişlerdir. Kır mimarisinin gelişiminde, beşerî ve fiziki unsurların müşterek etkisi söz konusudur. Meskenlerin çeşitli şekiller almasında başta sürdürülen iktisadi faaliyetin şekli ve boyutu olmak üzere; tarihî, sosyal, etnik ve psikolojik çok sayıda faktör rol oynar. Kültürel coğrafi görünüme egemen olan binalar en basit konuttan en gösterişli konutlara kadar değişik şekillerdedir. En mütevazı konut bile bir kültür ve onun değerleri hakkında çok şey anlatabilir. Bu mimari özellikler, içinde yaşayanların kültürlerinin canlı bir kayıdır.¹ Kırsal meskenler; yapı malzemesi, şekli ve muhtelif kısımlarının tertip tarzı ile içinde buldukları coğrafi şartların etkisini taşımaktadır.² Bu meskenlerde çevrede bol bulunan yapı malzemesi en önemli ham maddeyi oluşturmuştur. Mesken yeri, yönü ve şeklinde ise daha çok yerel iklim koşulları ve topografya özellikleri dikkate alınmıştır. Dolayısıyla insanın bütün faaliyetlerinde olduğu gibi, evinin inşasında da içinde bulunduğu coğrafi çevre koşulları, özellikle iklim ve toprağın etkisi söz konusu olmuştur.³

Meskenler; onu yapan ve kullanan insanın dünya görüşü ve çevre algısını, hayal gücü ve inançlarını, ideallerini, geleneklerini, sosyal düzen ve organizasyonlarını, hayatlarını kazanma biçimlerini, yani bütün olarak kültürünü özenle işlediği ve maddi olarak görülebilir hale getirdiği mekânlardır.⁴ Evin kimin için yapıldığı, kimlerin ne şekilde yaşadığı, ev içinde nasıl bir nizamın hüküm sürdüğü ve bu nizamın eve nasıl bir görünüm kazandırdığı, ev halkının kendi yaşantıları ile ev yapısı arasındaki ilişkilerin önemi ve derecesi gibi hususlar, evin beşerî cephesini meydana getirir.⁵ Kırsalda yaşayan yerel halkın bir kısmı ev yapımında kendileri ya da ev ustası ile birlikte çalışmış; tomruk biçerek yapı malzemelerini kendileri hazırlamıştır. Babadan oğula geçen bu tecrübeye dayalı bilgi, bu dönemlerde evin onarımını, eklentilerinin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Herhangi bir mimari danışmanlık almadan, geleneksel bir köy içinde yeni ev yapımı gündeme geldiğinde coğrafi koşullar ve yaşam tarzı dikkate alınmış, böylece aynı coğrafi çevrede aynı hayat tarzı birbirine benzeyen evlerin inşasına sebep olarak kendi içinde birlik arz eden kırsal yerleşim ünitelerinin oluşmasını sağlamıştır. Gerek ihtiyaçlar gerekse malzemedeki değişim yakın yıllara kadar geleneksel metotlarla ve çevreden elde edilen malzemeyle inşa edilen evlerin sayısını oldukça azaltmıştır. Bu yüzden geleneksel bilgi ve ustalık unutulmak üzeredir.

Kırsal konutlar, geleneksel kültürün peyzajdaki yansıması olarak buldukları yöre kültürünün özelliklerini yansıtan temsilcilerdir. Kırsal meskenler; inşa edildikleri dönemin coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel

¹ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, Beşerî Coğrafya. İnsan, Kültür, Mekân. İstanbul 2010, s. 117.

² Cevdet Yılmaz, Sinop-Kastamonu Yöresi Ahşap Kır Meskenlerinde Taş Çatı Örtüsü, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum 2001, ss.163-186.

³ Bedriye Tolun - Denker, Yerleşme Coğrafyası-Kır Yerleşmeleri, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını*, İstanbul 1977.

⁴ Abdullah Köse, Balıkesir çevresinde geleneksel kırsal avlu peyzajı ve değişimi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum 2007. s. 7-38.

⁵ Necdet Tunçdilek, Türkiye İskân Coğrafyası, Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri). *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. Coğrafya Enst. Yay.* İstanbul, 1967.

özelliklerini taşımakta ancak zamanla bu niteliği değiştirebilmektedir. Kırsal alanlarda başlayan dönüşüm doğrudan kır meskenlerine yansımaktadır. Kırsal alanlardan eğitim, sağlık, evlilik, şehirlere özlem ya da farklı bir sosyal hayat arzusu gibi birçok nedenle il merkezine ya da başka şehir veya yabancı bir ülkeye göç ederek oralarda bir süre kalmış ve yaşamış insanlardan bazıları doğdukları topraklara geri dönmeye başlamışlardır. Bu kişilerin çocukluklarının geçtiği, şimdi de yaşlılıklarını geçirecekleri kırsal alanlarda yeni hayat tarzlarına ve maddi refah düzeylerine uygun yeni evler inşa etmeleri ile kırsal alan mimarisinde bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu yeni gelişme kırsal mimaride bir çeşitlenme gibi görülse de aslında yüzyıllardır süregelen uyumun kaybolmasına, dışarıdan gelen malzeme ve farklı mimarinin etkisiyle kırsal mimarideki ahengin bozulmasına yol açmaktadır. Kültür ve yaşam tarzında değişen algılar en somut haliyle öncelikle evin şekline yansımaktadır. Ekonomik düzeyin yükselmesine karşılık, ailenin küçülmesi geleneksel meskenlerin şeklini ve ortak mekân paylaşımlarını değiştirmektedir.

Kırsal meskenler, yeni ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan çeşitli değişiklikler nedeniyle asli yapılarında önemli bozulmalarla karşı karşıya kalmaktadır. Birbirine uyumu olmayan farklı malzemelerin birlikte kullanımından kaynaklı hatalı onarımlar, yapıların terki ve mevsimlik kullanımdan kaynaklanan çürümeler, aile içi anlaşmazlıklar nedeniyle evlerin bölünmesi, sosyal ve ekonomik hayatın değişimiyle birlikte farklılaşan kullanıcı ihtiyaçları sonucu ev içinde yapılan düzenlemeler, yapılan eklemelerle evlerin cephe ve planlarının değiştirilmesi, geleneksel konutların bazı mekânlarının ve yapı bileşenlerinin iptal edilmesi, geleneksel mimariye uygun bir tadilat gerçekleştirmek isteyen bir köylünün bu işi yapabilecek ustalara ulaşmasının güç olması, yeni imar alanları içinde kalmaları sonucu bir takım kanuni sınırlama veya zaruri değişiklikler gibi.⁶

Ahşap evlerin inşaatında veya mevcut evlerin onarımında karşılaşılan en önemli sorun ahşap malzemenin temin edilmesindeki güçlüklerdir. Orman köylerinde bile ahşap evler için bir miktar malzeme verilmesi ancak bunun ev için yeterli olmaması⁷, piyasadan temin edilen ahşap malzemenin betondan pahalıya gelmesi, zamanla köylere kadar giren şehirselleme algı ve kullanım kolaylığının etkisi gibi nedenlerle köylerde de beton konut sahibi olmak sadece bir moda değil aynı zamanda ihtiyaç haline gelmiştir. Diğer yandan kırsalda betonarme konut sahibi olmak; zenginlik, statü, özerklik, rahatlık, özgürlük, bireysellik, çağdaş yaşam ve ekonomik seviyenin artmasının bir göstergesi olarak görülmeye başlanmıştır. Şehir yaşamındaki gibi oda sayıları, konut planı, özel mekân kullanımı kırsalda da talep edilmekte ve uygulanmaktadır. Bu ve benzer nedenlerle ortaya çıkan yeni kırsal görünüm Artvin'in Şavşat ilçesi köylerinde de görülmeye başlanmıştır. Yoğun iç göçlerin etkisiyle geleneksel kırsal mimari yakın yıllara kadar bozulmadan varlığını sürdürmüştür. Kırsal alanlara duyulan özlem gurbetçilerin köylerini hatırlamalarına sebep olmuş,

⁶ Mutlu Kaya, Geleneksel Kır Meskenlerinde Mimari Degradasyon: Sinop İli Örneği, *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences*, 2019, ss. 146-169

⁷ 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 31, 32 ve 33'üncü maddelerine göre sınırları içinde devlet ormanı bulunan ya da ormana sınır olan köylerdeki hak sahiplerinin yeniden yapacakları ev, ahır, samanlık, ambar ve kümes inşaatları ile bunların tamirati için zati ihtiyaç adı altında yapacak emvali belirtilmiştir. Bu emval; yeni inşaatlarda; ev için, 6 nüfusa kadar (6 dâhil) 12 m³, 6 nüfustan fazla ailelerde her fazla nüfus için 1'er m³ ilavesiyle azami 16 m³, ahır için 3 m³, samanlık için 2 m³, ambar için 1 m³'tür (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2018).

dönüşlerin başlamasıyla da kırsal mimaride değişim yaşanmıştır. Bununla birlikte ahşap yapı malzemesinin artık ormandan kaçak yollarla elde edilememesi, piyasadan temininin pahalı olmasının etkisiyle eski evler değer kazanmakta ve yaşatılması için çareler üretilmektedir.⁸

Türkiye’de köylerde geleneksel mimarinin korunmasında en temel sorun toplumsal beğenin değişmiş olmasıdır. Köylülerimiz artık içinde yaşadıkları geleneksel çevreyi korunması gerekli bir değer olarak görmemektedir. Basit bir köy evinin korunabilmesi, yaşatılabilmesi için öncelikle onu oluşturan ve ona sahip olan toplumun bunu gönülden istemesi gerekmektedir. Kerpiçten, taştan, ahşaptan yapılmış sürekli bakım isteyen, kullanıcısının tabiriyle “tozuyan” evler artık beğenilmemektedir. Bu tür bir evde yaşamak toplumsal statü açısından düşük bir düzey olarak değerlendirilmektedir.⁹

Küreselleşme ve modernleşme süreçleri bir yandan doğa ve kültürel çevreler üzerinde *aynılaştırıcı* olumsuz etkiler oluştururken; diğer yandan geleneksel miras değerlerinin günümüzde daha iyi anlaşılmasına ve önem kazanmasına vesile olmaktadır.¹⁰ Hızlı bir dönüşüm içerisinde olan geleneksel köy evlerine, kırsal yaşamın hafızasını taşıyan mekânlar olarak bakılmaya da başlanmıştır. Bu nedenle geleneksel köy meskenlerinin korunması ve geleneksel köy kültürünü tanıtmayı amaçlayan uygulamalardan olan *açık hava köy müzeleri* gittikçe artmaktadır.¹¹ Kırsal mimarinin yapı tekniklerinin de somut olmayan maddi kültür varlığı olarak kabul edilmesi gerekir. Bu bağlamda Avrupa’da bulunan çok sayıda açık hava köy müzesi ziyaretçileri tarafından öğretici mekânlar olarak değerlendirilmektedir. Daha 19. yüzyılın sonunda Avrupa’da geçmişte kalan çiftçi yaşam modelinin kanıtı olarak köy evlerinin korunması gereği ortaya konmuş ve bunun bir yolu olarak seçilmiş köy evlerinin açık hava müzelerine taşınıp sergilenmesi yaklaşımı geliştirilmiştir.¹²

Son yıllarda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı “Köy Evleri Projesi” ile farklı coğrafi bölgelere göre tasarlanmış ev projeleri geliştirmekte, köy evini yöresel mimari ile yapanlara destek sağlanması gibi önerilerde bulunmaktadır. ABD, Almanya ve İngiltere gibi ülkeler, kırsal yerleşmelerin ayırt edici karakterini tanımlayan ve gelecek gelişmeleri dikkate alan köy tasarım rehberleri hazırlamaktadırlar. Bu rehberler, bölgesel kimliğin tanıtılması ve küreselleşen dünyada tekdüzeleşme tehdidi altında kalan bu bölgelerin yerel değerlerinin sürekliliğinin sağlanması amaçlanmakta ve bu yerleşmelerdeki gelişmelerin mevcut yapıyla uyumlu olması için ilkeler önermektedir.¹³

⁸ Mutlu Kaya, Cevdet Yılmaz, *Kuzey Anadolu’da Geleneksel Mimari: Ayanck Yöresinde Taş Örtülü Evler*, Nobel Bilimsel Eserler, 2019, s.115

⁹ Zeynep Eres, Türkiye’de geleneksel köy mimarisini koruma olasılıkları. *Ege Mimarlık Dergisi*, 2016, ss. 8-13.

¹⁰ Kamile Manav, Vedat Çalışkan, Geleneksel Bir Mesken Tipinin Turizmde Çekicilik Potansiyelinin Araştırılması: “Düğmeli Evler” Antalya Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2017, ss. 215-240.

¹¹ Türkiye’de bir kırsal alandan yapıların taşınarak açık hava müzesi biçiminde düzenlendiği ilk uygulama, 2008 yılında Kırklareli Aşağı Pınar Arkeolojik kazı alanında gerçekleştirilmiştir. 2010 yılında Samsun’un Lâdik ilçesinde kaymakamlıkça yapılan Ambar Köy Açık hava Müzesi, Ankara Altındağ Belediyesinin 2014 yılında açtığı Altınköy Açık hava Müzesi diğer örneklerdir.

¹² Eres, Türkiye’de geleneksel köy mimarisini koruma olasılıkları, 2016.

¹³ Elif Aydemir, Yöresel mimari ve kırsal dokunun korunması: Artvin, Şavşat, balıklı mahallesi örneği. (Yüksek Lisans Tezi), İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, Artvin iline bağlı Şavşat ilçesinin Aşağı Koyunlu Köyünde gerçekleştirilen gözlem, inceleme ve yarı yapılandırılmış anket soruları ile hane halkından alınan bilgilere dayanmaktadır. Araştırmada bir kırsal meskenin yeni ilgi ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden inşası sırasında, geleneksel dokuya zarar vermeden ve çevreye uyum dikkate alınarak nasıl inşa edildiği gözlemlenmiştir. “Bahçeciler Evi”, kır meskenlerinin geleneksel yapısıyla yeniden kullanılması ve yaşatılmasını göstermesi bakımından ele alınmıştır. Bahçeciler Evi, bitmiş haliyle hem sahipleri için çağdaş yaşam koşullarının sağlandığı bir konut, hem de bulunduğu ortama uyum ve o ortamın yüzlerce yıllık birikimini sürdürerek gelecek kuşaklarla buluşmasını sağlayacak bir örnek olarak görülmüştür.

Kırsal kalkınma çabalarının odağında köyler bulunmaktadır. Köylerimiz kırsal kültürün ve yerel yaşam şekillerinin halen devam ettirildiği mekânlardır. Kırsal mekân meskenleri, hayat tarzı, geçim kaynakları ve sosyal faaliyetleri ile bir bütündür. Köylerde dayanışma ve yardımlaşma kültürü önemli ölçüde kendini muhafaza etmektedir. Geçim şartlarında büyük ölçüde kendine yeterlilik hâkimdir. Bütün bu etmenler insan ve toplumların gelişiminde temel değerleri oluşturmaktadır. Bu temel değerlerin bulunduğu, yaşatıldığı, uygulandığı en önemli mekânlardan biri geleneksel kır meskenleridir. Kırsal kesimde bacası tüten her mesken aynı zamanda bir kısmı yerel olan kültür ve değerlerin aktarıldığı ortamlardır. Gerek kırsal kalkınma çabalarında gerekse kırsal kültürün yaşatılmasında köyler yani kırsal yerleşmeler kadar onları oluşturan tek tek hanelerin her birinin bütün özellikleriyle birlikte yaşatılmasının büyük önemi vardır.

Şavşat'ta kırsal mimarinin korunması için bir diğer sebep ise buranın bir Cittaslow (Sakin Şehir) unvanına sahip olmasıdır. Şavşat, Cittaslow 2015 Genel Kurulu'nda sakin şehir unvanını kazanmıştır.¹⁴ Cittaslow, kentlerin kendine has özelliklerinin korunmasını ve yaşatılmasını önemsemekte olup, kentsel yaşam politikaları kapsamında, çevre dostu ve geleneksel mimarinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasını önermektedir.¹⁵ Şavşat yöresi geleneksel kırsal mimari özellikleri bakımından Sakin Şehir kriterlerini karşılamaktadır. Birçok köy, yayla ve mezra yerleşmesinde geleneksel mimari hâkimdir. Kırsal meskenler doğal çevre, kültürel yapı, yerel üretim biçimleri ile yakın ilişkiye sahip olup kırsal yaşam unsurlarının birbirine çok yönlü etkisi söz konusudur. Yöresel kültürün sürdürülebilirliğinde meskenler önemli bir yere sahip olmakla birlikte maalesef son yıllarda doğal yapıya uyumlu meskenler yerine farklı şekillerdeki betonarme konutların yapılması kırsal ve geleneksel yapıdan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda kırsal meskenlerin yeni ihtiyaçlar doğrultusunda ve ne tür koşulların etkisiyle sürdürülebilir özelliklere sahip olacağı hususu büyük önem kazanmaktadır.

Şavşat, fiziki coğrafya şartlarının elverişliliği, pek çok doğal güzele sahip olması, kültürel geçmişten kaynaklanan beşerî çekicilikler gibi nitelikleriyle son yıllarda iç turizm hareketlerinde önemli varış yerlerinden (destinasyonlardan) biri olma özelliği kazanmıştır. Artan ilgi ve gelen sayısına bağlı olarak özellikle

¹⁴ <https://cittaslowturkiye.org>

¹⁵ <https://cittaslowturkiye.org/uyelik-sureci-ve-kriterler/#tab-1455492051515-2-3e84b-368f>
19.10.2020

büyük şehirlerden köylerine dönenler ya da kendi yörelerinde turizmle uğraşan Şavşatlı girişimciler tarafından artan konaklama taleplerini karşılamak için kırsal alanda turistik tesisler inşa edilmeye başlanmıştır. Halen inşaatı devam eden Aşağı Koyunlu köyü yakınlarındaki tesisler bunlara bir örnektir.

Şavşat, dışarıya göç veren bir ilçe olmasına rağmen yöre halkı özellikle yaz mevsiminde köylerinde bulunmaya; birlik beraberliğin olduğu sosyal etkinliklere, geleneksel şenliklere katılmaya önem vermektedir. Artvin ili dışında yaşayıp yılın belli döneminde köylerine gelen aileler, atadan kalma evlerinde kalmaya, eskimiş ve kullanılamaz hale gelmiş olanları onarmaya başlamışlardır. Meskenlerde miras nedeniyle birkaç kardeşin payının olması gibi durumlarda da eski evlerinin yanına yenisini inşa etme yoluna gitmektedirler. Bu gelişmelere bağlı olarak özellikle ilçe merkezine yakın olan köylerde 2-3 katlı beton evlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Üzücü olan durum bu konutların şehirdeki evlere, çoğunlukla da birbirlerine benzemesi ve yerel mimari unsurları hatırlatan herhangi bir özellik taşımamalarıdır. Eski evler ile onlara benzemeyen yeni beton konutların bir arada aynı köy içinde yan yana görülmeleri yöredeki köylerin geleneksel kırsal mimari dokularının hızla bozulmasına neden olmaktadır.

Yöntem

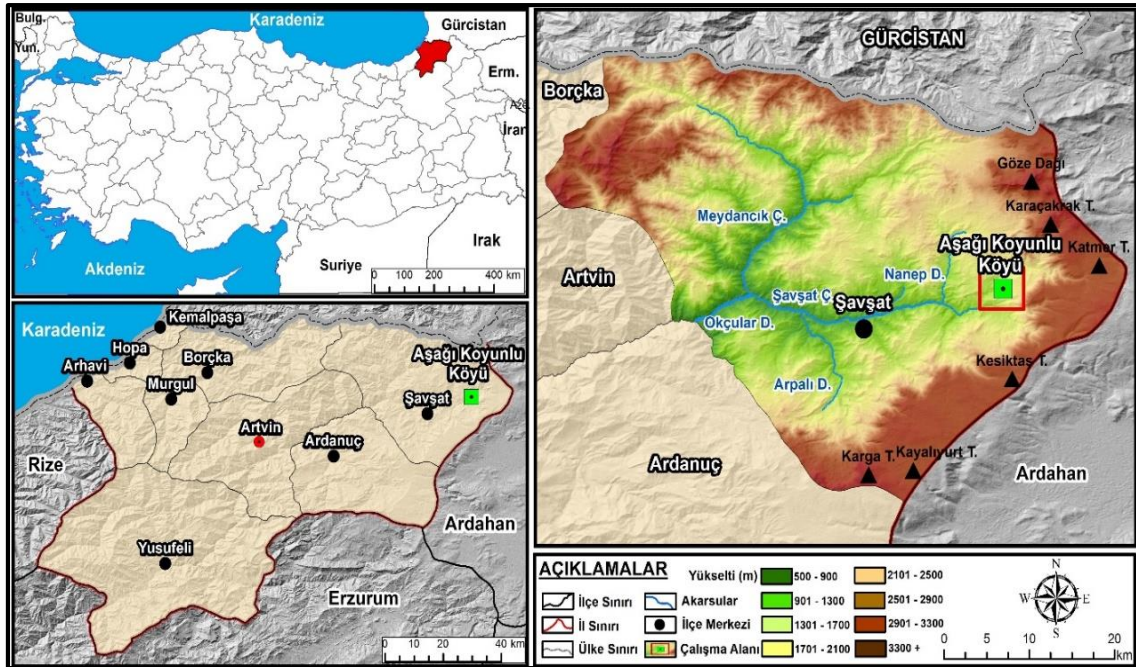
Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada örneklem olarak Şavşat kırsal mimarisini temsil eden “Bahçeciler Evi” seçilmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında yerleşme coğrafyası ve kırsal meskenler bağlamında Türkiye’nin farklı bölgelerinde yapılmış pek çok araştırma incelenmiş, ardından çalışma sahasının bulunduğu Artvin yöresi ile ilgili olarak Artvin kır meskenleri, bu meskenlerin çeşitli özellikleri ile ilgili olarak literatür taraması yapılmıştır. Araştırmanın ikinci kısmında saha çalışmalarına yer verilmiştir. 2017 yılından itibaren yöredeki birçok köye gidilmiş ve kırsal meskenler hakkında pek çok veriye ulaşılmıştır.

Çalışmada, sahada yapılan gözlemler ve yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak elde edilen birincil veriler kullanılmıştır. Önceki saha çalışmalarından elde edilen gözlem ve sözlü kayıtlara dayalı olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış sorular ile ev sahiplerinin köylerinde buldukları tarihler göz önüne alınarak 24 Temmuz 2020 tarihinde Bahçeci ailesinden 4 kişi ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Ardından evin zemin katından itibaren yapı malzemesi, yapı tekniği, ustalık, işçilik, bölümlerin işlevselliği, ailenin evi kullanım şekli gibi hususlar bizzat gözlemlenerek tespit edilmiş, fotoğraf ve video çekimleri ile bu görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Bunlara ilave olarak ailenin köyde sahip olduğu araziler üzerinde sürdürdükleri iktisadi faaliyetler, arazi kullanım şekilleri de meskenin kullanımıyla ilişkili olarak gözlemlenmiştir. Şavşat ilçesinde yer alan tarihi bir Şavşat evinin asli unsurları yok edilmeden yeni koşullara göre nasıl değişim ve dönüşüme uğratıldığı bu araştırmanın asıl konularından biri olup, bu örnek mesken üzerinden evin bulunduğu kırsal yerleşmedeki diğer meskenlerin genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Ardından Bahçeciler Evi’nin bulunduğu yerleşim biriminin coğrafi özelliklerine yer verilmiştir. Son olarak da söz konusu meskenin plan, şekil ve yapı unsurlarının yeni sosyoekonomik yaşam koşullarına nasıl uyarlandığı değerlendirilmiştir. Çalışmada, meskenlerin çeşitli yapı ve inşa unsurlarının

yerel adlarına özellikle yer verilmiştir. Bunlar saha çalışmaları sırasında tarafımızdan derlenmiş bilgiler olup, metin içinde sırası geldikçe kullanılmıştır.

Araştırma Alanı

Bahçeciler Evi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Artvin iline bağlı olan Şavşat ilçesinin Aşağı Koyunlu (Aşağı Süles) köyünde yer alır (Şekil 1). Şavşat ilçesi, batıdan Artvin Merkez ilçe ve Borçka, doğu ve güneydoğudan Ardahan ili Posof ve Hanak ilçeleri, güneybatıdan Ardanuç, kuzeyinde ise siyasi sınır oluşturduğu Gürcistan-Acara Özerk Türk Cumhuriyeti bulunur. Şavşat'ın idari alanı içerisinde 65 köy yerleşmesinden biri olan Aşağı Koyunlu köyü, Şavşat ilçe merkezinin kuzeydoğusunda kurulmuştur. Köyün kuzeydoğusunda Yukarı Koyunlu, güneyinde Kirazlı, batısında Köprülü ve kuzeyinde Meşeli köyü yer almaktadır. Köyün Şavşat ilçe merkezine uzaklığı yaklaşık 22 km, Artvin şehrine uzaklığı 92 km'dir.

Şekil 1: Araştırma sahasının lokasyonu.

Araştırma Sahasının Fiziki, Beşerî ve Ekonomik Coğrafya Özellikleri

Şavşat ilçesi; Karçal Dağları, Meydancık Çayı, Şavşat Çayı ve kolları tarafından derin bir şekilde yarılan oldukça engebeli bir topografyada bulunmaktadır. Yörenin bugünkü yapı ve görünümünü kazanmasında, II. Jeolojik zamandan Senozoyik'e kadar süren Alp Orojenezi, Orta Miyosenden itibaren başlayan epirojenez ve volkanizma ile Pliyosendeki iklim değişiklikleri etkili olmuştur. Miyosen sonu, Pliyosen başlarında tamamen kara durumuna geçen sahadaki akarsular, iklimdeki değişimler sonucunda ve lokal tektonik hareketlerle aşınım yüzeylerini parçalayarak vadileri oluşturmuştur. Neotektonik hareketlerle yükselme ve Pleistosen'deki iklim değişimlerine bağlı

olarak güçlenen akarsular vadileri derinleştirmiş, uzun ve keskin sırtlar oluşturmuştur.¹⁶

Aşağı Koyunlu köyü yerleşim alanı, plato ve aşınım yüzeylerinin akarsularla parçalandığı, dar vadi ve tepelik alanlar arasında kurulmuştur. Köyün doğusunda, Yalnızçam sıradağlarının batı yöndeki uzantısı olan Satavala Tepesi (2570 m) bulunmaktadır. Köyün doğusunu çevreleyen yükseltileri ise yine Yalnızçam sıradağları üzerinde güneyden kuzeydoğuya doğru sırasıyla Kesiktaş Tepe (2575 m), Eğrikar Dağı (2710 m), Katmer Tepe (2511 m) oluşturmaktadır.

Köyün kuzeybatısından Karaçakrak Tepe ve Katmer Tepeden kaynağını alan Nanep deresi geçmektedir. Nanep deresi daha sonra yine kuzeyden gelen Veliköy (Merya) deresinin birleşmesiyle Ciritdüzü Deresini oluşturur. Bu derenin Kesiktaş Tepe ve Tiktaş Tepe çevresinden beslenen Laşet deresine katılmasıyla oluşan Şavşat Çayı batı yönünde Okçular (Berta) çayına kavuşur. Kirazlı ve Aşağı Koyunlu köyleri arasındaki kanyon vadide yer alan Su Atılan şelalesi köyün doğal oluşumlarından biridir. Su Atılan Şelalesi'nin yaklaşık 75 m su düşüşü bulunmaktadır.¹⁷ Köyün doğusunda Balık ve Rutav (Yukarı Koyunlu köyü) gölleri bulunmaktadır.

Şavşat Meteoroloji İstasyonu'nun verileri esas alındığında, ilçede yıllık ortalama sıcaklık 9,7°C'dir. Şavşat'ın yaz mevsiminde ortalama sıcaklık 19,4°C, kış mevsiminde -1,0°C, sonbaharda 11,1°C, ilkbahar döneminde ise 9,2 °C'dir. Şavşat'ın yıllık ortalama açık gün sayısı ise 71 gündür. İlçe yıllık ortalama 599 mm yağış almaktadır. Temmuz, ağustos ve eylül ayları yüksek sıcaklık ve düşük yağış değerlerine bağlı olarak yarı kurak geçmektedir. Ekim ayında ise sıcaklıktaki düşüş ve yağıştaki artışa bağlı olarak yarı nemli bir devre hâkim olur. Yılın geri kalan dönemi ise nemli geçmektedir. Yıllık ortalama bağıl nem oranı ise %67 kadardır.¹⁸ Aşağı Koyunlu köyünde, kış mevsimi kar yağışlı olup kar 4-5 ay boyunca yerde kalmaktadır. Bu durumun oluşmasında köyün doğusunda bulunan Ardahan ilinin yüksek platoları ve karasal iklim etkili olmuştur. Ardahan'da kış mevsiminde ortalama sıcaklık -9,8 olduğu düşünüldüğünde kış mevsiminin daha alçakta ve karasal iklimden uzak köylere oranla daha soğuk geçtiği söylenebilir. Köy yerleşim sahasında, yükselti ve nemli-soğuk iklimin etkisiyle geniş yapraklı ağaç türleri arasında iğne yapraklı türler karışık olarak bulunmaktadır. Köyün doğusundaki sırt ve tepeler bitki örtüsüyle kaplıdır. 1000 m'den yaklaşık 1500 m'ye kadar kayın (*fagus orientalis*), gürgen (*carpinus betulus*), kızılâğaç (*alnus barbata*, *alnus glutinosa*), kestane (*castanea sativa*), ıhlamur (*tilia rubra*), karaağaç (*ulmus montana*), dişbudak (*fraxinus ornus*) gibi türlerden oluşan *geniş yapraklı orman vejetasyonu* 1500 m'den 2000 m'ye, hatta yer yer 2500 m'ye kadar ise; ladin (*picea orientalis*), göknar (*abies nordmanniana*) ve sarıçam (*pinus silvestris*) türlerinden oluşan *iğne yapraklı orman vejetasyonu*, bu yükseltiden yaklaşık

¹⁶ Ramazan Sever, Berta (Okçular) Çayı Havzası'nın Fiziki Coğrafyası (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001, s. 43-80

¹⁷ Çağlar Kıvanç Kaymaz, Artvin ilinin ekoturizm potansiyeli ve sürdürülebilir yönetimi, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, s. 365.

¹⁸ Fatih Orhan, Şavşat'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, s.49

2750 m'ye kadar da *Alpin ve Subalpin çayır formasyonu* yayılış göstermektedir.¹⁹ Köy ve çevresindeki bitki örtüsünün günümüzdeki halini almasında iklimik faktörlerin yanında kırsal kesimde başta ahşap meskenler olmak üzere pek çok amaçla ormandan yararlanılması nedeniyle antropojen etkiler de söz konusudur. Bu ağaç türlerinin niteliğine ve yerel halkın çeşitli ihtiyaçlarına göre kırsal meskenlerde ve çevresinde çeper, yalak (kürün), kazık, direk, sırık gibi birçok şekilde istifade edilmiştir. Köydeki bazı aileler evlerinin üst tarafında yer alan bahçelerine sarıçam ağaçları dikmişlerdir ve bu nedenle yer yer meyve ve orman ağaçları karışık halde bulunmaktadır.

Aşağı Koyunlu köyü, Satavala Tepesi'nin batısında ve 1540-1680 m yükseltileri arasında kurulmuştur (Fotoğraf 1-2). Köyün yerleşim sahası, kuzey-güney doğrultusunda gelişmiştir. Bahçeciler Evi'nin bulunduğu Ogeçe Mahallesi köyün güneybatısında yer almaktadır. Köyde gevşek dokulu bir yerleşme hâkim olup mahalleler arasında öbek halinde geniş yapraklı ormanlar, çayır ve bahçeler bulunmaktadır.

Aşağı Koyunlu köyünün nüfusu 2019 yılsonu itibarıyla 185 kişiden oluşmaktadır.²⁰ Köy, Sules-i Sufla olarak, 1924-1927 tarihlerinde 46 haneye sahipti. Bu dönemde 114 kadın ve 148 erkek olmak üzere toplam 262 kişi yaşıyordu.²¹ Aşağı Koyunlu köyünün başlıca geçim kaynakları hayvancılık, arıcılık ve tarımsal faaliyetlere dayalıdır. Köy, yakın çevresinde hayvancılığa elverişli çayır ve otlak alanlara sahiptir. Köylüler yaylacılık faaliyetlerinde ise Satavala Yaylasını kullanmaktadır. Yaylaya ulaşımı sağlayan yolun dik ve çok virajlı olması nedeniyle bu güzergâh "Kırkdolambaçlar" olarak adlandırılmıştır.

Köyün önemli beşerî turistik çekicilikleri arasında yörede "Tamara odaları" olarak bilinen kaya odaları bulunmaktadır. 2014 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Aşağı Koyunlu köyü merkezinden Tamara Odaları Mevki'ne kadar yapılan 2 kilometrelik patika yol sayesinde toplamda yürünen 3 km'lik yol (iki saatlik yürüyüş) ile odalara ve şelaleye ulaşılabilir. ²² Yörede, Bagratlı kraliçesi Tamara'nın bu odalarda yaşadığına inanılmaktadır.

Fotoğraf 1-2: Bahçeci Evi'nin bulunduğu Ogeçe mahallesinden görünüm (30 Ekim 2020; 24 Temmuz 2020).

¹⁹ Rahim Anşın, "Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil ve İç Kesimlerinde Yayılan Ana Vejetasyon Tipleri", *KTÜ Orman Fakültesi Dergisi*, 1981, 17-24.

²⁰ TÜİK, (Türkiye İstatistik Kurumu), 2020.

²¹ Muvahhid, Zeki, (Haz. Muammer Demirel), *Artvin Vilâyeti Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmiye*, Yusufeli Belediyesi Yayını, İstanbul 2010.

²² Çağlar Kıvanç Kaymaz, *Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), s.365.

Artvin Köy Envanter Etüdü (1997)'ne göre Şavşat ilçesinde köy konutlarının %59,9'u tek katlı, %37,3'ü iki katlı, %2,8'i ise üç katlıdır. Ancak, yörede eskiden beri hayvancılığın başlıca ekonomik faaliyet olması nedeniyle köy konutlarının hemen tamamında alt kat hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır. Köyler istatistiği 1960 yılı sonuçlarından faydalanılarak yapılan araştırmada yapı malzemesine göre Artvin'deki evlerin %41'i ahşap, %20'si taş, %0,3'ü tuğla, %0,3 ü kerpiç, %18,8'i hımsı, %19'u karışık şekildedir.²³

Şavşat yöresinde ilçe merkezine yakın olan, turizmin gelişmeye başladığı, geri dönüşlerin de etkisiyle ekonomik düzeyin yüksek olduğu köylerde geleneksel meskenlerin yerini farklı mimari tarz ve inşa malzemesi içeren konutlar almakta, yüzlerce yıllık geçmişe sahip coğrafi görünüm ve kültürel peyzaj hızla değişmektedir. Kırsal coğrafi görünümde yaşanan bu değişim özellikle Kocabey, Pınarlı, Meydancık ve Dutlu köylerinde daha net olarak izlenebilmektedir. Bu köylerde yeni yapılan konutların neredeyse tamamı iki katlı ve betondur. Bazı köylerde ise hayvancılığın sürdürülmesine bağlı olarak mercekler kullanılmaya devam edilmektedir. Böylelikle geleneksel meskenler, yenilenen ya da yeni inşa edilen betonarme konutların arasında artık nadiren görülmektedir (Fotoğraf 3-4).

Fotoğraf 3-4: Kocabey ve Meydancık köylerinde geleneksel ve betonarme konutlardan oluşan görünüm (2017-2019).

Yaz aylarını köylerinde geçirmek isteyenlerin bir kısmı atadan kalan evlerini onarmakta, bu onarım sırasında şayet aile kalabalıksa (gurbetçilik ve hayvancılığın sona ermesi gibi sebeplerle artık kullanılmayan) ahır katı da yaşam alanına dönüştürülmektedir. Yeniden inşa veya eski meskenlerin tamiri sırasında geleneksel yapı elamanlarının dışında malzemeler kullanılmakta, bu durum geçmişe ait kültürel mimari görünümün hızla değişmesine ve coğrafi çevreye uymayan bir görünümün ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Fotoğraf 5-6).

²³ Tevfik Tarkan, Rize-Hopa Yöresi Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1973, 30.

Fotoğraf 5-6: Cevizli ve Meydancık köylerinde onarılan ve inşa edilen meskenler (17 Temmuz 2019; 15 Eylül 2017).

BULGULAR

Şavşat yöresinde ahşap malzeme ile inşa edilen kırsal meskenlerin genel özellikleri

Şavşat yöresindeki geleneksel kır meskenlerinin şekillenmesinde etkili olan fiziki ve beşerî unsurların bilinmesi Bahçeciler Evi'ndeki dönüşümün nasıl gerçekleştirildiği hususunda ipuçları vermektedir. Şavşat, ahşap kır mimarisinin hâkim olduğu bir yöredir. Kırsal meskenlerde ahşabın temel yapı malzemesini oluşturması yörenin zengin orman örtüsüne sahip olmasıyla ilişkilidir. Bu malzemeye geçmişte kolay ulaşılması mimaride ahşabın kullanılmasının başlıca sebebidir. Yükseltinin arttığı, vadi tabanından uzaklaşan ve bitki örtüsünde iğne yapraklı türlerin görüldüğü köylerde meskenlerin temel yapı malzemesi ahşap olup sarıçam, göknar, ladin ağaçlarından elde edilen tomruk ve keresteler kullanılmıştır. Kırsal meskenlerde kullanılan diğer bir yapı malzemesi taştır. Taşın temin edilebilmesi jeolojik yapı ile ilişkilidir. Araştırma sahasında denizel ve karasal volkanizma etkili olmuştur. Volkanik faaliyetlere bağlı olarak, dış püskürük kayalardan olan bazaltlar yayılış göstermektedir. Araştırma sahasında Eosen devrine ait flişler (kireç taşı, kum taşı, kil taşı) ile magmatik kökenli taşlardan granit ve bazaltlar yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

Yapı malzemesi ister taş ister ahşap olsun hemen hepsi doğal çevreden temin edilmiş olup, insan ve hayvan gücüyle taşınmıştır. Ağaç gövdelerinin budanıp öküzler aracılığıyla taşınmasına *boyun getirmek* denilmekte ve bu taşımada, tomruklar arazi eğimi doğrultusunda sürükleneceğinden zemine takılmaması için uç kısımları sivriltilmiştir. Bu kısımdan tomruğun çekilmesini sağlayacak zincirin geçirilmesi için *toros* denilen bir delik açılmıştır. Bahçeciler Evi'nde de tomruklardan oluşan bölüm ve eklentilerde bu şekiller gözlemlenmiştir.

Yağışlı bir iklime sahip olan yörede, ahşap evlerin yerle temas eden kısımlarını nemin etkisinden korumak amacıyla evler zeminden yaklaşık 1 m yüksekliğinde örülen taş duvar üzerine inşa edilmişlerdir. *Evin temeli* ise yaklaşık bir metre derinlikte kazılır. Temelin üzerine *köşe taşı* denilen büyük ve sağlam taşlar yerleştirilir. Genellikle eğimli ve su kaynaklarının olduğu kesimlerde evin temeli üzerine örülen taş duvarın yükseltisi daha fazla olmaktadır. Taş duvar için gerekli malzeme temelden çıkan ve çevreden

getirilen taşlar ile yapılmıştır. Gerekli olan büyük taşlar, *karankaş* denilen “Y” şeklindeki kalın bir odun üzerine yüklenerek taşınmıştır.

Ahşap meskenlerin yapımında *ahşap yığma* tekniği kullanılmıştır. Geleneksel ev mimarisine biçim veren duvar tekniklerinden ilki, ahşap çatma/iskelet/karkas yapı sistemidir. Doğu Karadeniz bölgesine özgü yapı sözlüğü belli yörelerde belirli yapı sistemini tanımlar. Bölgenin bir kesiminde çatma olarak adlandırılan yapı sistemi, başka bir kesimde *iskelet* ya da *karkas* olarak adlandırılabilir. İsmi ne olursa olsun bu tip yapı sistemlerinde ana kural, yapının tüm yükünü temel duvarlarına ileten taşıyıcı elemanların, ahşap yığma sistemin tersine düşey olarak kullanılmasıdır. Bu inşa sisteminin en temel özelliği, su basman seviyesine kadar olan kısmın taş örgü, takip eden diğer katların ise ağaç iskeletli çatki veya yığma sistemli olmasıdır. Ahşap yığmalı yapım tekniği, bölgede en basit inşa tekniği olarak görülse de aslında bütün yapının, iç ve dış duvarlarının hep beraber örülmesi gerektiğinden bu yapım şekli oldukça ustalık isteyen bir tarzıdır.²⁴ İnşa malzemenin ahşap olması nedeniyle bu yapı tekniğinin her türlü yeni ihtiyaca uyarlanabildiği görülmüştür. Ahşabın nispeten kolaylıkla işlenmesi ve istenen şekle sokulabilmesi yanında yine ahşabın sıcaklık ve nemi geçirmeyen mükemmel bir yapı malzemesi olmasının da bunda etkisi vardır.²⁵

Ahşap ev ile eklentilerinin tomruk ve tahtaların üst üste yerleştirilip köşelerden birbirine kenetlenerek inşa edilmesine yörede *yaka*, *kurtağzı* ya da *kurtboğazı* denilmektedir. Tahtalar, birbirine dönük iç kısımlarına yerleştirilen ahşap çiviler ve köşe kısımlarındaki yiv ile birbirine kenetlenerek köşeler bağlanır. Evlerin birinci katında, ahır ve samanlıkların inşasında ağaçlar işlenmeden, kütükler üst üste konur ve köşeleri birbirine tutturularak yapı inşa edilir. Bu tutturma işinde tomrukların birbirine dönük iç tarafları karşılıklı olarak yontularak köşelerde üst üste yerleştirilir. Bu tekniğe, tomrukların kullanıldığı merek ve ahırlarda *karaboğaz*, kerestelerin kullanıldığı ahşap evlerde ise *kurtboğazı* denilmektedir. *Boğaz* terimi bir bağlantıya işaret etmekte olup bir odanın dört bağlantı ile oluştuğunu, bu sebeple yörede evin kaç odalı olduğunu belirtmek amacıyla dört boğaz, altı boğaz, on boğaz gibi terimler kullanılmaktadır.²⁶ Evlerin her iki katında da tahta ve tomruklar kenetlendiği yerden dışarıya doğru 15-20 cm daha uzun bırakılmaktadır.

Ahşap yığma sistemde üst üste eklenen iki tahta arasında belli aralıklarla ahşap çiviler kullanılmıştır. Yerel yapı ustaları özellikle ardıç ağacından elde edilen çivilerle ve zıvana tekniği ile evleri inşa etmiştir. Evlerin kolay inşası ve kolay sökülmesi için zıvana ideal bir araç olmuştur. Bu şekilde kırsal meskenler sökülerek başka yerde yeniden kurulabilmekte ve ahşap malzeme yeniden değerlendirilmektedir. Geçme sistemiyle inşa edilen ahşap yığma yapılar taşınabilir, sökülebilir ve yeniden kurulabilir nitelikleriyle plan sisteminde elvermediği esnekliği başka bir açıdan kullanıcıya kazandırır. Ev taşıma, kimi zaman zorunluluktan kimi zaman başka durumların sebep olduğu kararlardan ötürü oldukça yaygındır. Yörede bu tip yapıların yaygın olduğu yerlerde yıkmak ve yapmak değil, sökmek ve çatmak deyimleri kullanılır. Planda bir değişiklik gerektiğinde bu diğer Anadolu köylerinde görüldüğü gibi evi yıkıp

²⁴ Cengiz Eruzun, Artvin ve Çevresinde Halk Mimarisi, *Mimarlık*, 1972, s.130

²⁵ Ali Tanoğlu, *Beşeri coğrafya: Nüfus ve yerleşme*. İstanbul Üniversitesi, 1969.

²⁶ Orhan Özgüner, *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1970.

büyüterek gerçekleştirilmez, değişiklik evin içinde oda sayısı artırılarak sağlanır.²⁷

Kır meskenlerini inşa eden *ev ustaları* genellikle Şavşatlı olup usta-çırak ilişkisi içinde yetişmişlerdir. Bu ustalar bu yörede yetiştikleri için yaşayanların neye ihtiyaç duyduklarını çok iyi bilmekte, bu durum ev yaptırmak isteyen ile usta arasında iletişimi kolaylaştırmaktadır. Sonuçta ev yaptıran işten memnun kaldığı gibi ustalar da yaptıkları işten keyif almakta, işverenin fazla müdahalesine gerek kalmadan işlerini bitirmektedirler.

Geleneksel Şavşat evleri iki kattan oluşmaktadır. Birinci kat genellikle ahırdır. Hayvan barınağının (ahır/ahor) bulunduğu alt katlar, eğim oranına göre taş duvar örülerek yerden yükseltilmiştir. Ahırlar hayvan sayısına ve cinsine göre iki ayrı bölüm şeklindedir. Genellikle yaşam katına göre daha alçak tavanlı olması ve hayvanların ısısı nedeniyle daha kolay ısınmaktadır. Ahır zemini, ikiye bölünmüş ağaçların kavisli kısmı üste gelecek ve birbirine bitişik şekilde döşenmesiyle yapılmıştır. Bu döşemede kullanılan ağaç ise hayvanların sıcaklığına dayanabilecek çam, meşe ve kiraz ağacı gibi sert cinslerden seçilmektedir.²⁸ Ahırın bir cephesinde, gübrelige açılan ve hayvan dışkısının dışarı boşaltıldığı *komzek* denilen göze oluşturulmuştur. Ahır içinde karşılıklı olarak duvarlara sabitlenmiş hayvan yemlikleri olan *bagalar* bulunmaktadır.

Yüksek ve soğuk köylerde birinci kattaki ahırın bitişiğinde *kış odası* bulunmaktadır. Kış odası, mutfak ve oturma odasından oluşmaktadır. Ev, eğer eğimli arazide inşa edilmiş ise kış odası biraz daha toprağın içine yerleşmiş olup beden duvarı toprağa dayalıdır. Yaşam alanını oluşturan kış odası, evin beden duvarı ile hayvan barınağı arasında yer aldığından ev içi soğuğa karşı korunmuş olmaktadır. Kış mevsiminde, üst katlara göre ısıнын muhafaza edilmesinin daha kolay olması ve ahır ısısından istifade etmek için kış odası kullanılmıştır. Kışlık evin içinden ahıra girişi sağlayacak bir kapı açılmıştır. Böylece ağır geçen kış ve kar kalınlığının fazla olmasına karşın ahıra gidiş geliş kolaylaştırılmıştır. Hayvanların bakımı için gidilen mesafe kısalmış, kış mevsiminde ahıra giden yolda biriken karı temizleyerek yol açma zahmeti ortadan kaldırılmış, soğuk havaya maruz kalma riskine karşı önlem alınmıştır. Bu şekilde evin birinci katının insan ve hayvanlar için bölümlendirilmesinde iklim koşulları, arazi eğiminden oluşan boşluğun kullanımı ve günlük işleri kolaylaştıracak şekilde planlanmış olduğu gözlemlenmektedir. Kış odasında *ocak* bulunmaktadır. Ocaklar, ısıya dayanıklı taş malzemeden “∩” şeklinde oluşturulan ısıtma ve aydınlatma amacıyla kullanılan yapılardır. Ocaklar, evin arka dış cephesinde, düzgün şekilli taşların örülmesiyle oluşturulan *buhari* denilen bacaya bağlıdır.

İki katlı ahşap evlerin çoğunda, ahır tavanı ile üst katın tabanı arasında ahır kokusunun yaşam alanına yayılmasını önlemek amacıyla toprak serilip boşluk bırakılarak oluşturulan bir yalıtım aralığı bulunmaktadır. Bu kat için ahır tavanında kirişlerin (*koşat*) üzerine yerleştirilen döşeme tahtaları (*kaburga tahtaları*) üzerine toprak serilmiş ve boşluk bırakılarak ortalama 15 cm yüksekliğinde ara kat oluşturulmuştur. Bu kat, zemine toprak serilmesi ile ses,

²⁷ Özgüner, *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*.

²⁸ Duygu Göçmen, *Doğu Karadeniz Kırsal Mimarisi İçin Koruma Önerileri: Artvin İli-Balıklı Mahallesi-Zurabet Evi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), 2010, s.70

ısı ve kokunun önlenmesine yönelik bir uygulamadır. Çok soğuk köylerde ise ahır ısısından istifade etmek amacıyla bu yalıtım sistemi uygulanmamıştır.

İkinci kat, yaşam alanıdır ve bu alanın şekillenmesinde aile yapısı, mevsim koşulları, gıdanın depolanması, ortak mekân kullanımı vb. göz önünde bulundurulmuştur. Geleneksel ahşap evlerdeki önemli unsurlardan biri *ayvan*lardır. Ayvan, evlerin yaşam katının dış tarafında yan ve ön cepheleri boyunca uzanan, üstü saçaklarla örtülü olan balkonlardır. Ayvanların genişlikleri yaklaşık 1 m'dir. Ayvanın evin arka köşesinden zeminle birleştiği ya da evin yan orta kısımdan ayvana giriş sağlanır. Evin dış cephesi, ayvanın duvarını oluşturmaktadır. Bu nedenle bu duvarlar soğuk havanın etkisini azaltmak amacıyla diğerlerine göre daha kalın tahtalardan yapılmıştır. Ayvanlar, saçaklar sayesinde yağmurdan korunsa da dış ortama açık haldedir. Bu sayede ayvanlarda uzatılan sıriklar (*kandara*) aracılığıyla açık havada yaş gıdanın asılarak, serilerek kurutulma imkânı olmaktadır. Ev dışına çıkmadan tarla ve bahçelerin yabancı hayvanlara karşı gözetlenmesi, evde beslenen kedilerin dolaşabilmesi için de ayvanlar açık bir mekân olmaktadır. Kuban (1995),²⁹ Türk hayatlı evinin özelliklerinde bahsettiği açık ve yarı açık alanlar Şavşat yöresinde ayvan ile temsil edilmiştir. Nitekim Kuban'a göre hayat, merdiven, açık ve yarı-açık alanlar, hayat-oda ilişkileri, odaların düzenlenmesi gibi özellikler uzun yüzyıllar değişmemiş olup biçim düzenleri kültürel gereksinimlere yanıt vermiş, estetik davranış ve değerler oluşturmuşlardır. Ev cephesinde açık alanların oluşturulması ise göçebelik kültürüyle ilişkilendirilmiş, "toprakla uğraşmaya başlayan göçerlerin bir açık hava insanı olduğu ve basit zevklerinin eve yansıdığı ifade edilmiştir.

Geleneksel evlerde tuvaletler, ayvanın bir köşesinde olup ya düzayak geçiş yapılarak ya da ayvan zemininden açılan kapıdan (*hapenk*) merdivenle inilerek ulaşılmaktadır. Bu şekilde inşa edilmesinden ötürü *asma tuvalet* olarak adlandırılmıştır. *Hapenk* adı verilen ahşap kapaklarla kapalı olup, tuvaletin evin dış kısmında yer alması, İslâm dininin ve Türk kültürünün bir yansıması olarak görülmektedir³⁰

Evlerin manzaraya hâkim olan ön cephesindeki ayvanın orta yerinde *köşki* (köşk, köşkü) denilen süslemeli, kare şeklinde çıkıntılar yapılmıştır. Burası, üç-dört kişinin oturabileceği özellikte olup ortalama 1,5 m genişlik ve 2 m uzunluğa sahiptir. Çatıları, evin çatıları gibi iki yana eğilidir. Köşkiler gerek ahşap işlemleri gerekse şekli ile meskenlere güzellik kazandırmaktadır. Etraflarının açık olması ve ev hizasından dışarıda olmaları nedeniyle rüzgâra açık ve daha havadar olmaktadır. Kış dönemi dışında oturma, dinlenme, çeşitli meyveleri kurutma, çevreyi gözetleme, manzara seyretme için tercih edilen yerdir. Köşkiler, aynı zamanda evi güzel gösteren bir unsur olduğundan ustanın mahareti burada da önemli olmaktadır. Geleneksel ahşap ev ustalarının azalması ya da ustaların kendi bildiklerini uygulamaya çalışması nedeniyle eski işleme ve hassasiyet yeni yapılarda çok fazla görülmemektedir. Bu nedenle köşkiler daha sade ve ahşap işlemler daha az olmaktadır.

Evlerin *pencereleri* küçük ölçülerde olup dış kısmında *akoşka* denilen ahşap kepenkler bulunmaktadır. İki kanatlı olan akoşkalar soğuk, kar yağışlı, tipili havalarda ya da evden uzun süreli ayrılırken kullanılır. Pencerenin yan

²⁹Doğan Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995.

³⁰Abdullah Köse, Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi, 2007.

taraflarında bulunan iki ahşap kanat örtüldükten sonra pencereyi ortalayan demir şerit pencerenin diğer tarafındaki demir halkaya geçirilerek kapatılır, (zirzalanır).³¹

Şavşat'taki kırsal meskenler, *geleneksel aile yapısına* göre inşa edilmiş olup genellikle 3-4 odadan oluşmaktadır. Ayvanın orta bölümünden evin içine giriş sağlanır. Bu girişte, evin odaları arasında, odalara ve karşı ayvana geçiş sağlayan avlu (*havlu*) bulunmaktadır. Bazı evlerde bu ara bölüme *divanhane* denilmektedir. Sahadaki ahşap yığma meskenlerin planlarındaki ortak özellik, bir orta(k) mekân algısının var olmasıdır. Ancak orta mekânın oda görüntüsünden ziyade bir koridor veya hol yapısında olduğu görülmektedir. Bu meskenlerde, koridor bazen evin genel uzantısına dik bir şekilde tek doğrultulu, bazen L ve bazen de T şekilli olabilmektedir (Şekil 2). Odalar bu koridora açılacak biçimde farklı şekillerde tasarlanmıştır.³²

Odaların işlevsel olması ve daha fazla alan kazandırması için *terek* denilen raflardan oluşan mutfak dolapları ve *yataklık* denilen bölümler duvar içlerine gömülü şekilde yapılmıştır. Mutfak ve oturma amaçlı kullanılan odalarda alçak ve genişçe sekiler yer almaktadır. Odaların duvarlarını el sanatının örneklerini yansıtan kilimler, cecimler kaplamaktadır. Sedirler üzerinde ise minder, koyun postları, içi yünle doldurulan kilim yastıkları bulunmaktadır.

Odalar içinde *misafir odasının* ayrı bir önemi vardır. Çoğunlukla ev halkı tarafından kullanılmayan bu odada misafir için yatak, masa, kilim yastığı, soba, kilimler yerleştirilmiştir. Türkler için oturmanın özel bir anlamı vardı. Bu anlam alçak sedirde ifadesini bulur. Odanın içinde insanla birlikte sedir de oturur. Geniş, alçak sedirler insanları oturmaya davet eder. Sandalyeler moda olana kadar yere yakın oturma, Türklerin oturmaya ilişkin psikolojik eğilimlerini göstermektedir.³³ Kış döneminde, kışı rahat ve az yakıtla geçirmek için ahırın üstüne gelen, güneş alan, ocak olan odalar kullanılır.

Ataerkil aile yapısının egemen olduğu yakın yıllara kadar, geleneksel aile yaşantısının olduğu ve ailenin ilk olarak yaşadığı hane “birlik ev” olarak adlandırılmıştır. Aile nüfusunun çoğalması ya da evlilikler nedeniyle yaşanan evden ayrılarak yeni bir ev inşa edilmiştir. Ailelerin refah düzeyine göre evler ya yeniden inşa edilmiş ya da mevcut eve odalar eklenmiştir. Bazı evlerin bölümlerini eski evlerden sökülerek kurulan odalar oluşturmaktadır. Bu evlerin bir kısmı eski evin yakınına bir kısmı ise biraz daha uzağına inşa edilmiştir.

Çatılar, iki yana eğimli çatı (*semer çatı*) şeklinde olup genellikle %20, %30 arasında değişen eğim değerlerine sahiptir. Çatı katları, meyvelerin kurutulduğu, kış döneminde peynir küleklerinin, bidonlarının konulduğu, saklama işlevi gören bir mekân olarak kullanılmıştır. Artvin ilinde genel olarak yağış değerlerinin yüksek olması ve yüksek kesimlerde kar örtüsü kalınlığının

³¹ Ucu kavisli olan L şeklinde demir parçasının karşısındaki kapı kirişinde bulunan küçük demir halkaya geçirilerek kapının, pencerenin kapatılmasını sağlayan sade ve işlevsel mekanizma. Örn. “Kapıyı zirzalamak.”

³² Fatih Orhan, Serhat Zaman, Ahmet Çavuş, Artvin İlindeki Geleneksel Kırsal Mesken Mimarisine Bir Örnek: Ahşap Yığma Evler, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5255, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3465, 1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı 2019, s.428.

³³ Doğan Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.

artması eğimli çatı tipinin tercih edilmesine neden olmuştur.³⁴ Yörede geleneksel çatı örtüsü, budaksız ladin, çam, göknar ağaçlarının biçilmesiyle oluşturulan ve *bedevra*³⁵ (hartama)'dır. Bedevra, 1980'li yıllara kadar kullanılmış olup günümüzde ise çok az sayıdaki mesken ve yayla evinde görülmektedir. Evlerin *saçaklan*, ayvan üstünü de örterek evin yan cephelerine yağış sularının gelmesini öneyecek kadar uzun yapılmıştır. Saçaklar boyunca, çatıdan gelen suyun toplanıp tek bir yöne akmasını sağlamak ve evin temelinde suyun zarar vermesini önlemek amacıyla ahşap oluklar yerleştirilmiştir.

Kırsal kesimde ev eklentileri iktisadi faaliyetlere göre şekillenmiştir. Nitekim araştırma sahasında, tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle ilişkili olarak evin yakın çevresinde *merek*, *ambar*, *nalya* gibi ev eklentileri bulunmaktadır. Hayvanlar için kışlık kuru otun, samanın, mısır saplarının vb. depolanan ve tomruklardan yapılan ev eklentilerine *merek* denilmektedir. Merekler, ahırların üstünde veya ayrı olarak inşa edilmiş olup otun kolayca alınıp ahıra taşınması amaçlanmıştır. Hayvancılığa bağlı olarak, her evin çevresinde bir merek bulunmaktadır. Bazı mereklerin ön tarafında ise üst tarafı kapalı, kenarları açık şekilde yapılan yağmura karşı korunaklı yapılara *karapan* denilir. Burada hasat edilen mısır, fasulye gibi mahsuller kurutulur, yağışlı havalarda eşyalar için pratik korunak görevi görür. Yükselti, eğim, iklim faktörü mereklerin kat sayısını etkilemiştir. Nispeten alçakta kurulmuş olan (ortalama 1000-1200 m) ve iklim koşullarının yıl boyu ulaşma imkân verdiği yerleşmelerde (Veliköy, Ortaköy, Aşağırmak) merekler genelde tek katlı; yükseltisi fazla olan (Demirkapı, Çermik, Ilıca, Akdamla, Pınarlı, Han, Meşeli) yerleşmelerde (1250-1750 m) mereklerin çoğunlukla iki katlı olarak inşa edildiği, kış devresinin nispeten kısa ve ılık geçmesi bazı mereklerin evlerden ayrık (gevşek) olarak hatta bazılarının da yüzlerce metre uzağa yapılmasına neden olmuştur.³⁶

Ambar, çeşitli gıdaların, mutfak araç gereçlerinin konulması, muhafaza edilmesi amacıyla inşa edilen genellikle kare şeklinde ve pencere bulunmayan ahşap yapılardır. Ambar içinde, tahılların doldurulması amacıyla dikdörtgen şeklinde ve yaklaşık 1 m yüksekliğinde yapılmış *haro* denilen ahşap depolar bulunmaktadır. Ambarlar evin yakınında evden ayrı şekilde veya evin bir odasını oluşturacak şekilde inşa edilmiştir. Ambarların tahtaları evin diğer odalarına göre daha kalın (6-8 cm) ve aralıksız olarak üst üste kenetlenmiş olmaktadır.

Şavşat ilçesindeki ahşap kırsal meskenler şekil ve kullanılan malzeme olarak büyük oranda benzerlik göstermektedir. Meydancık çayının oluşturduğu bir sınır boyunca konut kat sayısında bir farklılık bulunmaktadır. Saha genelinde hayvan barınağıyla beraber iki katlı konutlar ağırlıkta iken, büyük çoğunluğu söz konusu bu çayın su toplama havzası içerisinde yer alan ve Gürcü kökenli Türk vatandaşlarının yaşadığı köylerde ise üç katlı konutların (hayvan barınağı dâhil) sayısı artmaktadır. Bu durum da kültürel yapının konut

³⁴ Salih Ceylan, *Artvin Yöresinin Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³⁵ Ağacın önce belli ölçülerde bölünmesi (yaklaşık 1'er metre uzunluğunda) ve sonra her birinin 1-1,5 cm kalınlık, 10-15 cm genişlik ve yaklaşık 60-70 cm boyunda biçilerek levha haline getirilmesiyle oluşan ahşap çatı örtüsüne *bedevra* denilmektedir.

³⁶ Ünsal Bekdemir – Ramazan Sever, "Şavşat ve Çevresinde Tipik Bir Ev Eklentisi: Merek", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2003.

kat sayısı üzerindeki etkisine bir örnek teşkil edebilir.³⁷ Meydancık kesiminde ya da Maden (Bazgiret) köyünde olduğu gibi yapılar daha genişçe olup yüksek yerleşimlerde iklimin daha soğuk olmasının etkisiyle yapısal farklılıklar görülmektedir. Örneğin bu köylerdeki geleneksel meskenlerde ahıra girişler evin ön cephesinden ahıra inen merdivenler ile sağlanmaktadır. Ahşap evlerde iki adet köşki kullanımı Meydancık yöresindeki evlerde gözlemlenmiştir.

Bahçeciler Evi

Kültürel miras özelliği taşıyan kırsal meskenlerin onarımı, yaşatılması, kullanılmaya devam edilmesi birçok etkene bağlı olmaktadır. Meskenlerin inşa edildiği dönem, iklim koşulları, içinde yaşayan olup olmaması meskenlerin ayakta kalmasını etkilemektedir. Miras yoluyla paylaşılan evlerin bakım ve onarımı paydaşların kararlarına bağlı olmaktadır. Ailelerin kültür, eğitim, ekonomik düzeyi kırsal yaşama ve kır konutuna bakışı etkileyebilmektedir.

Bahçeci Evi'nin onarımı, yeniden kullanımı ve evin bölümlerinde yapılan değişikliklerde birçok unsur etkili olmuştur. Öncelikle, ailenin ilk yaşadığı ev ve o günün koşulları göz önünde bulundurulmuştur. Bahçeci ailesi, Aşağı Koyunlu köyünde, 1950'lere kadar araştırma konusu olan evin yakınında babalarının inşa ettiği bir evde 16 kişiden oluşan geniş bir aile olarak yaşamışlardır. Tarım, arıcılık ve hayvancılık yaparak ve kendi arazilerini ekip biçerek geçinmişlerdir. Aile, 1948'de arıcılık yapmaya başlamış ve bu dönemde en önemli geliri bu faaliyetten sağlamışlardır. Arıcılıktan elde edilen gelirin bir bölümü ile eğitim masrafları karşılanmıştır. Hayvancılık yaptıkları dönemlerde 10 adet sağın inek, 2'şer adet manda, at, bir ya da iki çift öküz, 50-60 civarında koyun beslemişlerdir. Erkek kardeşlerden biri koyun çobanlığı yapmış ve dışardan çoban tutulmamıştır. Bu dönemlere atfen "okul tatillerimiz köyde geçerdi ancak bunun adı tatil değil aynı zamanda çalışmaktı, işçilikti. Tırpan çeker, harman döver, ekin biçer, otu mereğe koyup kapısını çakar, okulumuza giderdik" denilmiştir.

Hane nüfusunun çoğalmasına bağlı olarak evin yetersiz gelmeye başlaması ve evin eskimesinin etkisiyle yeni ve daha geniş bir eve ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle, söz konusu Bahçeci Evi'nin yapımına 1958 yılında başlanmış ve peyderpey inşa edilen ev 1962 yılında son şeklini almıştır. Bahçeci ailesi bireyleri iş, eğitim, evlilik, tayin nedeniyle Artvin'den göç etmişlerdir. Aile bireylerinin Artvin dışında yerleşmesi nedeniyle araştırma konusu olan ev yaklaşık 20 yıl boyunca kullanılamamıştır. Bahçeci ailesinin köye dönüş kararında, köyün doğal, kültürel, sosyal yapısının etkili olduğu görülmüştür. Eski evlerine dönerek en azından yaz aylarını burada geçirme kararında, aile bireylerinden bir kişinin köye dönmesi, yeni bir ev inşa ederek yıl boyunca köyde bulunması, tarım arazilerini ekip biçmesi Bahçeci ailesini cesaretlendirmiştir.

Köy yaşamında hısımlık, akrabalık bağları, bir başka hanenin varlığına duyulan güven köye dönüş kararında ve atadan kalan evin onarımında etkili olmuştur. Aile büyüklerinin ifadesine göre geniş bir aile olarak köy evinde geçirilen çocukluk, gençlik dönemleri, aile ile aynı evin paylaşılması, köy yaşamıyla iç içe olunması köy ile manevi bir bağ ve geçmişe duyulan bir özlem

³⁷ Hayati Doğanay ve Fatih Orhan, "Şavşat'ta Geleneksel Köy Meskenleri ve Başlıca Sorunları". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (1), 2014, ss. 273-298.

oluşturmuştur. Bu dönemlerle ilgili köye dönüş gerekçelerini “Çocukluğumuzu köyde yaşamış olmak ve köye duyduğumuz hasret bizi buraya çekiyor” şeklinde ifade etmişlerdir. Emekli olduktan sonra şehir kalabalığı ve hava kirliliği içinde yaşamaktansa köyde yaşamak istenmiştir. “Emeklilik dönemimizde köyde kalıp, buranın temiz havasını almak, 4-5 ay daha rahat yaşamak, kendi ekip diktiklerimizle daha doğal beslenmek istiyoruz” demişlerdir. Evin yakın çevresinde aileye ait çayır, ekilebilir araziler bulunmaktadır. Aile bireyleri bu topraklarda ihtiyaçları oranında doğal gıda üretebilecekleri bostanlar oluşturmuşlardır. Evin dönüştürülmesi, yenilenen kısımlarında gerekli ahşap malzeme temini, ulaşım masrafı ve usta ücretlerinin karşılanması belli bir maddi imkân gerektirmektedir. Ailelerin ev masrafını müşterek şekilde karşılaması evin yeniden kullanıma açılmasında oldukça önemli olmuştur. Evin ve masrafların paylaşımına dayalı olmasına, aile büyüklerinden görülen davranışlar, geleneksel aile yaşamındaki paylaşım, kırsal faaliyetlerin iş bölümü yapılarak sürdürülmesinin yansıdığı gözlemlenmiştir.

Bahçeci ailesi, evlerini gelecek kuşaklara miras bırakarak geçmiş yaşam koşullarından bu günlere gelen dönüşümü de aktarmak istemişlerdir. “Çocuklarımız, çocukluğu köyde geçen, köy yaşamını bilen, doğaya âşık olan çocuklar, bu hususta onlara da güveniyoruz, fırsat bulan yaz aylarını köyde geçirebilir, ev yıl boyunca kullanılabilir artık, hepsi için bir oda var” şeklinde ifade etmişlerdir. Bahçeci ailesi, evlerini kültürel miras olarak yaşatmalarını ve bunun yerel halka örnek olmasını onur verici bir davranış olarak değerlendirmektedir.

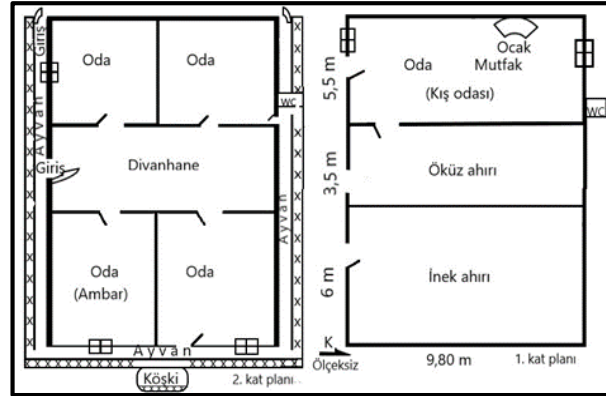
Bahçeciler Evi'nin yer seçimini ve onarımını etkileyen coğrafi unsurlar

Bahçeci Evi'nin, ailenin geçmişten beri söz konusu köyde yaşaması ve bu çevreyi tanıyıp ona aşına olmaları nedeniyle eski evin yakınına yapılmasına karar verilmiştir. Bu kararın alınmasında doğrudan ve dolaylı olarak birçok unsur etkili olmuştur. Aile öncelikle, mülkiyetlerindeki araziye değerlendirmek istemiştir. Eski ve yeni ev arasında yaklaşık 50 m mesafe olmasına rağmen yeni bir mekân kullanımında ailenin ihtiyaçları ve köyün ortak kullanım alanı olan yollar da göz önünde bulundurulmuştur. Zira yeni ev, mahalle yoluna yakın konumda olup yol, evin yan tarafından geçmektedir. Bu nedenle yol güzergâhı bahçe alanını etkileyecektir. Köy içinde araç yolunun yapıldığı 1960'lı yıllarda Bahçeci ailesi evin yan tarafından yol için arazilerinden vererek evin ön kısmındaki bahçenin daha geniş kalmasını tercih etmişlerdir. Nitekim evin ön cephesinde bahçe oluşturulmakta, geçim şekli ve köy yaşamı ile ilişkili olarak hayvanların ahırlara girişi, güz döneminde getirilen kuru otun, odunun yığılması, düğün ve cenaze merasimlerinin gerçekleştirilmesinde açık bir alana ihtiyaç duyulmaktadır.

Bahçeci Evi'nin yer seçiminde ve inşaa planında fiziki çevre unsurlarından eğim yönü önemli bir etken olmuştur. Arazi yapısının düz veya eğimli olması meskenlerin şekli, subasman seviyesi, ev eklentilerinin konumu ve eve giriş yerinin belirlenmesine etki etmektedir. Bu koşullar düşünülerek ev, yamacın eğim yönüne uyularak inşaa edilmiş ve ön cephesi batıya dönük şekilde kurulmuştur. Bu şekilde evin beden duvarı doğu yönünde olarak yamaca intibak ettirilmiştir. Ev, böylelikle doğudan gelen soğuk havanın etkisini kırarak şekilde batı yöne dönük olarak inşaa edilmiştir (Fotoğraf 7). Evin onarılması süreci ise daha çok kültürel ve ekonomik yapı ile ilişkilidir. Evin yeniden ve

daha işlevsel hale getirilmesinde ailenin miras konusuna bakışı, işbirliği yapılması, köy yaşam tarzının canlandırılmak istenmesi etkili olmuştur. Aile büyükleri ev ve arazilerin kardeşlerin ortak kullanımını olduğunu düşündüğünden ev miras yoluyla paylaşılmamıştır. Aynı şekilde mevcut araziler de kardeşler arasında bölünmemiştir. Bu nedenle evin onarımında birlikte hareket edilmiş; inşaat malzemelerinin ve ev ustalarının masrafı birlikte karşılanmıştır. *Birlik ev* kültürü devam ettirilmiştir. Bu durum evin yeniden şekillenmesinde ve yeni kuşakların birlikte yaşamasına olanak sunmuştur.

Bahçeci Evi'nde ilk olarak ahırın bulunduğu birinci kat yapılmıştır. Şavşat ilçesinin kırsal meskenlerinde ifade edildiği üzere, ahırların bir tarafında *kış odası* bulunmaktadır (Şekil 2). Bu odanın kurulması amacıyla önceki evde kullanılan ve daha sağlam olan iki misafir odası sökülüp yeni eve taşınarak yeniden kurulmuştur. Evin yapımı devam eden ikinci katı için ihtiyaç duyulan ahşap malzeme yine ormandan temin edilmiştir. Ancak orman muhafaza memurlarının sıkı tedbirler aldığı bu dönemde gözetimden uzak kalınmak istenmiştir. Köyün kurulu olduğu yamacın alt tarafında kalan ev bu nedenle biraz daha gözden uzak olmuştur.

Fotoğraf 7, Şekil 2: Bahçeciler Evi'nin ilk şekli ve planı.

Bahçeciler Evi'nin iç mekânında yapılan değişiklikler

Evin iç bölümlerinde eski evden farklı olarak yeni şartlar ve günümüz ihtiyaçları dikkate alınmıştır. Bu nedenle ailedeki çocuk, genç, yaşlılar ile misafirler için yatak odası ve salon ihtiyacı göz önünde bulundurulmuştur. Evin dış mekânı geleneksel Şavşat evinde benimsenen, ona atfedilen unsurlar doğrultusunda yenilenmiştir (Fotoğraf 8-9-10).

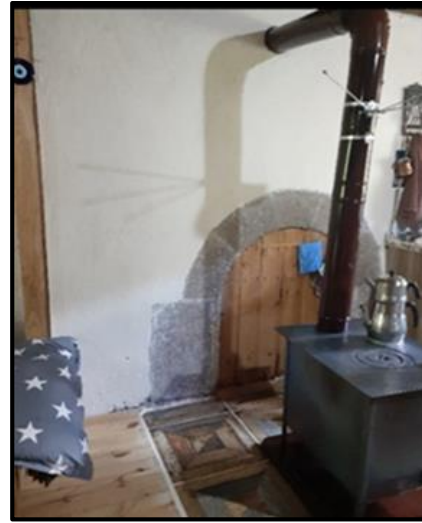
Fotoğraf 8: Bahçeciler Evi'nin yeni dış görünümü (27 Ağustos, 2020).

Fotoğraf 9-10: Bahçeciler Evi'nin yan ve arka cepheden görünümü.

Yeni evin inşasında geleneksel yapı malzemesi olan ahşap kullanılmıştır. Evin dönüştürülmesinde kullanılacak yapı malzemesinin ne olacağı sorusu fazla tartışılmamış ve aile bireyleri ahşap kullanımı konusunda uzlaşmıştır. Ahşap evlerde kullanılan ağaç türlerinde uzun ömürlü olanların seçilmesi gibi, tahtaların da biyolojik yapısının korunarak uzun süre kullanılması önemlidir. Ahşabın yapısına hasar verebilecek birçok neden vardır. Bunlar rutubet, hava etkisiyle renk değişimi, böcek hasarı, sobadan çıkan is sonucu kararma, eskiyen ahşaplarda mantar gelişimi gibi çeşitli şekillerde görülebilmektedir. Bahçeci Evi'nde de bu etkilerle zamanla dayanıklılığını kaybeden ahşap bölümler değiştirilmiştir. Evin mutfak tezgâhı, banyo, tuvalet bölümlerinde hem dışardan satın alınan inşaat malzemeleri hem de yörede kullanılan kayalardan yararlanılmıştır. Evin tuvalet ve banyosunun yenilenmesinde duvarlar için tuğla kullanılmıştır. Bu bölümlerin zemin döşemelerinde ise yörede *pikal taş* adı verilen kayalar (yatay dilinim veren, ince-orta taneli matrisle sahip metamorfize kumtaşları) kullanılmıştır.

Evin birinci katı tamamen yaşam alanına dönüştürülmüş, ahır ve kışlık odada değişiklikler yapılmıştır. Evin birinci katı, ön kısmı hayvan barınağı, yamaca intibak ettirilen arka tarafı ise kış döneminde kalınan yaşam alanı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kış odası, mutfak ve yanına bitişik bir diğer odadan oluşuyordu. Bu bölümde iki odayı ayıran duvar kaldırılarak oda ve mutfak birleştirilmiştir. Böylece daha geniş olan bu alan, oturma ve yemek yeme amacıyla kullanılmaktadır (Fotoğraf 11). Kış odasının bu şekilde dönüştürülmesinin ardından odaya uzunca bir masa yerleştirilmiş ve duvara gömülü şekilde olan eski raflar yapı şekli korunarak yenilenmiştir. Kış odasında bulunan *ocak* tahtalar ile kapatılmış ve odadaki kuzine soba ocak önüne yerleştirilerek soba borusu *buhari* içine aktarılmıştır (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 11-12: Kış odası, mutfak ve oturma bölümünden oluşmaktadır.

Kış odası içinden ahıra, yeni yaşam alanına geçişi sağlayan bir kapı ve tek tomruktan oluşan eşik aynı şekilde kullanılmaktadır. Hayvancılık yapılmaması nedeniyle ihtiyaç duyulmayan ve bu nedenle kullanılmayan ahır ise yaşam alanına dönüştürülmüştür. Ahır, iki bölüm halinde kullanılmış ve sığırların barındığı *büyük ahır* en geniş alanı oluşturmuştur. Büyük ahırın yaklaşık 40 m² alan kaplaması nedeniyle bu bölüm salon olarak değerlendirilmektedir. Ahırların odalara dönüştürülmesinde, ahır içindeki *bagalar* kaldırılmış, tomruklar üzerinde ekli bir yapı bırakılmamıştır. Ahırın döşemesi kaldırılarak zemin biraz daha kazılmış ve daha sonra yeni tahtalar döşenmiştir. Bu şekilde yeni odanın yüksekliği biraz daha artırılmıştır. Komzek üzerinde bulunan ve bir adet tomruğun dikey olarak kesilmesiyle dikdörtgen şeklinde bir pencere oluşturulmuştur. Ahır katının tavan döşemeleri yapılırken ara kattan toz toprak akıntısını önlemek amacıyla da tavan yenilenmiş ancak tomruklardan oluşan kirişler aynı şekilde kullanılmaya devam edilmiştir.

Yörede tomruk yığma olarak yapılan ahır katında tomruklar arasında oluşan aralıklar, soğuk hava girişini önlemek için saman ve hayvan gübresi karıştırılarak elde edilen bir harç ile kapatılmaktadır. Yeni evde ise bir kısmı dökülmüş, zaman içinde tomruklardan ayrılmış olan eski sıvalar spatula ile temizlenmiştir. Yine aynı amaçla bu aralıkların kapatılmasında bu defa farklı ve daha hoş görüntü elde etmek de söz konusu olmuştur. Tomruk renginden farklı

ve ahşaba zarar vermeyecek bir harç düşünülmüş ve odun talaşı ile tutkal karışımı malzeme ile tomruk araları sıvanmış (Fotoğraf 13-14), evin iç ve dış tarafından emprenye ve vernik uygulanmıştır.³⁸

Fotoğraf 13-14: Evin salona dönüştürülen birinci katın ön cephesi.

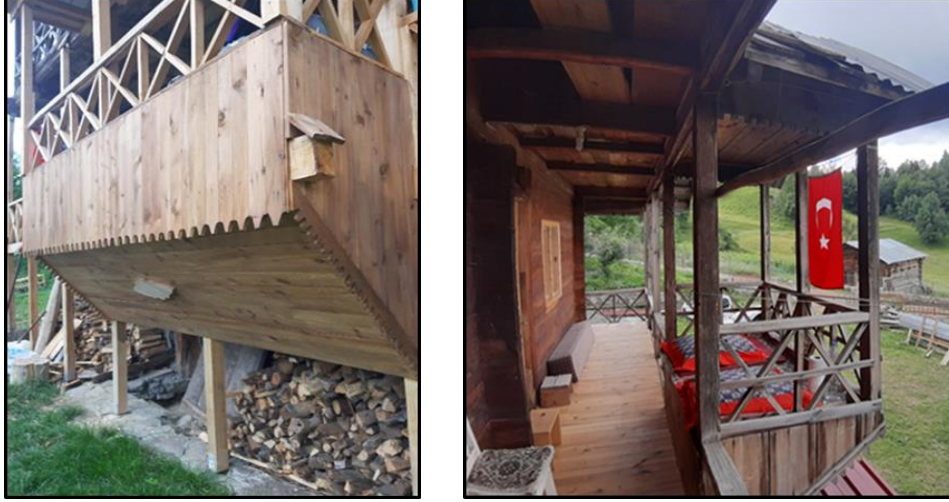
Ahırın bulunduğu katın salon ve odaya dönüştürülmesiyle, geleneksel evlerin ikinci katında olduğu gibi bu kata yeni bir ayvan eklenmiştir. Evin üç cephesinin ayvanla çevrili olması, ev dışına çıkılmadan üç tarafının kesintisiz olarak dolaşılmasını sağlamaktadır. Böylece kışın da soğuk hava ve tipiye maruz kalmadan dış mekânda evin çevresini görmede, açık havaya çıkmada kullanılan önemli bir yer olmaktadır. Ayvanların üstü örtülü olsa da evin dış cephesine taşan bir bölüm olduğundan yan cephelerden yağmur, kar, rüzgâra maruz kalmaktadır. Birinci kata eklenen ayvana yeni bir köşki yapılarak ayvan tamamlanmıştır. Köşki ve ayvan eklenmesi, bu katın kullanılmasıyla ilişkilidir (Fotoğraf 15-16). Soğuk dönemlerde üst kattan alt kata inilmekte ve burada kalındığı sürece açık havada oturmak, sohbet etmek, dinlenmek istendiğinde bu köşki kullanılmaktadır. Köşki, evin bir süsü, en güzel mekânı, manzaranın gözleendiği, rüzgâra açık bir yerdir. Evin alt katından ilk ayvan ve köşkiye düzayak ulaşmak daha kolay olmaktadır. Mutfak da bu katta yer aldığından genellikle bu bölüm kullanılmakta, misafirler bazen köşkide ağırlandmaktadır.

Yeni köşkide kullanılan ahşap türünün belirlenmesinde iklim koşulları göz önünde bulundurulmuştur. Köyde kar kalınlığının 1,5 metreyi bulması ve çatıdan düşüp biriken karların yere daha yakın olan alt köşkiye ulaşması ahşabın zamanla bozulmasına neden olacaktır. Bu nedenle yeni köşkinin yapımında ve döşemelerin yenilenmesinde neme dayanıklı olduğundan kestane ağacı kullanılmış ve bu malzeme Borçka ilçesinden temin edilmiştir. Köşkide bulunan kirişlerin yağış sularıyla çürümesini önlemek amacıyla üzerlerine tahta parçaları yerleştirilmiştir (Fotoğraf 15). Ayrıca birinci kata köşki eklenebilmesi, ev temelini taş duvar örülerek yükseltilmiş olmasına bağlıdır.

Evin mimarisinde, istenilen estetiğin oluşturulması konusunda usta bulmakta güçlük çekilmiştir. Nihayet Bursa'da ikamet eden Şavşatlı ustalara

³⁸ Emprenye uygulaması, ağaç malzemenin içerisine mantarlar ve böcekler için zehirli olan kimyasal bir maddenin muhtelif metotlarla sevk edilmesi suretiyle zararlıların tesirinden korunarak ömrünün uzatılması işlemidir. Mesela bu süre, kayında 3 yıldan 40 yıla, çamda 5 yıldan 20 yıla yükselir. Çoğunlukla suda çözünen emprenye maddesi kullanılır, bununla emprenye edilen ağaç malzeme boyanabilir, kokusuzdur (Göker, 1990:405).

ulaşmıştır. Ayvan ve köşkte kullanılan ahşap malzeme ev sahipleri tarafından satın alınmıştır. Ustalara, ayvan tabanının döşemesi ve köşk yapım maliyeti olarak 2020 yılında 20 bin lira ücret ödenmiştir.

Fotoğraf 15-16: Evin birinci katına eklenen ve ikinci katında bulunan ayvan ve köşkler.

216

İBD

1 (2)

Yamaca intibak ettirilen kırsal meskenlerde arazi eğimi nedeniyle evin ön tarafına doğru açılacak boşluk oluşmaktadır. Zemin kat, diğer katlara göre daha dar alanlı ve basık bir yapıda olup kapısı direkt evin ön cephesine açılmaktadır. Evin zemin katı küçükbaş hayvanların barınacağı şekilde değerlendirilmiş ve *kuzuluk* olarak adlandırılmıştır. Evin günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmesi nedeniyle geçmişte hayvancılık yapılırken kullanılan *kuzuluk*, yeni evde *kiler* olarak kullanılmıştır. Bu bölüm inşaat süresince çeşitli malzemelerin (tahta, çimento torbası, tarım araç gereçleri, piknik tüpü, çeşitli kaplar vb) konulduğu bir yer olarak işlev görmüştür. Zemin katın ön cephesi aynı zamanda odunların istiflendiği alan olmuştur. Birinci kata eklenen ayvan altında oluşan üstü örtülü boşluğa odun, tahta parçaları konulmuş; evde beslenen kuzu için küçük barınak yapılmıştır (Fotoğraf 17).

Fotoğraf 17: Ayvanın alt tarafına kuzu için yapılan barınak.

İkinci kattaki ayvanların birinde su doldurulan kapların konulduğu *güğümlük* denilen bir bölüm bulunmaktadır. Güğümlük, ayvanın dışına doğru 40-50 cm çıkıntı oluşturmuştur ve içinde 2-3 adet raf yerleştirilmiştir. İçme ve kullanma suyunun eve alınmasıyla güğümlerle su taşıma işi de kalkmıştır. Böylelikle az sayıda kullanılan güğümler bazen aksesuar olarak evin bir köşesine konulmuştur. Bahçeci evindeki güğümlük sonradan ayakkabılık olarak kullanılmaya başlamış (Fotoğraf 18-19) ve yer itibarıyla eve giriş kısmında bulunması terlik ve ayakkabıların buradan alınmasını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda ağır yüklerin konulamayacağı güğümlük bu sayede en işlevsel şekilde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 18-19: Evin yan ayvanında bulunan *güğümlük*, ayakkabılığa dönüştürülmüştür.

Evin ikinci katına arka cephede zemine intibak ettirilen ayvan girişinden evin içine geçiş yapılır. Ayvanın orta bölümünden ev içinde *divanhane* denilen odalar arasındaki bölüme geçilir. Divanhane odalara, ayvana, çatıya geçilebilen bir orta mekândır. Divanhanede çok fazla eşya bulundurulmasından kaçınılmıştır. Burada oturmak için evde bulunan bir divan, masa ve sandık konulmuştur. Divanhaneden çatıya çıkış için bulunan merdiven dik açılı yapılmış ve böylece basamakların oda kapısına uzanması önlenmiştir. Merdivenin alt bölümünde oluşan boşluk ise büyük ve küçük boyutta iki farklı dolap yapılarak değerlendirilmiştir (Fotoğraf 20-21).

Fotoğraf 20-21: Divanhane ve buradan çatıya çıkış için yapılan merdiven.

Ev için modern eşyalar alınmamış, bunun yerine geleneksel evlerde olduğu gibi seki, divan, karyola, sandalye kullanılmıştır. Koyun yetiştiriciliğine bağlı olarak elde edilen yünden yapılan kilimler ve içi yün doldurulan yastıklar odalarda kullanılmakta ve geleneksel dokumalar yaşatılmış olmaktadır (Fotoğraf 22-23-24). Köylerde altyapının gelişmesi ve genellikle köydeki çocuk ve genç nüfusun bilgisayar kullanımı göz önünde bulundurularak divanhane bölümüne bilgisayar kullanımı için masa yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 22-23-24: Evin sedirleri üstünde ve duvarlarda çeşitli yün dokumalar bulunmaktadır. Yün dolgulu kilim yastığı, kilim ve heybe.

Ev eklentilerinden eve yakın olarak bulunan ve sıklıkla kullanılan ambar, evin inşası sırasında yeni evin ikinci katına yerleştirilmiştir. Dış mekânda hava koşullarına açık halde olan ambar, çatı altına alınarak yağışların etkisinden korunması sağlanmıştır (Fotoğraf 25-26). Ambarlar, içindeki gıda ve eşyalara zarar verebilecek haşerelerin girmesini önlemek amacıyla tahtaları arasında aralık dahi bırakılmayan yapılardır. Evin bir odası olarak eve eklenen ambara sonradan yeni işlevine uygun olarak bir pencere açılmıştır. Ambar kapısı, diğer odalar gibi divanhaneye açılmaktadır.

Ambar kapıları, evlerin kapılarına göre daha alçak yapılmıştır. Kapılar çekip-itolerek kolaylıkla açıp kapatmak amacıyla elcek yapısı diğer kapılardan farklı olup ahşaptan yapılmıştır. Yaklaşık 200 yıllık olduğu ifade edilen

ambarın tahtaları balta ile yontularak hazırlanmıştır. Evin yeniden kullanımında bu duvarlar ve ambar kapısı aynı şekilde muhafaza edilmiştir (Fotoğraf 27-28).

Fotoğraf 25-26: Pencere açılan ambar ve ambarın içinden divanhaneye açılan kapı.

Fotoğraf 27-28: Ambarın iç duvarı ve ambar kapısı.

Kırsal meskenlerde pencereler iklim koşullarını yansıtan bir unsurdur. Yağış, rüzgâr, kar, soğuk hava, sis gibi doğal çevre özellikleri ile meskende oturanların tercihi, manzara ve konuma göre pencere yönü ve boyutu değişmektedir. Söz konusu evin pencereleri küçük yapıli olup dışardan ahşap kepenklerle kapatılmaktadır (Fotoğraf 29-30-31).

Fotoğraf 29-30-31: Pencere küçük yapılı olup ahşap kepenkleri bulunmaktadır.

Bahçeci ailesi artık hayvancılıkla uğraşmamaktadır ancak bu faaliyeti sürdürdükleri dönemden kalan çeşitli alet edevat (Hayvanları bağlamak için boyunlarına geçirilen ağaç halka (kirkal), tırpan, nal, heybe vb.) evin çevresinde bulundurulmakta, tomrukların taşınmasında yapılan *toros* ve sade ahşap askı ise evin dış cephesinde görülmektedir (Fotoğraf 32-33-34-35-36).

Fotoğraf 32-33-34: Tarımsal faaliyetleri yansıtan hayvan boyunluğu, tırpan ve nal.

Fotoğraf 35-36: Ormandan tomrukların hayvan gücüyle getirilmesinde yapılan *toros* ve evin dış cephesine çakılan ahşap askı.

Evin çatısı, yöredeki ustalar tarafından %35 eğimli olarak yapılmıştır (Fotoğraf 37). Çatı katı bir insanın rahatça ayakta hareket edebileceği yüksekliğe sahiptir.

Fotoğraf 37: Çatı katından görünüm.

Divanhaneden çıkılan çatı katı meyve, sebze ve çeşitli bitkilerin güneş ışığı almadan kurutulabileceği kapalı bir ortam sağlamıştır. Evin çatı örtüsü ise galvaniz sac ile yenilenmiştir. Çatı eğiminin %35 olması çatı katında kullanılabilir bir yer oluşturmuştur.

Bahçeciler Evi'nde dış mekânda yapılan değişiklikler

Evin dış cephesinde köklü bir değişiklik yapılmamıştır. Yaz dönemini köylerinde geçiren çocukların oyun ihtiyacı düşünülmüş ve evin etrafında oyun materyalleri eklenmiştir. Evin arka cephesinde, beden duvarı ile buhari arasında bir boşluk bırakılmıştır. Bu alanın üstü evin çatısı ile örtülü olduğundan yağışlardan korunmaktadır. Bu kısım yağışlı havalarda çocukların yağıştan korunup ancak açık havada olmalarını sağlayacak şekilde oyun oynayabilecekleri bir bölüm olarak tasarlanmıştır.

Fotoğraf 38-39: Evin arka köşesinden ayvana geçiş.

Evin fosseptik çukuru ön bahçe içinde ve bir adet olarak yapılmıştır. Evin dört mevsim boyunca aile bireylerinin kullanımına açık olması ve nüfusun artmış olmasına bağlı olarak evde daha fazla su kullanılmaktadır. Ayrıca evde kullanılmaya başlanan çamaşır, bulaşık makinelerinden çıkan su da evin ön tarafında yapılan fosseptik çukuruna yönlendirilmiştir. Çatılardan gelen yağmur ve kar suları saçaklara eklenen oluklar ile toplanarak evin ön tarafına akıtılmıştır. Evin ön köşesinde oluktan akan suyun altına logar yapılmış ve buradan itibaren 35 m boyunca bir kanal ile evin yanındaki yol kenarına aktarılmıştır. Yolun kenarında açılan kanala aktarılan su, buradan akışa devam ederek dereye ulaşmaktadır.

Evi, bahçeyi ve yerleşim alanını tamamlayan bir unsuru da taş duvarlar ve çeperler (çit) oluşturmaktadır. Taş duvarlar hem bir başka hanenin mülkiyeti ile sınır oluşturmakta hem de sel sularının bahçeye girmesini, eve ulaşmasını önlemektedir. Bahçeciler Evi çevresinde de taş duvar inşa edilmiştir. Bahçeye girişin yapıldığı kesimde, bahçe duvarının arasında ve köy yolunun kenarında ise küçük bir çeper bulunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Şavşat ilçesinin Aşağı Koyunlu köyünde maddi durumu iyi olan bir aile geleneksel Şavşat evlerini yaşatma adına eski bir evi yeniden inşa ederek günümüz şartlarına uyarlamış ve geleneksel Şavşat evinin geçmişten gelen özelliklerinin gelecek yıllara aktarılmasına örnek olmuştur. Bahçeciler Evi'nin iç ve dış mekânında birçok değişiklik yapılmıştır. Ancak bunlar genellikle evin bölümlerini farklı bir işleve dönüştürme şeklinde olmuştur.

Evin dönüştürülme sürecinde yörenin fiziki coğrafya şartları yine göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle evin temel yapı malzemesi olarak kullanılan ahşabın yağışlı iklime karşı korunmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Yenilenen döşemelerde, çam ya da ladin ağacı yerine bu defa kestane ağacı kullanımı tercih edilmiştir. Eve eklenen ambarda ve salonda açılan pencereler yine küçük boyutlarda yapılmıştır. Evin arazi ve iklim koşulları göz önüne alınarak inşa edilmiş olması, yeni işlev kazandırılmasını ve çok amaçlı kullanımını kolaylaştırmıştır. Eve birçok müdahale yapılırsa da evin geleneksel dokusu, yapı malzemesi korunmuştur. Bahçeciler Evi'nin son hali itibarıyla, Şavşat yöresinin geleneksel mimarisine göre büyük bir farklılık oluşmamıştır. Yalnız, yöre evlerinde köşkler birer adet olup, Bahçeciler Evi'nin mevcut halinde olduğu gibi iki köşki varlığı yaygın bir kullanım değildir.

Evin daha geniş alan oluşturularak kullanımı, önceki geçim şeklinin artık sürdürülmüyor olması ve ailenin *birlik ev* kültürünü taşıması ile ilişkili olmuştur. Geleneksel ve tarihi kır meskenlerinin yeni ihtiyaçlara göre yeniden yaşanabilir olması ekonomik, kültürel, sosyal olguların birlikte etkili olduğunu göstermiştir.

Evin geleneksel şekli ve estetiğini yansıtacak şekilde yenilenmesinde işin sanatına hâkim olan yerel ustalara ulaşmada güçlük yaşanmıştır. Yöre mimarisine hâkim ustaların tecrübeye dayalı bilgisinin aktarılmasının, yeni kırsal meskenlerin inşasında ya da onarımında oldukça önemli olduğu görülmüştür.

Kırsal mirasın yaşatılmasının bir yolu, evin yeni ihtiyaçlara hizmet edecek şekilde dönüştürülmesidir. Bir kırsal meskende, geleneksel değerlerin korunması onun yeni ihtiyaçlara göre uyarlanması ile sürdürülebilir olmaktadır. Evde iklim koşullarına karşı alınan tedbirler eski dönemlerde tamamen mevcut doğal malzeme ile yapılırken yeni koşullarda sanayi ürünleri ve doğal malzeme birlikte kullanılmıştır. Bu ise kırsal meskenlerin yaşatılmasındaki güçlükler düşünüldüğünde olumlu karşılanabilecek bir durumdur.

Yılın büyük kısmını köyde geçiren aile, köye dönüş yaptıktan sonra arazileri içinde fidanlık oluşturmuş ve armut, ceviz elma gibi çeşitli meyve ağaçları yetiştirmeye başlamıştır. Böylelikle atıl durumdaki araziler değerlendirilmiştir. Bahçeci ailesi, atalarının yaptığı gibi arıcılık yapmaya başlamış ve geleneksel bilgi ile modern bilgiyi terkip ederek yeni uygulamalar deneme fırsatı bulmuşlardır. Köye dönüş olması, yaşanan ortamın korunmasını, sahip çıkılmasını beraberinde getirmiştir.

Bahçeci Evi, akrabaların bayramda seyranda köyde buluşarak iletişimi sürdürebilecekleri bir mekân bulunması bakımından önemli olmuştur. Ortak mekân kullanımı (divanhane, salon) ile bireysel kullanım (odalar) bir araya getirilmiştir. Aile bireylerinin bir araya gelmeleri ve gurbettekileri de çekmeleri, köye özlem duyanların ilgisini köye yönlendirmede etkili olmuştur.

Doğa ve kültür turizmine olan ilginin artması nedeniyle geleneksel mimari ilgi ve merak uyandırmaktadır. Şavşat'a gelen ve otantik köy arayışında olan turistlere, yerel halk tarafından kırsal meskenlerin korunduğu belli başlı köylerin adı verilmektedir. Dolayısıyla kırsal turizmde geleneksel köy evleri önemli role sahiptir. Bu anlamda yörede böyle bir evin tekrar canlandırılması, bunun örnek ev olarak gösterilmesi yörede turizm güzergâhlarının belirlenmesinde turistleri buraya çekecek örnek bir yapı olduğu görülmüştür. Özellikle ekoturizm rotalarında, turistik tesisler içinde bu yapılara yer verilebilir. Bu örnekten yola çıkılarak yerel idarecilerin, özel girişimcilerin eski evlere sahip çıkmaları, bunların yok olmalarına göz yummamaları önemli olmaktadır. Bu anlamda turizm gayesi ve kültürel geçmişi yaşatma adına evlerini yenileyecek olanlara destek olunarak geleneksel kır mimarisinin yaşatılmasına önderlik edilmelidir.

Yerel mimari; eğitim, arazi niteliği, iklim gibi fiziki koşullara en uyumlu gelişen yapılar olması nedeniyle özellikle şekil ve işlev yönüyle yeni mimari tasarımlara esin kaynağı olmaktadır. Bu nedenle kırsal meskenlerin plan, şekil ve yapı unsurlarının yerel kültürle ilişkisinin anlaşılması ve yaşatılması gelecekteki ihtiyaçların tasarımı için bir veri kaynağı olacaktır. Ayrıca bu evlerin yaşatılması sadece kültürün, gelenek göreneklerin yaşatılması değil bu evle birlikte yüzlerce kelimenin, dil dağarcığının da yaşatılması demektir.

Kaynaklar

- ANŞİN, Rahim, "Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil ve İç Kesimlerinde Yayılan Ana Vejetasyon Tipleri", *KTÜ Orman Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1981, ss.17-24.
- AYDEMİR, E., (2010). *Yöresel Mimari ve Kırsal Dokunun Korunması: Artvin, Şavşat, balıklı mahallesi örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BEKDEMİR, Ünsal ve Ramazan Sever, "Şavşat ve Çevresinde Tipik Bir Ev Eklentisi: Merek", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8 (9), 2003.
- CEYLAN, Salih, *Artvin Yöresinin Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.
- DOĞANAY, Hayati ve Fatih Orhan, "Şavşat'ta Geleneksel Köy Meskenleri ve Başlıca Sorunları". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (1), 2014, ss. 273-298.
- ERES, Zeynep, Türkiye'de Geleneksel Köy Mimarisini Koruma Olasılıkları. *Ege Mimarlık Dergisi*, 92, 2016, ss. 8-13.
- ERUZUN, Cengiz, "Artvin Ve Çevresinde Halk Mimarisi", *Mimarlık*, 9(104), 1972.
- GÖÇMEN, Duygu, *Doğu Karadeniz Kırsal Mimarisi İçin Koruma Önerileri: Artvin İli-Balıklı Mahallesi-Zurabet Evi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), 2010.
- GÖKER, Y., Kırsal Alanda Ahşap Bina İnşaatında Emprenyenin Önemi, *Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tarımsal Üretim Verimlilik Sorunları Sempozyumu*, Ankara 1990.
- KAYA, Mutlu, Geleneksel Kır Meskenlerinde Mimari Degradasyon: Sinop İli Örneği, *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences*, 17(1), 2019, ss. 146-169
- KAYA M., Cevdet Yılmaz, *Kuzey Anadolu'da Geleneksel Mimari: Ayancık Yöresinde Taş Örtülü Evler*, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2019.
- KAYMAZ, Çağlar Kıvanç, Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi, (Yayımlanmamış Doktora tezi), *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum, 2018.
- KÖSE, Abdullah, Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum, 12(18), 2007, ss. 7-38.
- Köy Envanter Etüdü- Artvin (1981), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara 1984.
- KUBAN, Doğan *Türk Hayatlı Evi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.
- MANAV, Kamile ve Vedat Çalışkan, Geleneksel Bir Mesken Tipinin Turizmde Çekicilik Potansiyelinin Araştırılması: "Dügmeli Evler" Antalya Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 2017, ss. 215-240.
- ORHAN, Fatih, Şavşat'ın Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, s.49
- ORHAN, Fatih, Serhat Zaman, Ahmet Çavuş, Artvin İlindeki Geleneksel Kırsal Mesken Mimarisine Bir Örnek: Ahşap Yığma Evler, İstanbul Üniversitesi

- Yayın No: 5255, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3465, 1. *İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı* 2019.
- ÖZGÜNER, Orhan *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1970.
- SEVER, Ramazan, Berta (Okçular) Çayı Havzası'nın Fiziki Coğrafyası (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum 2001.
- TANOĞLU, Ali, *Beşeri coğrafya: Nüfus ve yerleşme*. İstanbul Üniversitesi, 1969.
- TARKAN, Tevfik, *Rize-Hopa Yöresi Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 145, Araştırma Serisi No:27, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 35, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1973.
- TOLUN - DENKER Bedriye, *Yerleşme Coğrafyası – Kır Yerleşmeleri*, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını*, İstanbul 1977.
- TUNÇDİLEK, Necdet, *Türkiye İskân Coğrafyası, Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)*. *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay.: 1283, Coğrafya Enst. Yay.* İstanbul 1967.
- TÜİK, (Türkiye İstatistik Kurumu), 2020.
- TÜMERTEKİN, Erol ve Nazmiye Özgüç, *Beşerî Coğrafya. İnsan, Kültür, Mekân*. Çantay Kitabevi, İstanbul 2010, s. 117.
- YILMAZ, Cevdet, *Sinop-Kastamonu Yöresi Ahşap Kır Meskenlerinde Taş Çatı Örtüsü*, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum 2001, ss.163-186.
- ZEKİ, Muvahhid, (Haz. Muammer Demirel), *Artvin Vilâyeti Hakkında Ma'lûmât-ı Umümiye*, Yusufeli Belediyesi Yayını, FSF Printing House, İstanbul 2010.

226

İBD

1 (2)

KAPIKAYA FEST'E KATILANLARIN FESTİVALE İLİŞKİN KALİTE VE
DEĞER ALGILARININ BELİRLENMESİ
*DETERMINING THE QUALITY AND VALUE PERCEPTIONS OF THE PARTICIPANTS
OF KAPIKAYA FESTIVAL*

Doç. Dr. Yasin KELEŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
Ondokuz Mayıs University, Tourism Faculty, Department of Tourism Guidance

yasin.keles@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6879-448X

Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
Ondokuz Mayıs University, Tourism Faculty, Department of Tourism Guidance

mutlukaya61@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9165-0110

Arş. Gör. Asena KURT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
Ondokuz Mayıs University, Tourism Faculty, Department of Tourism Guidance

asena.kurt@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8337-6155

Arş. Gör. Burak ARSLAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
Ondokuz Mayıs University, Tourism Faculty, Department of Tourism Management

burak.arslan1@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1303-6961

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi (Research Article)
Geliş Tarihi-Received Date : 12.12.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 24.12.2020
Sayfa-Pages : 227 – 240.

This article was checked by

Atf – Citation: KELEŞ, Yasin – KAYA, Mutlu - KURT, Asena – ARSLAN, Burak,
“Kapıkaya Fest'e Katılanların Festivale İlişkin Kalite ve Değer
Algılarının Belirlenmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan
Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 227 –
240.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 227 – 240
Makale Türü: Araştırma Makalesi

KAPIKAYA FEST'E KATILANLARIN FESTİVALE İLİŞKİN KALİTE VE DEĞER ALGILARININ BELİRLENMESİ *DETERMINING THE QUALITY AND VALUE PERCEPTIONS OF THE PARTICIPANTS OF KAPIKAYA FESTIVAL*

Doç. Dr. Yasin KELEŞ – Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA –
Arş. Gör. Asena KURT – Arş. Gör. Burak ARSLAN

Öz

Bu araştırmanın amacı, Bafra'da üçüncüsü düzenlenen Kapıkaya Doğa Sporları Festivali'ne katılanların, festivale ilişkin kalite ve değer algılarını belirleyebilmektir. Bu kapsamda, Kapıkaya Fest'e katılan ve çadırda konaklayan 84 ziyaretçiye anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ile betimlenmiş, boyutlara göre farklılıklarının analizinde iki değişken içeren gruplar için bağımsız t testi, ikiden fazla değişken içeren gruplar için ise tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda özellikle hatıra eşyalar, yemekler, festival programı ve festival değeri boyut ortalamalarının diğerlerine göre düşük olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların festival kalite ve değer soru formundaki ifadelerle ilişkin görüşlerinin demografik özelliklere göre farklılıkları incelendiğinde, il dışından festivale katılanların, festival memnuniyeti ve festival sadakati konusunda diğerlerine göre olumsuz görüşlere sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bafra, Kapıkaya Fest, Festival, Turizm.

Abstract

The purpose of this research is to determine the quality and value perceptions of the participants of Kapıkaya Nature Sports Festival held for the third time in Bafra. In this context, a questionnaire was applied to 84 visitors attending in Kapıkaya Fest. The obtained data were described with percentage, frequency, arithmetic mean and standard deviation values, and independent t test was used for groups containing two variables, and one-way analysis of variance for groups with more than two variables. As a result of the analysis, it was found that the average size of souvenirs, meals, festival program and festival value was lower than others. When the differences of the opinions of the participants regarding the expressions in the festival quality and value questionnaire according to demographic characteristics were examined, it was concluded that those who attended the festival from outside the province had negative views about festival satisfaction and festival loyalty.

Keywords: Bafra, Kapıkaya Fest, Festival, Tourism.

Giriş

İçeriği, düzenlenme döngüsü, katılacak kişi sayısı ve süresi önceden belirlenerek belirli bir program dahilinde düzenlenen; bilim, kültür, spor, eğlence, rekreasyon, din ve ekonomik faaliyetler kapsamındaki temalarla insanların bir araya geldiği, tek seferlik veya belli aralıklarla tekrarlanan gösteri ve etkinlikler dizisine festival adı verilmektedir.¹ Bir yörenin simgesi haline gelerek gelenekselleşen, toplum belleğinde yer edinen ve belirli bir zaman diliminde ve isimle düzenlenen etkinlikler olan festivaller², düzenlendiği bölgenin imajını olumlu etkilemekte ve bölgenin festival süresinin dışındaki zamanlarda da ziyaret edilmesini sağlamaktadır.³

Spor yarışmaları, bölgesel fuar ya da panayırılar, yerel ürünlerin sergilenmesi, tiyatro, folklor, film, müzik gösterileri, defileler ile renklendirilen festivallerin her yıl düzenlenerek geleneksel hale gelmesi, kent üzerindeki ulusal ve uluslararası ilgiyi de gittikçe artırma beklentisini beraberinde getirmektedir.⁴ Bu açıdan bakıldığında kentsel ve bölgesel kalkınmada önemli bir yere sahip olan festivaller, yalnızca birer etkinlik olmanın yanı sıra ekonomik kalkınmanın bir unsuru olarak da görülmekte ve kültür öğelerinin gelecek nesillere aktarılmasında şehirlerin ve ülkelerin kendilerine özgü dokularının sergilenmesinde ve yaşatılmasında önemli birer *aracı* olarak ele alınmaktadır.⁵

Samsun ili Bafra ilçesinde 2019 yılında 3.'sü düzenlenen Kapıkaya Doğa Sporları ve Kültür Festivali (Kapıkaya Fest)'nin de yılın belirli günlerinde ve Kapıkaya Fest adıyla düzenlenen bir organizasyon olarak gelenekselleşmesi amaçlanmakta ve bunun getirisi olarak destinasyon imajının olumlu değişimi ve festival dışı zamanlarda da destinasyonun ziyaretçi sayısının artışına katkı sağlaması hedeflenmektedir. Bu çalışmada Bafra'da düzenlenen Kapıkaya Fest'e katılanların festivale ilişkin kalite ve değer algıları araştırılmıştır.

Literatür ve Problem

Turizm uygulamaları ve yönetim deneyimi, festivallerin ve yerel özel etkinliklerin, yerleşim yerlerini en hızlı büyüyen turizm cazibe merkezlerinden biri haline getirdiğini göstermektedir.⁶ Festival, katılımcıları arasında bir kutlama duygusu ve keyif deneyimi içeren bir tür temalı özel etkinliktir. Uysal ve Gitelson, festivali, potansiyel ziyaretçilere turizmin cazibesini artırmak için

¹ Onur Atak, Türk Turizminin Tanıtımında Festivallerin Yeri ve Önemi: Antalya Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2009.

² Bob Mc Kercher, Wan Sze Mei and Tony Tse, "Are short duration cultural festivals tourist attractions?", *Journal of Sustainable Tourism*, 14/1, 2006, s. 55-66.

³ Duarte B. Morais and Chung-Hsien Lin, "Why Do First Time and Repeat Visitors Patronize a Destination?", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 27/2, 2010, s. 193-210.

⁴ Bilsen Bilgili, Önder Yağmur ve Hakan Yazarkan, "Turistik Ürün Olarak Festivallerin Etkinlik ve Verimliliği Üzerine Bir Araştırma: Erzurum-Oltu Kırdag Festivali Örneği", *International Journal of Social and Economic Sciences (IJSES)*, 2/2, 2012, s. 117-124.

⁵ Onur Atak, Selma Tatar ve Arda Tunaseli, "Kültürel Miras Oluşumunda Festivallerin Yeri ve Önemi: Fethiye Müzik Köyü Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal of International Social Research*, 10/52, 2017, s. 1396-1409.

⁶ Donald Getz, "Event tourism: definition, evolution and research", *Tourism Management*, 29/3, 2008, s. 403-428.

sahnelenen geleneksel etkinlikler olarak tanımlamaktadır.⁷ Getz ise festivali halka açık ve temalı bir kutlama olarak ele almaktadır.⁸ Festivaller genelde toplumun belirli bir bölgeye, belirli bir zaman diliminde katılımıyla kültür, sanat, gelenek, din gibi çeşitli nedenlerle yapılan kutlamalardır. Kültürel unsurlar, sanatsal etkinlikler, yöreye özgü unsurlar ve çeşitli kutlamalar, festivallerin kapsamına girmektedir. Falassi festivalleri şu şekilde ele almaktadır:⁹

- Kutsal veya kültürel, özel gelenek/ göreneklerle belirginleşmiş kutlamalar,
- Belirli bir insan ya da olayın veya önemli bir ürünün hasatıyla ilgili yıllık kutlamalar,
- Genellikle tek bir sanatçı veya sanat dalına adanmış bir dizi güzel sanatlar çalışmasının yapılmasını içeren kültürel etkinlikler,
- Fuar ve panayırılar,
- Genel, herkese açık şenlik, ziyafet ve eğlenceler.

Festival turizmi genel olarak, bir destinasyonun "bir festival döneminde" ziyaret edilmesini ifade etmektedir.¹⁰ Festival turizminin bir turist destinasyonunun farkındalığını, cazibesini ve karlılığını artırmak için geliştirilen sınırlı süreli olaylarla bağlantılı olduğunu değerlendirmek mümkündür.¹¹ Genellikle bir topluluğun kültürel kimliğinden yararlanma ve onun yer duygusunu tanımlamaya katkıda bulunma olasılıkları bakımından, festival turizmi diğer olaylardan farklılık göstermektedir.^{12 13}

Kowalczyk'e göre, belirli bir bölgedeki turizmin gelişimi, turist trafiği olarak tanımlanan turist gezilerinin sonucu olan bir dizi değişikliğe neden olmaktadır.¹⁴ Değişiklikler mekânsal gelişim, ekonomi, sosyo-kültürel alan, siyasi idari kurumlar ve doğal çevre ile ilgilidir. Festival turizmi, festival mekânlarında çevresel iyileştirmelere de yol açabilmektedir. Festival zamanı yaklaştıkça, bölge sakinleri ve işletme sahipleri bölgeyi daha sık hale getirmek için faaliyetlere dâhil olmaktadır. Dahası, festivaller yerleşik hale geldikçe, şehir merkezlerindeki alanları yeniden geliştirmek, tarihi binaları korumak ve restore etmek, park ve toplum merkezleri inşa etmek, ağaç dikmek, caddeleri asfaltlamak ve tatil dekorasyonları kurmak gibi bir dizi gelişmeyi de

⁷ Muzaffer Uysal and Richard Gitelson, "Assessment of economic impacts: Festivals and special events". *Festival Management & Event Tourism*, 2, 1994, s. 3-9.

⁸ Donald Getz, *Event Management & Event Tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York 1997.

⁹ Alessandro Falassi, *Time Out of Time: Essay on the Festival*, University of New Mexico Press 1987, Albuquerque.

¹⁰ Dianne O'Sullivan and Marion J. Jackson, "Festival tourism: A contributor to sustainable local economic development", *Journal of Sustainable Tourism*, 10/4, 2002, s. 325-342.

¹¹ Brent JR Ritchie, "Assessing the impact of hallmark events: conceptual and research issues", *Journal of Travel Research*, 23/1, 1984, s. 2-11.

¹² Donald Getz, "Geographic perspectives on event tourism", *A companion to tourism*, 2004, s. 410-422.

¹³ Andrea Schöllman, Harvey C. Perkins and Kevin Moore, "Rhetoric, claims making and conflict in touristic place promotion: The case of central Christchurch, New Zealand". *Tourism Geographies*, 3/3, 2001, s. 300-325.

¹⁴ Andrzej Kowalczyk, *Geografia turystyki*, Wydawn. Nauk, PWN 2000.

beraberinde getirmektedir.¹⁵ Ulaşım açısından çevresel olumsuzluklar meydana gelebilse de festivallerin bir avantajı, geçici olmaları ve etkili bir planlama ile turistlerin 'yıl boyunca' yaratabileceği sorunları kısa bir süreye toplamalarıdır.^{16 17 18}

Festivaller, kapsamaları bakımından ele alındığında, bölge turizmi için önemli fırsatlar oluşturmaktadır. Festivaller turizm sezonunu uzatabilmekte, hükümetler için gelir yaratabilmekte¹⁹; yaratılan gelir ile mevcut işletmeleri destekleyip ve yeni girişimleri de teşvik ederek yerel ekonomi üzerinde olumlu ekonomik etkiler oluşturabilmektedir.²⁰ Turistler ise etkinlikler sırasında sunulan, bazen egzotik kültür gibi görünen birçok unsurdan etkilenmektedir.²¹ Ayrıca, turistler, alışılmadık atmosferdeki etkinliklere katılmak ve benzer ilgi alanlarına sahip insanlarla tanışmak istemektedir. Cudny vd., festivallerin temel özelliklerini çeşitli ve sıra dışı olaylardan oluşmaları, yerel toplulukların kültürleri ve dinleri ile ilişkili olmaları ve birçok sosyal ve kültürel öğeyi içermeleri olarak açıklamaktadırlar. Bu özellikleriyle festivaller, turistlerin ilgilerini çekmekte ve beklentilerini arttırmaktadır.²²

Festivaller, yöreye özgü çeşitli nitelikteki unsurların turizme entegre olmasını da beraberinde getirmektedir. Kladou, festivallerin bir destinasyonun ürün yelpazesini genişletmek için düşük maliyetli bir yol olduğunu ve destinasyonun somut olmayan kültürel mirasını, yerel geleneklerini, etnik özelliklerini ve kültürel görünümünü sergileme fırsatı sunan etkinlikler olduğunu ifade etmektedir.²³ Festivallerin turist harcamalarını artırdığı bir gerçektir. Dianne ve Marion, festivallerin genellikle yerel işletmeleri desteklediğini, restoranlara, el sanatları üreticilerine, eğlence hizmeti sunanlara ve sonuçta hizmet sektörünün her alanına katkıda bulunduğunu belirtmektedir.²⁴ Chang yerel festivallerin destinasyon pazarlamasında ve yerel ekonominin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.²⁵ Bu doğrultuda festivallere katılan ziyaretçilerin, festivallere ilişkin kalite ve değer algılarının belirlenmesi, bölge turizminin festivalden alacağı katkının yükselmesi açısından önem taşımaktadır.

¹⁵ Robert Janniskee, "Historic houses and special events", *Annals of Tourism Research*, 23/2, 1996, s. 398-414.

¹⁶ Alister Mathieson and Geoffrey Wall, *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, London 1982: Longman.

¹⁷ Bill Bramwell and Bernard Lane, "Interpretation and sustainable tourism – The potential and the pitfalls", *Journal of Sustainable Tourism*, 1/2, 1993.

¹⁸ Emma J. Stewart, "The place of interpretation", *Tourism Management*, 6/1, 1998, s. 44-52.

¹⁹ Brent JR Ritchie and Donald Beliveau, "Hallmark events: An evaluation of a strategic response to seasonality in the travel market", *Journal of Travel Research*, 13/2, 1974, s. 14-20.

²⁰ Charless Mitchell and Geoffrey Wall, "Impacts of cultural festivals on Ontario communities", *Recreation Research Review*, 13/1, 1986, s. 28-37.

²¹ Bernadette Quinn, "Arts, festivals, urban tourism and cultural policy", *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 2, 2010, s. 264-279.

²² Waldemar Cudny, Pavol Korec and Rafal Rouba, "Resident's perception of festivals – the case study of Łódź", *Slovak Sociological Review*, 44, 2012, s. 704-728.

²³ Stella Kladou, *Kültür Festivalleri: Genel Bir Bakış* (Ed. Serhan Ada), İstanbul'un Festivalleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

²⁴ O'Sullivan and Jackson, "Festival Tourism: A Contributor to Sustainable Local Economic Development?", s. 325-342.

²⁵ Janet Chang, "Segmenting Tourists to Aboriginal Cultural Festivals: An Example in the Rukai Tribal Area, Taiwan", *Tourism Management*, 27/6, 2006, s. 1224-1234.

Samsun'un Bafra ilçesindeki tarihi yerleri içerisinde barındıran, Kızılırmak'ın yanı başında bulunan Asar Kale ve Paflagonya Kaya Mezarlarının arasındaki eşsiz güzellikteki manzarasıyla Altınkaya Baraj Gölü'nde gerçekleştirilen Kapıkaya Fest ya da "Kapıkaya Uluslararası Doğa Sporları ve Kültür Festivali", her sene Temmuz ayında düzenlenmektedir. Ulusal ve uluslararası birçok sporcu ve doğa severi bir araya getirmek amacıyla bir dizi etkinliği (*foto safari, bambu sal, tekne gezileri, yamaç paraşütü, geleneksel el sanatları atölyeleri, ATV safari, çarpışan su botu, halat üstünde yürüme (slackline), paintball poligon, akrobasi gösterileri, Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti ve çevre gezileri, trekking, dağcılık faaliyetleri, trambolin vb.*) barındırmaktadır. Türkiye'nin de ilk "Sıfır Atık Temalı Doğa Festivali" dir.²⁶ Festivalin yeni olması, yıllara yayılması sürecinin sağlıklı bir şekilde planlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada, festivale katılanların festivale ilişkin görüş ve değerlendirmelerinin dikkate alınması, festivalin gelişimi ve geleceği açısından önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı, Bafra'da üçüncüsü düzenlenen Kapıkaya Fest'e katılanların festivale ilişkin kalite ve değer algılarını belirleyebilmektir. Bu amaç doğrultusunda cevap aranan araştırma soruları şu şekildedir:

- Kapıkaya Fest'e katılanların, festivale ilişkin kalite ve değer algıları nasıldır?
- Katılımcıların festivale ilişkin kalite ve değer algıları demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma nicel bir araştırma olup, veriler Kapıkaya Fest'e katılan ve festival-kamp alanında konaklama yapan 84 ziyaretçiden anket aracılığıyla elde edilmiştir. Kamp alanında 200 kadar çadır yer aldığı ziyaretçilerin tamamına ulaşılması amaçlanmış ve örneklem alınmamış olup, ankete katılmayı kabul eden ziyaretçilerden veriler elde edilmiştir. Uygulanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorulara, ikinci bölümde ise Yoon vd. tarafından geliştirilen, 8 boyuttan ve 28 sorudan oluşan festival kalite ve değer ölçeğine bölgesel özellikler dikkate alınarak eklenen 12 soru ile desteklenen soru formuna yer verilmiştir. Söz konusu soru formundaki 8 boyut şu şekildedir:²⁷

- Enformasyon sistemleri,
- Festival programı,
- Hatıra eşyalar,
- Yemekler,
- Olanaklar ve alt yapı,
- Festival değeri,

²⁶ Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kapıkaya Doğa Sporları Festivali, <https://samsun.ktb.gov.tr/TR-217347/kapikaya-doga-sporlari-festivali.html> (23.09.2020)

²⁷ Yoo-Shik Yoon, Jin-Soo Lee and Choong-Ki Lee, "Measuring Festival Quality and Value Affecting Visitors' Satisfaction and Loyalty Using a Structural Approach", *International Journal of Hospitality Management*, 29, 2010, s. 335-342.

- Festival memnuniyeti ve
- Festival sadakati boyutlarıdır.

Elde edilen veriler yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ile betimlenmiş, boyutlara göre farklılıklarının analizinde iki değişken içeren gruplar için bağımsız t testi, ikiden fazla değişken içeren gruplar için ise tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Farklılıkların ikili olarak çoklu karşılaştırmaları Bonferroni testi ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcılardan elde edilen verilerin analizine yer verilmiştir. Tablo 1'de katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Demografik Özellikler		f	%
Cinsiyet	Kadın	37	44
	Erkek	47	56
Medeni Durum	Bekâr	44	52,4
	Evli	40	47,6
İkamet	Samsun	62	73,8
	Samsun dışı	22	26,2
Yaş Grubu	18 - 25 yaş arası	33	39,3
	26 - 35 yaş arası	15	17,9
	36 - 45 yaş arası	18	21,4
	46 yaş ve üzeri	18	21,4
Eğitim Durumu	İlköğretim	1	1,2
	Lise	35	41,7
	Ön lisans	12	14,3
	Lisans ve üstü	36	42,9
	2000 TL'den az	30	35,7
Gelir Durumu	2001 – 4000 arası	25	29,8
	4001 – 6000 arası	16	19
	6001 ve üzeri	13	15,5
Festivale Katılma Amacı	Spor	15	17,9
	Kamp	58	69,0
	Diğer	11	13,1

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılanların %44'ü kadın, %56'sı erkektir. Katılımcıların %52,4'ü bekâr iken, %47,6'sı evlidir. Katılımcıların

yalnızca %26,2'si Samsun dışında ikamet etmektedir. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımı incelendiğinde, %39,3'ünün 18-25 yaş arasında, %17,9'unun 26-35, %21,4'ünün 36-45 ve yine aynı orandaki %21,4'ünün de 46 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Katılımcılar eğitim düzeylerine göre incelendiğinde, yarısından fazlasının üniversite ve daha üst düzeyde (%14,3 ön lisans, %42,9 lisans ve üstü) eğitilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcıların gelir durumları incelendiğinde, %35,7'sinin 2000 TL'den az, %29,8'inin 2001 ile 4000 TL arasında, %19'unun 4001 ile 6000 TL arasında, %15,5'inin 6001 TL ve üzerinde olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların festivale katılım amacı incelendiğinde, büyük oranda (%69) kamp amaçlı olduğu göze çarpmaktadır. Boyutlara ilişkin ortalama değerler Tablo 2'de sunulmuştur.

Araştırmaya katılanların festival kalite ve değer soru formuna ilişkin görüşleri, boyut ortalamalarına göre Tablo 2'de sunulmuştur. Ayrıca boyutlara ilişkin ortalamaların ikili olarak çoklu karşılaştırmasına yer verilmiştir.

Boyutlar	Ort.	s.s	F	p	Çoklu Karşılaştırma**
1. Enformasyon Sistemleri	3,63	0,92	12,826	0,000*	a
2. Festival Programı	3,25	1,09			b
3. Hatıra Eşyalar	3,15	1,19			b
4. Yemekler	3,21	1,23			b
5. Olanaklar ve Alt yapı	3,47	0,92			a
6. Festival değeri	3,24	1,12			b
7. Festival Memnuniyeti	3,68	1,11			a
8. Festival Sadakati	3,78	1,38			a

* $p < 0,001$,

** a, b, farklı harfleri içeren boyutlar arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 2: Festival Kalite ve Değer Boyutlarının Karşılaştırılması

Tablo 2'deki bulgular, Kapıkaya Fest'e katılanların festivale yönelik kalite ve değer algılarının ortalama, standart sapma ve birbirlerine göre farklılıklarını ortaya koymaktadır. Buna göre, festival sadakati boyutu en yüksek ortalamaya sahipken ($x = 3,78$), hatıra eşyalar boyutu ise en düşük ortalama değere sahip olan ($x = 3,15$) boyutu temsil etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde festival sadakati boyutunu takip eden en yüksek ortalama değerine sahip olan boyutlar festival memnuniyeti ($x = 3,68$) ile enformasyon sistemleri ($x = 3,63$), boyutlarıdır. Hatıra eşyalar boyutunu ise en düşük katılım gösterilen boyutlar olarak yemekler ($x = 3,21$), festival değeri ($x = 3,24$) ve festival programı ($x = 3,25$) boyutları izlemektedir. Boyutlara ilişkin ortalamalar topluca değerlendirildiğinde, katılımcıların cevaplarının ortalama değerinin biraz üzerinde olduğu; memnuniyet düzeyinin çok yüksek olmadığını belirtmek mümkündür.

Boyutların ikili olarak çoklu karşılaştırmalarına yönelik gerçekleştirilen Bonferroni testi sonuçları, enformasyon sistemleri, festival memnuniyeti, festival sadakati ve olanaklar ve altyapı boyutlarının; hatıra eşyalar, yemekler,

festival programı ve festival değeri boyutlarından daha yüksek ortalamaya sahip ve istatistiksel açıdan farklılık olduğunu göstermektedir.

İlgili literatür incelendiğinde Lee vd. tarafından yapılan çalışma, festivale yönelik algıları ortaya koyarken, çalışmada en yüksek ortalamaya sahip boyutların festival sadakati ve festival memnuniyeti, en düşük ortalamaya sahip boyutların ise festival ürünleri (hediyelik eşya vb.) ile altyapı ve olanaklar boyutları olduğu tespit edilmiştir.²⁸ Tanford ve Jung, yaptıkları meta-analiz çalışmasıyla festivallere yönelik en yüksek anlam ifade eden boyutların festival memnuniyeti ve sadakati olduğunu ortaya koymuş ve sadakat ile memnuniyeti oluşturan alt unsurları da belirtmişlerdir.²⁹ Festival memnuniyetinde etkili olan faktörler; aktiviteler, çevre, tavizler, sosyalleşme ve kaçış eğilimi olarak sıralanmaktadır. Buna bağlı olarak festival sadakatine en çok etki eden faktörlerin festivalden duyulan memnuniyet, aktiviteler, çevre, kaçış eğilimi ve festivale ilişkin algılanan değer olduğu bulunmuştur. Doğrul vd., algılanan festival değerine istatistiksel olarak olumlu etkisi en fazla olan boyutların festival programı ve festival alanı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca festival programı ve festival alanı boyutlarının festival memnuniyeti üzerine olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.³⁰

Buzcu ve Oğuz, algılanan kalite ve algılanan değer ile festival programı arasında yüksek düzeyde pozitif yönde ilişki olduğunu belirtirken, algılanan kalite ve sunulan hizmetler (olanaklar) arasında düşük düzeyde pozitif yönde ilişki olduğu bulgularına ulaşmışlardır. Yapılan çalışmada festival programının algılanan değer, algılanan kalite ve algılanan memnuniyet üzerinde en önemli değişken olduğu belirlenmiştir.³¹ Belirtilen çalışmalar özelinde dikkat çekilen bu bulgular, mevcut araştırma bulgularıyla yüksek seviyede benzerlik göstermektedir. Polat vd., içeriği yiyecek üzerine olan bir festival üzerine yaptıkları çalışmada festival kalitesine yönelik en yüksek ortalamaya sahip faktörün yiyecek, en düşük ortalamaya sahip faktörün ise kolaylaştırıcı hizmetler olduğunu ortaya koymuşlardır.³² Bu bulgular, mevcut araştırma bulgularıyla örtüşmemekle beraber, uyumsuz sonuçların nedeninin iki farklı konseptte sahip festival üzerinde araştırma yapılmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Buna rağmen yemeklerin festival kalitesi açısından önemli bir değişken olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Tablo 3'te katılımcıların festival kalite ve değer soru formuna ilişkin katılımcı görüşlerinin, demografik özelliklerine göre farklılıklarının özetine yer verilmiştir. Demografik özelliklere göre karşılaştırmalar tek yönlü varyans

²⁸ Jin-Soo Lee, Choong-Ki Lee and Youngjoon Choi, "Examining the role of emotional and functional values in festival evaluation", *Journal of Travel Research*, 50/6, 2011, s. 685-696.

²⁹ Sarah Tanford and Shinyong Jung, "Festival attributes and perceptions: A meta-analysis of relationships with satisfaction and loyalty", *Tourism Management*, 61, 2017, s. 209-220.

³⁰ Ümit Doğrul, Kandemir Atçeken ve Ayşe Şahin, "Festival kalitesinin ziyaretçilerin algıladıkları değer, tatmin ve sadakat üzerine etkisi: Mersin uluslararası narenciye festivali üzerine bir uygulama", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1, 2015, s. 72-84.

³¹ Zafer Buzcu ve Sibel Oğuz, "Festival ziyaretçilerinin algıladıkları değer, memnuniyet ve sadakatin festival kalitesi ile olan ilişkisi: Adana kebab-şalgam festivali örneği", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/4, 2019, s. 3140-3155.

³² Eray Polat, Büşra Diken ve Sultan N. Kılıç, "Festival kalitesi, algılanan değer, festival tatmini ve festival sadakati arasındaki ilişkilerin tespiti üzerine bir araştırma: Uluslararası Manisa mesir macunu festivali örneği", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/4, 2018, s. 23-44.

analizi ile bağımsız örneklemeler için t testi ile ortaya konulmuş olup testlerin sonuçlarına tabloda yer verilmiştir.

	Cinsiyet	Medeni Durum	İkamet edilen yer	Yaş Grubu	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Festivale katılım amacı
1. Enformasyon Sistemleri							
2. Festival Programı							
3. Hatıra Eşyalar							
4. Yemekler							
5. Olanaklar ve Alt yapı						✓	
6. Festival değeri						✓	
7. Festival Memnuniyeti			✓				
8. Festival Sadakati			✓	✓		✓	

✓ ile işaretlenen kısımlarda, gerçekleştirilen testlerin sonuçlarına göre anlamlı farklılık vardır ($p < 0,05$).

Tablo 3: Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırma

Tablo 3 incelendiğinde, festival kalite ve değerine ilişkin katılımcıların görüşlerinin enformasyon sistemleri, festival programı, hatıra eşyalar ve yemekler boyutlarında anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p > 0,05$). Katılımcıların gelir durumlarına göre, olanaklar ve alt yapı, festival değeri ve festival sadakati boyutları anlamlı farklılıklar göstermektedir. Buna göre olanaklar ve alt yapı boyutunda 2000 TL ve altında gelir elde edenler, yüksek gelir elde edenlere göre daha olumlu görüş bildirmişlerdir. Festival değeri konusunda 2000-4000 TL arasında gelir elde edenler daha olumlu görüş bildirirken, aynı grup festival sadakati konusunda en olumsuz görüş bildiren grubu temsil etmektedir. Katılımcıların yaş gruplarına göre festival sadakati konusunda anlamlı farklılıklar tespit edilmiş olup, daha genç ve daha yaşlı katılımcıların diğerlerine göre festival sadakatine yönelik görüşlerinin daha olumlu olduğu değerlendirilmiştir. Katılımcıların ikamet ettikleri yer, festival memnuniyeti ve festival sadakati konusunda belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Her iki boyutta da Samsun dışından gelenlerin daha olumsuz görüş bildirdikleri göze çarpmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Festival, her şeyden önce, uluslararası zevklere sahip seçkinler tarafından tüketilen, girişkenlik, mükemmellik ve aşinalık arayan bileşik bir

deneyimsel üründür.³³ Turizm açısından festivaller ise turistleri çekmesi açısından önemlidir. Festivaller, belirli bir bölgenin önemli turistik varlıklarını kapsamakta; aynı zamanda turistlerin ihtiyaçlarını karşılayan turistik ürün niteliği taşımaktadır. Örneğin; festivaller doğanın korunmasını teşvik ederek doğal miras üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Festivaller ile maddi ve maddi olmayan kültür unsurları sunulmakta ve turistler, kültürel miras alanlarına çekilmektedir. Özetle festivaller, kültürü teşvik eden ve deneyimlemeyi mümkün kılan, turistlere eğlence sağlayan ve boş zamanları ilginç bir şekilde geçirme fırsatı sunan etkinliklerdir. Ayrıca turistlerin kültürel altyapısı üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Turistlere bilgi edinme ve fikir alışverişinde bulunulmasının yanı sıra öğrenme fırsatı da sunmaktadırlar. Dahası, hoşgörüyü ve çok kültürlülüğü teşvik etmektedir. Tüm bu unsurlar festival turizminin olumlu etkileri arasındadır.³⁴

Festivaller, benzersiz olmasıyla değil yoğunluğu, mükemmelliği ile başarılı olmaktadır.³⁵ Bu noktada sahip olunan değerlerin ne olduğundan ziyade nasıl sunulduğu; başka bir ifadeyle festivalin organizasyonu önem kazanmaktadır. Kaliteli bir festival tasarlamak, algılanan değeri ve memnuniyeti artırmak, bir festivali başarılı kılmak için en önemli faktörlerdir.³⁶ Bu bilgilerden hareketle, Kapıkaya Fest'e katılanların, festival kalite ve değer soru formuna ilişkin görüşleri incelendiğinde, özellikle hatıra eşyalar, yemekler, festival programı ve festival değeri boyutlarının diğerlerine göre düşük olduğu göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda, festivalin yeni dönemlerinde yemeklerin niteliği ve fiyatı, hatıra eşyaların çeşitliliği, festival programının organizasyonu ve yönetimi konularında daha kapsamlı bir hazırlık süreci yürütülmesi gerektiğini ifade etmek mümkündür. Bu hususların, katılımcıların festival değerine yönelik görüşlerini de olumlu etkileyeceğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte, her ne kadar olanaklar ve alt yapı boyutunun ortalaması, söz konusu boyutlara göre yüksek olsa da bu boyuttaki tuvalet temizliği ve kamp alanının düzeni konusundaki görüşler olumsuzdur. Bu husus da festivali organize edenlerin dikkate alması gereken hususlar arasında yer almaktadır.

Lee vd. ile Baker ve Crompton tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da festival değerinde, tesislerin (tuvaletler, duşlar, dinlenme alanları vb.) önemine dikkat çekilmiştir. Uygun tesisler ile duygusal değer arasında önemli bir ilişki olduğu belirtilmiştir.³⁷ ³⁸ Bu sonuç, uygun tesisler minimum kabul edilebilir kalite düzeyine sahip olmadığı sürece festival ziyaretçilerinin tatsız bir deneyim yaşayacağı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Lee vd. ile Yoon vd.

³³ Richard Prentice and Vivien Andersen, "Festival as creative destination", *Annals of tourism research*, 30/1, 2003, s. 7-30.

³⁴ Waldemar Cudny, "Festival tourism—the concept, key functions and dysfunctions in the context of tourism geography studies", *Geographical Journal*, 65/2, 2013, s. 105-118.

³⁵ Martin Oppermann, "Where psychology and geography interface in tourism research and theory", *Consumer Psychology of Tourism, Hospitality and Leisure*, 1999, s. 19-37.

³⁶ Lee, Lee and Choi, "Examining the role of emotional and functional values in festival evaluation", s. 685-696.

³⁷ Lee, Lee and Choi, "Examining the role of emotional and functional values in festival evaluation", s. 685-696.

³⁸ Dwayne Baker and John L. Crompton, "Quality, Satisfaction and Behavioral Intentions", *Annals of Tourism Research*, 27/3, 2000, s. 785-804.

de çalışmalarında hediyeleşik eşya gibi ürünlerin festivalin değerini olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır.^{39 40}

Katılımcıların festival kalite ve değer soru formundaki ifadelere ilişkin görüşlerinin demografik özelliklere göre farklılıkları incelendiğinde, il dışından festivale katılanların festival memnuniyeti ve festival sadakati konusundaki olumsuz görüşleri göze çarpmaktadır. Festivallerin, yörenin/şehrin tanıtımı ile ilişkisi dikkate alındığında bu sorunun üzerinde durulması ve devam eden festivallerde festival değerini ve sadakatini arttırıcı önlemler alınması gerekecektir. Aksi takdirde festivalin amacından uzaklaşacağı, yerel olarak kalacağı ve dahası destinasyon dışından gelenler üzerinde destinasyona yönelik olumsuz düşünceler oluşturacağını da ifade etmek mümkündür. Bu doğrultuda yeni bir festival olup, henüz emekleme aşamasında olan Kapıkaya Fest açısından yola çıkarak, genel ölçekte festival tasarlamayı planlayan destinasyon yöneticilerine, bu süreçlerde etkin rol oynayacak turizm işletmecilerine şu önerileri sunmak mümkündür:

- Kitterlin ve Yoo'nun da belirttiği gibi festival organizatörleri, etkin bir festival planlaması yapmak ve daha verimli bir festival pazarlama konumu ve pazarlama stratejisi oluşturmak için festivallere katılmada turistlerin motivasyonlarını anlamamanın zorunlu olduğu dikkate alınmalıdır.⁴¹ Bu doğrultuda festivallere yönelik yapılan araştırma sonuçları özenle takip edilmelidir.
- Festivallerin ekonomik etkilerine yönelik çalışmalar, festival turizminin yerel turizmle ilgili işletmelere fayda sağlayabileceğini öne sürmeye devam etse kısa süreli gelir yaratmak tek başına yeterli değildir.⁴² Festival turizmi yerel işletmelere ve yerel yaşama sürdürülebilir bir biçimde katkıda bulunacaksa anlamlı olacaktır.

Bu çalışmada elde edilen veriler, Kapıkaya Fest'e katılan katılımcıların bir kısmının görüşleri ile sınırlıdır. Buna rağmen her düzeyde yapılacak festivallerin kalite değerlerinin belirlenmesi, sonraki festivaller için ön araştırma niteliği taşıyabilecek; böylelikle öncelikle yerel düzeyde ve sonrasında ulusal kapsamda festival turizminin niteliğini arttırıcı sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

³⁹ Jin-Soo Lee, Choong-Ki Lee and Yoosik Yoon, "Investigating Differences in Antecedents to Value between First-Time and Repeat FestivalGoers", *Journal of Travel & Tourism*, 26/7, 2009, s. 688-702.

⁴⁰ Yoon, Lee and Lee, "Measuring Festival Quality and Value Affecting Visitors' Satisfaction and Loyalty Using a Structural Approach", s. 335-342.

⁴¹ Miranda Kitterlin and Michelle Yoo, "Festival motivation and loyalty factors", *Encontros Científicos-Tourism & Management Studies*, 10/1, 2014, s. 119-126.

⁴² Yingmiao Yu and Douglas Michele Turco, "Issues in tourism event economic impact studies: The case of the Albuquerque International Balloon Fiesta", *Current Issues in Tourism*, 3/2, 2000, s. 138.

Kaynaklar

- ATAK, Onur, *Türk Turizminin Tanıtımında Festivallerin Yeri ve Önemi: Antalya Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2009.
- ATAK, Onur – TATAR, Selma – TUNASELİ, Arda, “Kültürel Miras Oluşumunda Festivallerin Yeri ve Önemi: Fethiye Müzik Köyü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Journal of International Social Research*, 10/52, 2017, ss. 1396-1409.
- BAKER, Dwayne A. – CROMPTON, John L., “Quality, Satisfaction and Behavioral Intentions.” *Annals of Tourism Research*, 27/3, 2000, ss. 785-804
- BİLGİLİ, Bilsen – YAĞMUR, Önder – YAZARKAN, Hakan, “Turistik Ürün Olarak Festivallerin Etkinlik ve Verimliliği Üzerine Bir Araştırma: Erzurum-Oltu Kırdag Festivali örneği”, *International Journal of Social and Economic Sciences (IJSES)*, 2/2, 2012, ss. 117-124.
- BRAMWELL, Bill – LANE, Bernard, “Interpretation and sustainable tourism – The potential and the pitfalls” *Journal of Sustainable Tourism*, 1/2, 1993.
- BUZCU, Zafer – OĞUZ, Sibel, “Festival ziyaretçilerinin algıladıkları değer, memnuniyet ve sadakatin festival kalitesi ile olan ilişkisi: Adana kebab-şalgam festivali örneği”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/4, 2019, ss. 3140-3155.
- CHANG, Janet, “Segmenting Tourists to Aboriginal Cultural Festivals: An Example in the Rukai Tribal Area, Taiwan”, *Tourism Management*, 27/6, 2006, ss. 1224-1234.
- CUDNY, Waldemar – KOREC, Pavol – ROUBA, Rafal, “Resident’s perception of festivals – the case study of Łódź”. *Slovak Sociological Review*, 44, 2012, ss. 704-728.
- CUDNY, Waldemar, “Festival tourism–the concept, key functions and dysfunctions in the context of tourism geography studies”, *Geographical Journal*, 65/2, 2013, ss. 105-118.
- DIANNE, O’Sullivan – MARION, Jackson. J., “Festival Tourism: A Contributor to Sustainable Local Economic Development?”, *Journal of Sustainable Tourism*, 10/4, 2002, ss. 325-342.
- DOĞRUL, Ümit – ATÇEKEN, Kandemir – ŞAHİN, Ayşe, “Festival kalitesinin ziyaretçilerin algıladıkları değer, tatmin ve sadakat üzerine etkisi: Mersin uluslararası narenciye festivali üzerine bir uygulama”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1, 2015, ss. 72-84.
- FALASSI, Alessandro, *Time Out of Time: Essay on the Festival*, University of New Mexico Press, Albuquerque 1987.
- GETZ, Donald, *Event Management & Event Tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York 1997.
- GETZ, Donald, “Geographic perspectives on event tourism”, *A companion to tourism*, 2004, ss. 410-422.

- GETZ, Donald, “Event tourism: definition, evolution and research”, *Tourism Management*, 29/3, 2008, ss. 403-428.
- JANNISKEE, Robert L., “Historic houses and special events”, *Annals of Tourism Research* 23/2, 1996, ss. 398-414.
- KITTERLIN, Miranda – YOO, Michelle, “Festival motivation and loyalty factors”, *Encontros Científicos-Tourism & Management Studies*, 10/1, 2014, ss. 119-126.
- KLADOU, Stella, *Kültür Festivalleri: Genel Bir Bakış* (Ed. Serhan Ada), İstanbul'un Festivalleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- KOWALCZYK, Andrzej, *Geografia turystyki*. Wydawn. Nauk. PWN 2000.
- LEE, Jin-Soo – LEE, Choong-Ki – YOON, Yooshik, “Investigating Differences in Antecedents to Value between First-Time and Repeat FestivalGoers”, *Journal of Travel & Tourism*, 26/7, 2009, ss. 688-702.
- LEE, Jin-Soo – LEE, Choong-Ki – CHOI, Youngjoon, “Examining the role of emotional and functional values in festival evaluation”, *Journal of Travel Research*, 50/6, 2011, ss. 685-696.
- MATHIESON, Alister – WALL, Geoffrey, *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, London 1982: Longman.
- MCKERCHER, Bob – MEI, Wan Sze, TSE, Tony, “Are short duration cultural festivals tourist attractions?”, *Journal of Sustainable Tourism*, 14/1, 2006, ss. 55-66.
- MITCHELL, Charles – WALL, Geoffrey, “Impacts of cultural festivals on Ontario communities”, *Recreation Research Review* 13/1, 1986, ss. 28-37.
- MORAIS, Duarte B. – LIN, Chung-Hsien, “Why Do First Time and Repeat Visitors Patronize a Destination?”, *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 27/2, 2010, ss. 193-210.
- OPPERMANN, Martin, “Where psychology and geography interface in tourism research and theory”, *Consumer Psychology of Tourism, Hospitality and Leisure*, 1999, ss. 19-37.
- O’SULLIVAN, Diane – JACKSON, Marion J., “Festival tourism: A contributor to sustainable local economic development” *Journal of Sustainable Tourism*, 10/4, 2002, ss. 325 -342.
- POLAT, Eray – DİKEN, Büşra – KILIÇ, Sultan N., “Festival kalitesi, algılanan değer, festival tatmini ve festival sadakati arasındaki ilişkilerin tespiti üzerine bir araştırma: Uluslararası Manisa mesir macunu festivali örneği”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/4, 2018, ss. 23-44.
- PRENTICE, Richard – ANDERSEN, Vivien, “Festival as creative destination”, *Annals of Tourism Research*, 30/1, 2003, ss. 7-30.
- QUINN, Bernadette, “Arts festivals, urban tourism and cultural policy”, *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 2, 2010, ss. 264-279.

- RITCHIE, JR Brent – BELIVEAU, Donald, “Hallmark events: An evaluation of a strategic response to seasonality in the travel market”, *Journal of Travel Research*, 13/2, 1974, ss. 14–20.
- RITCHIE, JR Brent, “Assessing the impact of hallmark events: conceptual and research issues”, *Journal of Travel Research*, 23/1, 1984, ss. 2-11.
- SAMSUN İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ. “Kapıkaya Doğa Sporları Festivali”, <https://samsun.ktb.gov.tr/TR-217347/kapikaya-doga-sporlari-festivali.html> (23.09.2020)
- SCHÖLLMAN, Andrea – PERKINS, Harvey C., MOORE, Kevin, “Rhetoric, claims making and conflict in touristic place promotion: The case of central Christchurch, New Zealand”, *Tourism Geographies*, 3/3, 2001, ss. 300– 325.
- STEWART, Emma J., “The place of interpretation”, *Tourism Management* 6/1, 1998, ss. 44–52.
- TANFORD, Sarah – JUNG, Shinyong, “Festival attributes and perceptions: A meta-analysis of relationships with satisfaction and loyalty”, *Tourism Management*, 61, 2017, ss. 209-220.
- UYSAL, Muzaffer – GITELSON, Richard, “Assessment of economic impacts: Festivals and special events”, *Festival Management & Event Tourism*, 2, 1994, ss. 3–9.
- YOON, Yoo-Shik – LEE, Jin-Soo. – LEE, Choong-Ki, “Measuring Festival Quality and Value Affecting Visitors’ Satisfaction and Loyalty Using a Structural Approach”, *International Journal of Hospitality Management*, 29, 2010, ss. 335–342.
- YU, Yingmiao – TURCO, Douglas Michele, “Issues in tourism event economic impact studies: The case of the Albuquerque International Balloon Fiesta”, *Current Issues in Tourism* 3/2, 2000, ss. 138.

TOSUN, MİRAC, TRABZON'DA CEMAATLER ARASI İLİŞKİLER
(1700-1770), SERANDER YAYINEVİ, TRABZON, 2018, s. 323, ISBN:
978-605-210-405-7

TOSUN, MİRAC, TRABZON'DA CEMAATLER ARASI İLİŞKİLER (1700-1770),
SERANDER YAYINEVİ, TRABZON, 2018, s. 323, ISBN: 978-605-210-405-7

Eda CEYLAN

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
PhD Candidate, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of History

ceyl_eda@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0123-8427

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : **Kitap İncelemesi (Book Review)**
Geliş Tarihi-Received Date : **17.12.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **21.12.2020**
Sayfa-Pages : **241 – 247.**

This article was checked by

Atıf – Citation: CEYLAN, Eda, “Tosun, Miraç, Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770), Serander Yayınevi, Trabzon, 2018, s. 323, ISBN: 978-605-210-405-7”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 241 – 247.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 241 – 247
Makale Türü: Kitap İncelemesi

TOSUN, MİRAC, TRABZON'DA CEMAATLER ARASI İLİŞKİLER (1700-1770), SERANDER YAYINEVİ, TRABZON, 2018, s. 323, ISBN: 978-605-210-405-7

TOSUN, MİRAC, TRABZON'DA CEMAATLER ARASI İLİŞKİLER (1700-1770), SERANDER YAYINEVİ, TRABZON, 2018, s. 323, ISBN: 978-605-210-405-7

Eda CEYLAN

Miraç Tosun'un kaleme aldığı ve 323 sayfadan oluşan *Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler (1700-1770)* adlı kitabı Serander Yayınevi tarafından 2018 yılında basılmıştır. Yazarın 2013 yılında tamamlamış olduğu doktora tezi temel alınarak oluşturulan bu kitap dört bölümden oluşmaktadır.

Ön sözde (s. 11-12) yazar, Trabzon nüfusunun, Fatih Sultan Mehmed'in şehri fethi ile Müslümanların lehine değişmeye başladığını ifade ederek Osmanlı iskan politikasının da bölgenin demografisine yaptığı değişikliğe değinir. Miraç Tosun, Trabzon şehri ile ilgili sosyo-ekonomik ve askeri tarih açıdan birçok çalışmanın yapıldığını, bu çalışmalarda her ne kadar dini cemaatler ve bu cemaatler arasındaki ilişkiler incelenmiş olsa da genel araştırmaların içerisinde büyük bir yer kaplamadıklarını belirtir. 1700-1770 yıllarını kapsayan ve Trabzon şehrindeki dini cemaat ve bu cemaatler arasındaki ilişkilerin konu edinildiği kitabın, bahsedilen eksikliği bir nebze de olsa tamamlayabilme arzusu ile kaleme alındığını ifade eder. Trabzon kadı sicillerini ayrıntılı bir şekilde tarayarak konunun tüm yönlerine ışık tutmayı amaçladığını belirten yazar, bu araştırma sonucunda uzun çağlardan beri özellikle Karadeniz limanı olması nedeni ile önemli bir kent görünümüne sahip olan Trabzon'un, 18. yüzyıldaki durumu hakkında ayrıntılı bilgiler sunduğunu belirtir. Hem Trabzon'un genel durumunun hem de dini cemaatler ve bu cemaatler arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin ortaya konulması Trabzon kent kültürü hakkında okuyucuyu bilgilendirecektir. Okuyucu, bu bilgileri bir bütün olarak değerlendirdiğinde ise Osmanlı toplum yapısının oluşum sürecini kavrama fırsatı bulacaktır.

Giriş (s. 13-21) kısmında siyasal mekanizmalar arasında bulunan ve Osmanlıların da dahil oldukları imparatorluk ve imparatorlukların *kozmpolit* idealinden bahseden yazar, bu idealin şehirlere *kozmpolit şehirler* olarak yansıdığını ifade eder. Yazar, fetih ideolojisi doğrultusunda hareket eden imparatorlukların, yeni yerleri bünyesine katarak heterojen bir nüfusa sahip olduğunu ancak aslolanın bu nüfusun bir arada tutulması ve birlikte yaşamalarının sağlanması olduğunu söyler. Bu doğrultuda yazar, en fazla gayrimüslim nüfusu bünyesinde barındıran Osmanlı şehirlerinden biri olan Trabzon'un konu edinilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı cemaatler ile birlikte yaşama siyaseti hakkında bilgi vermeyi amaçladığını belirtir. Araştırmanın temelini, Osmanlı toplumunun Müslim-zimmi şeklindeki fıkıh kaynaklı tasnifinin oluşturduğunu ifade eden Tosun, gayrimüslimlerin Osmanlı hukuku içerisinde Müslümanlar ile ortak bir potada buluştuklarını bunun ise fıkıh kaynaklı zimmet hukuku ile gerçekleştiğini belirtir. Fıkıhın kendilerine vermiş olduğu hakkı oldukça başarılı şekilde kullanan gayrimüslimlerin, bu başarıları vasıtası ile Müslümanlarla ortak bir mekanda yani *kadı mahkemesinde* buluşabildiklerini bildirir. Cemaatler arasında meydana gelen ilişkilerin görünür olduğu kadı sicillerinin bu doğrultuda çalışmanın ana kaynağını oluşturduğunu ifade eder. Yazar tarafından kadı mahkemesi kayıtları titiz bir şekilde incelenmiş, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde ciddi bir tarama gerçekleştirilmiştir. Yararlanılan arşiv malzemeleri arasında mühimme defterleri, Trabzon ahkam defterleri, Cevdet, İbnülemin ve Ali Emiri tasniflerinden elde edilen belgeler yer almaktadır. Yoğun bir şekilde arşiv malzemelerinin kullanılması her ne kadar metni ağırlaştırmış olsa da konu ile ilgili birincil kaynaklara referans verilmiş olması önemlidir. Vesikaların yanı sıra literatürdeki çeşitli şehir çalışmalarına da yer

verilmiş ve böylelikle okuyucunun karşılaştırmalar yapabilmesine olanak sağlanmıştır.

Sosyal Hayat, Ekonomik Hayat, Dini Alan: Faaliyetler ve Problemler ile Hukuk ve Mahkeme başlıkları altında dört bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde (s. 25-110), yazar yerel bir bölge ya da şehir çalışmalarında şehirli kimliğinin büyük oranda önemli olduğunu vurgular. O bölgeyi ya da şehirli olma durumunun şehir ile bütünleşik bir şekilde ele alınmasının gerekli olduğunu düşünen yazar, *Trabzonluluk* hakkında daha çok Evliya Çelebi'nin bilgilerini sunar. Evliya Çelebi'nin Trabzon toplumsal yapısı hakkında vermiş olduğu bilgileri arşiv belgeleriyle destekler. Trabzonluluk hakkında verilen birtakım bilgilerden sonra Trabzon'u oluşturan nüfus ve nüfusu etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur. Nüfus tespitinde, avarız tahririnden, sicillerde bulunan mülkiyet transferlerinden, kefalet defterlerinden yararlanır. Müslüman ve gayrimüslim ahalinin hangi mahallelerde yaşadıkları, bu mahallelere ne yoğunlukta dağıldıkları, aralarında meydana gelen mülk transferleri hakkında detaylı bilgilere sahip olursa da, avarız tahriri verilerinin temel alınarak kesin bir sonuca ulaşamayacağı ifade edilir. Nitekim avarızdan muaf mahallelerin kayda geçmemesinden dolayı elde edilecek bilgi, tahmini bir bilgiden öteye geçemeyecektir. Bu doğrultuda ilk nüfus sayımı verileriyle 1830'lu yıllarda yaklaşık 20 bin nüfusa sahip Trabzon'un %30'unu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu oran bir yüzyıl öncesi için de geçerlidir. Sicillerdeki kayıtlardan elde edilen bilgiler nazarında, Trabzon'da bulunan mülkünü satıp İstanbul'a göç ettiği anlaşılan Trabzonlu zimmilerin, ekonomik ve kültürel kaygıları sonucu meydana getirdiği bu yer değiştirmelerinin önüne geçilmeye çalışıldıysa da başarı sağlanamadığı ifade edilmiştir. Yazar, hem İstanbul'dan Trabzon'a, hem de Trabzon'dan İstanbul'a gerçekleştirilen göçler hakkında bilgiler verir.

Yazar sicil kayıtlarında özet bilgiler şeklinde yer aldığını bildirdiği gayrimüslimlerin ihtidalarının, arka planının ve sürecinin anlaşılmasının güç olduğunu ifade etmektedir. İhtida ilamları doğrultusunda elde ettiği bilgileri sunan Tosun, muhtedilerin cinsiyetleri, bölgesel ve grupsal dağılımları hakkındaki bilgileri tablo görünümünde detaylı bir şekilde ortaya koyar. Gayrimüslimlerin ihtida ettikten sonra tercih ettikleri isimler hakkında bilgi verir ve yeni isimleri ile birlikte kullanılan eski isimlerinin kullanılmasının onların toplumsal hayat içerisinde tanınırlığı açısından önemine vurgu yapar. Gayrimüslimlerin ihtidalarının belgelerin diliyle *hüsni rızaları* doğrultusunda gerçekleştiğini bu konuda onlara herhangi bir baskı yapılmadığını belirterek ihtida edenlere dindaşları tarafından herhangi bir kötü muamele gösterilmemesi hakkında çıkan emirlerden de örnekler verir. Çalışma tarihlerini kapsayan süreç içerisinde ise toplam 262 ihtidanın yaşandığı ortaya konulmuştur. İhtida hareketinde ilk sırayı Rumlar alırken Ermenilerin ikinci sırada olduğu tespit edilmiştir.

Gayrimüslimler arasında meydana gelen ihtidadan sonra şehrin demografik yapısını etkileyen salgın hastalıklar sonucu meydana gelen ölümler hakkında bilgi verilir. Veba gibi salgın hastalıkların nüfusa doğrudan etki ettiğini belirten yazar, bahsedilen nüfus arasındaki sosyal ilişkileri açık bir şekilde örneklendirdiğini düşündüğü doktor ve hasta ilişkilerine de yer vermiştir. Ne bir gayrimüslim ne de bir Müslüman farklı cemaate tabi bir doktordan tedavi almayı reddetmiştir. Müslüman ve gayrimüslim cemaat

arasında meydana gelen evliliklere ve çıkan problemlere de ayrı bir başlık açan yazar, her ne kadar Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenmesine İslam hukuku cevaz vermiş olsa da Trabzon özelinde bu tür evliliklerin tercih edilmediğini tespit etmiştir. Boşanma, vazgeçme ya da nafaka gibi belli başlı meseleler vasıtası ile sicillere konu olan cemaatler arası evlilikler incelendiğinde, genellikle ihtidadan sonra evliliklerin yapıldığı bilgisine ulaşılır. Miraç Tosun'un, gayrimüslimlerin toplumsal yaşantısı bağlamında bölüm sonunda verdiği son bilgi ise köle sahibi olmalarıdır.

Müslüman ve gayrimüslim cemaat arasında meydana gelen ekonomik faaliyetlere yer verilen ikinci bölümün (s. 115-120) başında, yazarın 1735-1471 ve 1747-1767 yıllarını kapsayan sicilleri tarayarak mülk satışları ile ilgili elde ettiği bilgiler tablo şeklinde sunulmuştur. Müslümanlardan gayrimüslimlere, gayrimüslimlerden Müslümanlara yapılan mülk satışlarını içeren bu tablolar ile gayrimüslimlerin nüfusça yoğun olduğu mahallelerde dahi Müslümanların mülklerinin bulunduğu görülmektedir. Böylelikle şehrin neredeyse tüm mahallelerine Müslüman nüfusun nüfuz ettiği sonucuna varılmaktadır. Söz konusu tablolar vasıtası ile elde edilen bir diğer bilgi ise Müslümanlardan gayrimüslimlere yapılan mülk satışının daha fazla olduğudur. Hangi mahalleden hangi mahalleye ve hangi cemaatten hangi cemaate, ne tür mülk satımın gerçekleştiği bilgilerinin açık bir şekilde görüldüğü tablolar iki grup arasında meydana gelen alım-satımı net bir şekilde ortaya koyar. Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında mülk ile ilgili sorunların mahkemeye yansıdığını belirten yazar, bu sorunların belli başlılarının bir mülkün değerinden az ya da fazla alımı ve satımı, hibe edilen bir malın daha sonra satımı, satılan bir mülkün satımının daha sonra inkar edilmesi ya da mahrem alanın ihlal edilmesi olduğunu örnekendirir. İslami bir akit türü olan ve bedelsiz bir malın bağışlanması anlamına gelen hibenin Trabzon gayrimüslimleri tarafından da uygulandığını ifade ederek konu ile ilgili örnekler sunar. Ekonomik hayat bağlamında iki grubun birbirleri ile borç-alacak ilişkileri de kurduğunu ve bu ilişkiler doğrultusunda ortaya çıkan problemlerin çözüm mekanı olan kadı mahkemesine taşındığını belirtir. Borç alacak kayıtlarının genellikle alacaklıların, borçluların varisleri ile yaşadığı sorunlardan oluştuğunu tespit etmiştir. Genellikle tereke kayıtlarından alınan bilgiler ışığında, Müslümanların borç veren tarafta olduğu sonucuna ulaşılır. Mahkemede problemin çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı ve bu doğrultuda borcun tahsili hususunda borçluların üzerlerindeki mülkü satması, takas ve havale gibi işlemlerin uygulandığı bilgisi verilir. Tosun, Trabzon ahkam defterinde örneklerinin görülebileceğini ifade ettiği, gayrimüslim sarraflar ve şehrin yönetici ya da şehir ileri gelenleri ile kurulan para kredi ilişkilerinin önemli olduğunu da ayrıca belirtir. Müslüman ve gayrimüslim tüccarlar arasında kurulan çeşitli ortaklık sorunlarının çözüme kavuşturulması açısından hiçbir ayırımın söz konusu olmadığını belirten yazar, mahkemede bulunan "*muslihûn*" vasıtası ile genelde sorunların çözümlendiğine dair bilgilerin varlığına dikkat çeker.

Yazar gayrimüslimlerin terekeleri hakkında bilgiler verdiği başlığın altında toplumsal hayat içerisinde gayrimüslimlerin ekonomik kapasiteleri hakkında bilgiler vermeyi amaçlamıştır. Trabzon'da sakin gayrimüslimlere ait olan 29 tereke tespit ettiğini söyler. Bu terekelerin ayrıntılı tablosunu da ekleyen Tosun, en zengin kadın ve en fakir kadın, din adamlarına ve çeşitli

esnaf kollarına ait gayrimüslimlere ait olan terekeler hakkında bilgiler vererek ekonomik durumları hakkında yorumlamalarda bulunur.

Müslüman ve gayrimüslim halkın devlet ile olan ilişkilerinde kayıtlara yansıyan sorunların çoğunluğunu teşkil eden meselenin vergiler olduğunu belirten yazar, Trabzon'da mukim Rumların ve Ermenilerin bu konu hakkındaki çekişmelerine örnek verir. Vergi meseleleri hakkında her iki grubun da dava konularının tarafları olabildikleri tespit edilmiştir. Sorumluluklarını yerine getirmeyerek çeşitli sebeplerle vergilerini ödemeyen kişiler kendilerini kadı mahkemesinde bulabilmekteydiler. Mahalle ahalisinin birbirlerini şikayet ettikleri gibi ahalinin yerel yöneticilerin usulsüz vergi toplaması hakkında da beyanları mevcut olduğu görülür. Bir mahalde ölü bulunan kişinin katili belli olmadığında mahalle halkının tamamının Trabzon valisine ödeyeceği verginin adı olan *öşr-i diyet/dem-i öşr*, mahalleler arasındaki çekişmelerin sebebi idi. Mahkeme kayıtlarında, herhangi bir fail-i meçhul ölümden mahallelerin birbirleriyle sorun yaşadığına dair bilgilere ulaşılmıştır. Müslüman mahallelinin ölen kişinin zimmi olmasını bahane ederek *öşr-i diyeti* ödemeyeceğini belirttiği bir kayıt ve buna dair verilen fetva önem arz etmektedir. Nitekim cemaatler arasında bir ayırımın söz konusu olmadığını ve gayrimüslim dahi olsa Müslümanların bu vergiyi vermekle yükümlü olduklarının ifade edilmesi her iki toplum arasındaki eşitliği gözler önüne serer. Son olarak yazar, vali, ayan ve mütegalibelerin vergilerin tahsilinde uyguladıkları usulsüzlüklerin de dava konusu olduğunu ortaya koyar. Gayrimüslimlerin Osmanlı toplumu içerisinde edindikleri can ve mal güvenliği karşılığında ve askerlik hizmetine karşılık olarak ödedikleri cizye vergisi de kadı sicillerinde kendine yer edinmiştir. Cizye yükümlüsünün vergiyi ödememek adına cizye tahsildarının ise daha fazla kazanmak adına zaman zaman usulsüz uygulamalara girişmeleri mahkeme davalarına konu olmalarına sebep olmuştur.

Üçüncü bölümde (s. 181-227), cemaatler arası dini alan ve faaliyetleri konu edinen yazar, öncelikle Trabzon'un sünni bir inanç üzere yaşamlarını sürdürdüklerini ifade ettikten sonra belgelerde de ima edildiği gibi bölgedeki gevşek İslami inançların şehir hayatı üzerinde önemli etkilerinin olduğunu belirtir. Halkın namaz kılma konusundaki umursamaz tavırları, cami görevlilerinin zaman zaman görevlerini yerine getirmemeleri, yer yer ahalinin cami görevlileri hakkındaki şikayetleri merkezden bölgeye uyarıların gitmesine sebep olmuştur. Bu bölümde mahalle imamlarının görev sınırları hakkındaki çekişmeleri, imam ve müezzin arasındaki çeşitli meseleler, cemaatin imam hakkındaki şikayetleri dava konusu olmuş ve bahsi geçen konulara dair örneklerle yer verilmiştir. Gayrimüslimlerin dini yaşayışları hakkında ayrı bir başlık altında bilgiler verilmiş, onların özgür alanları belirtilmeye çalışılmıştır. Trabzon'a oldukça uzak bir mesafede bulunan ve manastırların yoğun olduğu bir bölge olan Aynaroz'dan rahiplerin Trabzon'a gelerek buradaki cemaatlerinden kilise ve manastırları için yardım toplamaları ve hatta mülk alımı gibi faaliyetlerde bulunmaları gayrimüslimlerin dini özgürlüklerinin sınırlarının oldukça geniş olduğunu gösterir niteliktedir. Gayrimüslimlerin de kendi mülklerini manastır ya da kiliseye vakfedebileceği bilgisini veren Tosun'un vakıflar konusunda vermiş olduğu en dikkat çekici bilgi, bir gayrimüslimin mescid aydınlatması için mülkünü vakfetmiş olmasıdır. Trabzon fethinden sonra yeni yapılan kilisenin varlığına rastlanmadığını ancak

kilise tamirat işlemlerinin varlığından bahseden yazar, bu konuda gayrimüslimlerin talepleri doğrultusunda hareket edildiğini belirtir. Gayrimüslimlerin mahkemeye başvuruları sonucu bir teftiş ekibinin de tasdiki ile kiliselerin yıkık, dökük, arızalı kısımları genişletilmemek sureti ile onarılmıştır.

Efrenç Ayini başlığı altında Katolikliğe geçen Ermeniler ile ilgili sorunları ele alan yazar, Trabzon özelinde verdiği örnekler ile konuyu destekler. Ermeni papazlarının *kendi ayinlerine mugayir* davranmaları cemaat ahaliilerinin kendilerinden şikayetçi olmalarına sebep olmuştur. Mezhep değiştirerek sorun teşkil eden taraf bazen Ermeni papazlar bazen de Ermeni ahali olabilmekteydi. Belgelerin dili ile "*Frenk ayinine sülük etmenin*" Ermenilerin en üst düzey yöneticileri olan marhasalar arasında da görülmesi Ermeni halk arasında karışıklıkların zuhur etmesine neden olmuş bu konu, İstanbul Ermeni patrikinin de uyarılarına rağmen çözüme kavuşturulamamıştır. Her ne kadar yanlış tutum sergileyen marhasalar görevden alınsa da bu tedbirin uzun soluklu bir çözüm olmadığı konu ile ilgili verilen örneklerle ortaya konmuştur. Rum ve Ermeniler arasında dini ritüeller hakkında çeşitli anlaşmazlıklar yaşandığına dair bilgilere de yer verilmiştir. Rumların Ermeni cemaatte olduğu gibi yönetsel ve mezhepsel sorunlar yaşamadığını, daha çok din ve vergi ile ilgili sorunlar yaşadıklarını ifade eden yazar, kilise papazlarının ölümleri ardından yaşanan sorunlara ve Rum ahali arasında toplanan vergiler hakkında meydana gelen problemlere değinir. Rum manastır rahiplerinin topladıkları vergileri kendileri için harcamaları ya da kethüdaların muaf olanlardan zorla vergi alması ve metropolitlerin kilise keşişlerini azl etme yetkisine bazı kilise keşişlerinin itirazları gibi konular sorunların başlıcalarını oluşturduğunu tespit etmiştir.

Kitabın dördüncü ve son bölümü (s. 239-313), hukuk ve mahkeme hakkında elde edilen bilgileri içermektedir. Bu bölümde Miraç Tosun, gayrimüslimlerin fetva makamını aktif bir şekilde nasıl kullandıklarını gözler önüne serer. Onların İslam hukuku hakkında detaylı bilgilere sahip olduklarını ve bu oranda mahkemeyi kullandıklarını ifade eder. Özel hukuka ait meselelerde, evlenme ve boşanma, mülkiyet anlaşmazlıklarında, borçlar hususunda ve ölüm ve yaralama gibi konularda fetva makamını kullandıkları verilen örnekler ile ortaya konmuştur. Bireysel olarak fetva makamını kullanabildikleri gibi *müteselsilen kefüllige* dair örnek davaların verilmesi ile fetva makamını kolektif olarak da kullanabildikleri açıklanmıştır. Ceza davaları hakkında kadı sicillerinde yoğun bilginin mevcut olduğunu ifade eden Tosun, hakaret ve küfür, yaralama, yanlışlıkla yaralama ya da yaralanma ve ölümlere dair örnekler vermiştir. Bu örnek davaların davacıları gayrimüslim olabildiği gibi Müslüman da olabilmekteydi. Taraflardan her birinin birbirlerinin namusuna laf edildiğinde, fiili ya da fiziksel saldırılarda kadı mahkemesine gitmekten çekinmediğini, haklarını her iki tarafında özgürce savduğunu ortaya koymuştur. Bu gibi davaların genellikle para cezası ile çözüme kavuşturulduğu da verilen bilgilerdendir. Nitekim davaların sulh ile sonuçlanması doğrultusundaki tutum her iki taraf için de kişisel düşmanlıklara sebebiyet vermemek ve cemaat içindeki barışın sağlanmasına yöneliktir. Cinayet halkın birbirine karşı verdiği zararın en üst seviyesini oluşturmaktaydı. Diyet ödemeleri ile bu davaların kapandığı görülmekle beraber, yazar tarafından konunun aslının ve arka planda yaşananlara dair

detaylı bilgilere ulaşamadığı belirtilmektedir. Yaralama ve cinayete dair olayların ve Trabzon özelinde asayişten sorumlu askerlerin isimlerinin yaralama ve cinayet davalarına karışması gibi konuların dönemin mevcut otorite boşluğundan ayrı tutulamayacağını da ayrıca ifade eder.

Son olarak yüz kızartıcı suçlara ait dava konularından örnekler veren yazar, mahalleden atılma cezasına çarptırılan Müslüman ve gayrimüslimlere yer verir. Mahalleden atılma gibi cezalar genellikle fesat ehli ve kötü işler yapan kadınlar için istenmekteydi. Bir cezalandırma yöntemi olarak uygulanan toplumdan soyutlanma ve uzaklaştırılmaya dair verilen örnekler, mahalle ve mahallede yaşayan cemaatler arasındaki ilişkilere dair önemli bilgiler vermektedir. Nitekim suçluların mahalleden atılmalarını isteyen bireylerin varlığı, bölgedeki toplumsal nizama önem verildiğine dair işaretler verir. Mahalleli gibi yönetici kesimin de suçluların mahalleden atılmaları talebinde bulunduğu bilgileri mevcuttur. Dördüncü bölümün son başlığı hırsızlık olmakla beraber cemaatler arasında meydana gelen hırsızlık vakalarının üst düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Mevcut olanların ise, çalınan bir malın başkasına satılması, çalındığı tespit edilen bir eşyanın sahibine iadesi gibi meseleler olduğu saptanmıştır.

Netice itibari ile bu eser, Trabzon'un bünyesinde barındırdığı Müslüman ve gayrimüslim halkın birbirleriyle olan sosyal, ekonomik, dini ve hukuki ilişkileri hakkında birincil kaynaklardan elde edilen kıymetli bilgileri sunmaktadır. Şeriye sicilleri doğrultusunda elde edilen bilgiler ile sonuçlara varılmış, her iki cemaatin de İslam hukukunun kendilerine vermiş olduğu haklar çerçevesinde kah nizami kah gayr-i nizami bir şekil aldıkları tespit edilmiştir. Farklı cemaatler arasında meydana gelen sorunların dinsel ayrışmadan ötürü olmadığı ancak cemaat fertlerinin kişisel sebepler doğrultusunda mahkemeye konu edildikleri elde edilen başka bir sonuçtur. Osmanlı toplumsal yapısı hakkında yapılan çalışmalara katkı sağlayacak olan bu eser, şehir tarihi, sosyal ve ekonomik tarih çalışmaları açısından başvurulacak nitelikli bir eserdir.

248

İBD

1 (2)

ÜNLÜ, MUCİZE, KOSOVA VİLAYETİ (1877-1912), GECE KİTAPLIĞI,
ANKARA 2014, s.354, ISBN: 978-605-494-293-0
ÜNLÜ, MUCİZE, KOSOVA VİLAYETİ (1877- 1912), GECE KİTAPLIĞI, ANKARA 2014,
s.354, ISBN: 978-605-494-293-0

Mesut Can AKÇAY

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
PhD Candidate, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of History

mesutcanakcay@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4375-8228

İBD

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi – Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020 Samsun
E-ISSN: 2717-8072 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>
insanbilimleri@omu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : **Kitap İncelemesi (Book Review)**
Geliş Tarihi-Received Date : **17.12.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **21.12.2020**
Sayfa-Pages : **249 – 252.**

This article was checked by iThenticate®

Atf – Citation: AKÇAY, Mesut Can, “Ünlü, Mucize, Kosova Vilayeti (1877-1912), Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s.354, ISBN: 978-605-494-293-0”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1/2, Aralık / December 2020, ss. 249 – 252.

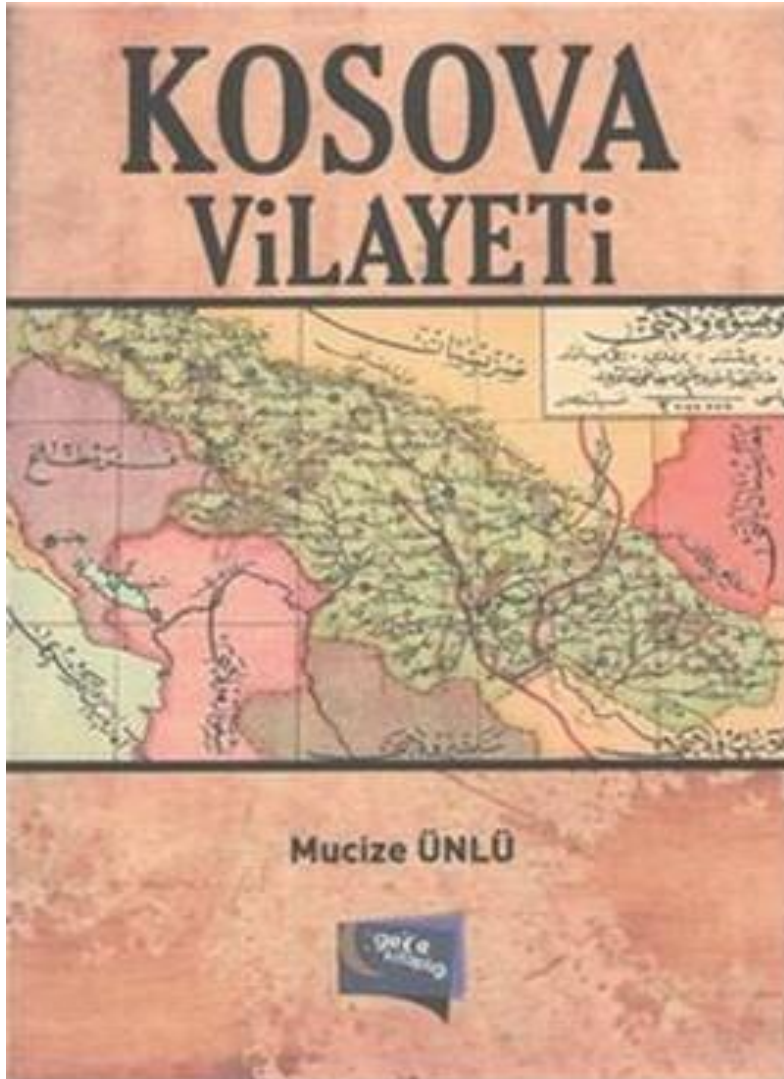

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities
1/2, Aralık – December 2020
ss. 249 – 252
Makale Türü: Kitap İncelemesi

ÜNLÜ, MUCİZE, KOSOVA VİLAYETİ (1877-1912), GECE KİTAPLIĞI,
ANKARA 2014, s.354, ISBN: 978-605-494-293-0
ÜNLÜ, MUCİZE, KOSOVA VİLAYETİ (1877- 1912), GECE KİTAPLIĞI, ANKARA 2014,
s.354, ISBN: 978-605-494-293-0

Mesut Can AKÇAY

İncelediğimiz kitap, Kosova Vilayeti'nin, teşkil edilmişinden Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinden çıkışına kadar olan dönemdeki idarî ve sosyal yapısını ele almaktadır. Çalışma, Mucize Ünlü tarafından 2002 yılında “Kosova Vilayeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877- 1912)” adıyla doktora tezi olarak kaleme alınmış, 2014 yılında Gece Kitaplığı tarafından neşredilerek okuyucuya sunulmuştur. Dört bölümden oluşan kitap; Kosova'nın idarî ve sosyal yapısının yanı sıra eğitim ve kültür hayatına odaklanmaktadır. Kitap ayrıca Kosova'nın asayiş problemlerini birden fazla dinamik üzerinden ele almaktadır. Bu açıdan kitap bölgeye yönelik çalışmalara yeni bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmanın birincil kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Kosova Belgeleri ile Rumeli Müfettişliği'ne ait kataloglar ile arşiv vesikaları oluşturmaktadır (Devlet ve Maarif Salnameleri, Kosova Salnameleri, Melis Zabıtları vb.). Ayrıca çalışmanın birincil kaynakları gazete arşivleri ile desteklenmiştir (Balkan, Doğru Söz, Sabah, Selanik ve Kosova vb. gazeteler). Çalışmanın kapsamında literatür taraması sonrasında ulaşılan verilerin birincil kaynaklarla uyumluluğunun analiz edildiği çalışmanın ikincil kaynaklarının kullanımıyla kendisini göstermektedir. Bu anlamda çalışmanın ikincil kaynaklarını muhtelif dillerde konuya ilişkin neşredilmiş; kitap, makale, tebliğ, hatırat, rapor vb. oluşturmuştur.

Kitabın, “İdarî Yapı” başlığını taşıyan birinci bölümünde Osmanlı idarî teşkilatının en üst birimi olan eyaletten başlayarak sırasıyla sancak, kaza ve nahiyenin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi sonrası mülki taksimatta meydana gelen dönüşümler üzerinde durulmuştur (s.44- 48). Osmanlı idarî yapısını kapsamlı bir şekilde ele alan yazar bu bölümde 1871'den sonra Vilayet Nizamnamesi'nde yapılan değişikliklerle birlikte Kosova Vilayeti'nin teşkil sürecini işlemektedir (s. 50- 51). Bu anlamda 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı öncesi merkezi Sofya'dan başlayan Niş ve Priştine'yi içine alan Kosova Vilayeti'nin teşkili ve Osmanlı hâkimiyetinden çıkışına kadar olan dönemde bölgenin idarî yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Ayastefanos Antlaşması (1878) ile bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkışı ve Berlin Antlaşması (1878) ile yeniden Osmanlı hâkimiyetini girmesi; vilayet merkezinde yaşanan değişiklikler, Kosova halkının vilayet merkezinin Prizren olmasına yönelik talepleri; vilayetin mülki yapısı ve bağlı sancakları ele alınan diğer konular arasındadır (s.57- 64).

Kosova Vilayeti'nin “Sosyal Yapısı”nın ele alındığı kitabın ikinci bölümünde Osmanlı millet sistemi içerisinde Kosova'nın dinî ve etnik yapısı analiz edilmektedir (s.84-87). Bu anlamda vilayetin etnik ve dinî yapısının sancaklara dağılımından yola çıkılarak Kosova'nın sosyo- kültürel yapısı ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Bu bölümde ayrıca etnik ve dinî çeşitliliğin yol açtığı sorunlar örnek olaylar üzerinden açıklanmaktadır. 1889'da Yakova'da Katolik mezhebenden “fandalar” ve “malisörler” arasında çıkan anlaşmazlık yazarın üzerinde durduğu sorunlardan biri olmuştur. Nitekim Serasker Derviş Paşa'nın bu anlaşmazlığı raporuna taşıması anlaşmazlığın boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Benzer olayların yaşanması ile Yakova halkının 1896'da bir araya gelerek taşkınlık çıkaranlardan haraç alınmasına karar vermesi yazar tarafından üzerinde durulan konular arasında olmuştur (s.90-93). Bu bölümde ayrıca Kosova'nın dinî yapılarının sancaklara

dağılımı istatistiki olarak paylaşılmıştır. Nitekim yazar, 1896- 1897'de bölgede bulunan 336 cami, 72 kilise ve 2 havranın sancaklara dağılımını ayrıntılı olarak ele almıştır (s.114-116). Öte yandan bu bölümde bölge nüfusu, nüfusun sancaklara dağılımı ve nüfusta meydana gelen değişimler neden-sonuç bağlamında işlenmiştir. Yazar ayrıca bu bölümde nüfusun dengesini etkileyen etmenleri ülke içinden Kosova'ya göç ve Kosova'dan dışarıya göç olmak üzere iki farklı dinamik üzerinden analiz etmiştir (s. 139- 155).

Kitabın, “Eğitim ve Kültür” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde; klasik dönem Osmanlı eğitim kurumlarının tarihsel süreç içerisindeki gelişimleri üzerinde durulmakta ve modernleşme dönemi ile birlikte Osmanlı eğitim sisteminde meydana gelen değişimler ayrıntılı olarak ele alınmaktadır (s.156-159). Bir anlamda Kosova'nın eğitim ve kültür hayatı Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri ile karşılaştırmalı olarak işlenmektedir. Nitekim yazar, bölgede faaliyet gösteren İbtidai, Rüşdiye, İdadi, Sıbyan mektepleri ve medreseler ile öğretmen yetiştiren eğitim kurumlarının kuruluşu, gelişimi ve sancaklara dağılımını istatistiki olarak ele almaktadır (s.165-191). Bu bölümde ayrıca bölgede faaliyet gösteren gayrimüslim ve ecnebi okulları da ayrıntılı olarak işlenmekte, Yahudi ve Hristiyan okullarının sancaklara dağılımı paylaşılmaktadır. Ayrıca Ecnebi okullarının misyonerlik faaliyetleri ve Osmanlı eğitim sistemi içerisinde devlet kontrolünden ayrı bir nitelik göstermeleri yazarın üzerinde durduğu konular arasındadır (s.201-208). Öte yandan Kosova'nın kültürel hayatında önemli yer tutan; kütüphane, matbaa ve gazetelere ilişkin veriler bu bölümle ele alınan diğer konular arasındadır. Yazar, yıllara göre bölgede bulunan kitap sayılarını da paylaşmaktadır. Örneğin 1893'te 2380 olan kitap mevcudu 1903'e gelindiğinde 3169'a kadar yükselmiştir (s.209- 214). Bölgede muhtelif dillerde yayın yapan gazetelerin varlığı bölgenin dinî ve etnik yapısındaki çeşitliliği göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu anlamda bölgede Türkçe, Arnavutça, Sırpça, Bulgarca vb. dillerde yayın yapan gazeteler ve faaliyetleri yazar tarafından ele alınmıştır (s.219-221). Yazar, Kosova'daki eğitim kurumlarının genel bir değerlendirmesine de yer vermektedir. Kurumların kapasitesinin ülke ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği, öğretmen ihtiyacının süreklilik arz etmesi, dinî derslerin dünyevi derslere oranla fazlalığı, eğitime ayrılan bütçenin yetersizliği ve eğitim vergilerinin ağırlığı yazarın tespitleri arasında yer almaktadır (s.221- 225).

Kosova Vilayeti'nin kozmopolit yapısının bölgede yol açtığı “Asayiş Problemleri” kitabın dördüncü bölümünde ele alınmaktadır. Yazar, 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerin bölgedeki şiddet olaylarına etkisini tarihsel arka plan üzerinden ele almaktadır. Bu anlamda Berlin Antlaşması (1878) sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun uğradığı toprak kayıpları beraberinde vergi geliri kaybı ve göç sorununu getirmiştir. Ayrıca antlaşmada Rus Çarlığı'na savaş tazminatı ödeme yükümlülüğünün getirilmesi imparatorluk ekonomisini ciddi anlamda zorlamıştır. Bu durum 1881'de Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasında etkili olmuş ve imparatorluk ekonomisi büyük devletlerin nüfuzu altına girmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Rumeli'de yaşanan ayaklanmaları Girit Ayaklanması ve 1897 Osmanlı- Yunan Savaşı izlemiştir (s.225-226) Tüm bu gelişmeler Balkanlarda yaşayan halk üzerinde yılgınlık ve yorgunluğa yol açmıştır. Nitekim yazar, bölgenin asayiş problemlerini bölgenin sosyo- kültürel ve

sosyo- ekonomik temelleri üzerinden analiz ederek yaşanan şiddet olaylarına genel bir perspektif kazandırmaya çalışmaktadır. Bu anlamda yazar gerek dinî ve etnik unsurların kendi aralarındaki problemleri gerekse yabancı devletlerin bölgeye yönelik faaliyetlerini işleyerek asayiş problemlerinin panoramasını çıkarmaktadır (s.225-234). Bilhassa bölge halkının vergilere yönelik tepkileri ve Osmanlı idaresinin bölgeye yönelik aldığı tedbirler ayrıntılı olarak ele alınmıştır (s.271). Öte yandan bu bölümde bölgedeki şiddet olaylarına karşı Osmanlı idaresinin talepleriyle hazırlanan raporlar, Mebusan Meclisi'nde bölgeye yönelik gerçekleşen tartışmalar ve Avusturya Başvekili'nin bölgeye yönelik ıslahat önerileri üzerinde durulan diğer konular arasındadır (s.285-294).

Çalışmada, Kosova Vilayeti'nin teşkil edilmişinden Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinden çıkışına kadar olan dönemin hukukî ve idarî yapısı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra vilayetin hukukî ve idarî yapısında meydana gelen değişimlere paralel olarak dönüşen sosyo- kültürel ve sosyo politik yapı tarihsel örneklerle işlenmiştir. Bu açıdan çalışma kendisini yalnızca kronolojik ve öğretici tarih anlatısıyla sınırlandırmamış; araştırmacı tarih metodu ile amaç ve kapsamını desteklemiştir.

Sonuç olarak kitapta, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde gerek coğrafi konumu gerekse etnik ve dinî yapısındaki çeşitlilikle dikkat çeken Kosova Vilayeti'nin teşkil edilmişinden dağılışına kadar olan dönemin idarî, sosyal, eğitim, kültür ve asayiş tarihi ele alınmaktadır. Bu açıdan kitap başta Balkan tarihi olmak üzere sosyal bilimler disiplini içerisinde konuya ilgi duyan muhtelif alanlarda çalışan araştırmacılara katkı sağlayacak bir muhtevaya sahiptir.